

v duchu vlasteneckém a svobodomyšlném, ovšem bez kritiky předváděl celý obsah minulosti české; v době rozkvětu mladočeského liberalismu mocně působilo Zapovo vřelé vypsání husitství, vydané (1868) ve zvláštním výňatku. Po smrti Zapově pokračovali v »Kronice« Josef Kořán (1838—1912), Ant. Rezek, Jos. Svátek a Justin V. Prášek.

Z ostatních popularisátorů českých dějin byli na svých místech jmenováni Jakub Malý, Josef Svátek, Ferdinand Schulz, František Dvorský; k nim se druží Emanuel Tonner (1829—1900), dobrý překladatel, částečně i vydavatel latinských pramenů k českým dějinám. Dějiny cizí tlumočili po buditelských popularisátorech J. Fr. Smetanovi a R. B. Štorchovi věrný přítel Havlíčkův, ředitel Vyšší dívčí školy pražské Vilém Gábler (1821—1897) a horlivý průkopník literární i kulturní vzájemnosti s Jihoslovany, vynikající ředitel gymnasia táboorského, Václav Křížek (1833—1881). Od r. 1863 širila za vedení V. Zeleného známosti dějin cizích národů, pohlížejíc na minulost se stanoviska přítomnosti »Bibliotéka historická, sbírka nejvýtečnějších dějepisců národů«, kde vyšla zvláště příkladná díla Macaulayovo a Prescottovo.

(Kritický přehled české práce dějepisectvé od roku 1848 podal Josef Pekař v stati »Dějepisectví« v »Památníku na oslavu padesátiletého jubilea Františka Josefa I.« [1898]; jiný je v X. sv. »Československé vlastivědy« [1931] od Jar. Prokše; do evropské souvislosti zasadili přední historiky doby Jar. Werstadt v »Politickém dějepisectví XIX. stol. a jeho čeští představitelích« [ČCH. 1920] a Jos. Šusta v »Dějepisectví, jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní« [1933]; kritické soudy o posledních zjevech tohoto období v Gollových přehledech z »Revue historique«, otištěných r. 1926 jako »Posledních padesát let české práce dějepisné.)

b) Doba zápasu snah národně výchovných se západnickým umělectvím.

(1879—1894.)

1. Povaha doby.

Poměry veřejné. Patnáct let české politiky (1879—1894) mezi vstupem českých poslanců po dlouhém trpném odjoru do sborů zákonodárných i s ním současným ustavením ministerstva Taaffova Čechům příznivého a mezi zahájením nové

prudké protivídeňské oposice, kterou vyjadřuje hnutí Omladiny, potlačené krutou persekucí vládní, přináší na pohled obraz uklidnění veřejného, jež doprovází bohatý rozkvět hmotný i kulturní.

Uklidnění toto, spojené se skoro neobmezenou mocí strany staročeské, názorově konservativní, k vládě vídeňské smířlivé, ve vnitřní výstavbě národního bytu rozvážné, vyplňuje hlavně l. 80., aby se pak na počátku nového desetiletí ozval nebyvalý vzruch a vzdor politický. Jeho nositelem se stávají Mladočeši, jimž volby do sněmu a do říšské rady r. 1889 a 1891 přinášejí mohutné, až neočekávané vítězství, přivoděné neblahým pokusem jejich staročeských odpůrců za Riegrova vedení o smír s Němci v t. zv. punktacích. Mladočeši, kteří již za předchozího období svou svobodomyšlností a demokratismem dodávali rázu českému životu kulturnímu, aniž se při tom domohli v politice významnějších úspěchů mocenských, byli radikálními liberály, zastávali neústupně hlavně v otázce jazykové důsledný nacionalismus, ale chopili se při svém oposičním zápasu proti vídeňským vládám i proti samé koruně s velkou rozhodností programu státoprávního, jehož si ve svých raných fázích valně nevážili. V radikalismu se setkávali s mládeží, která se klonila, opouštějíc zásady liberalistické, spíše k socialismu, a to mnohdy krajního křídla marxistického, volala po všeobecném právu hlasovacím, domáhala se vydatných sociálních reforem, hlavně ve prospěch dělnictva a žen; svůj protidynastický, protirakouský zápal stavěla často do služby tužeb i nadějí republikánských. Výrazem tohoto spojení radikalismu politického, schvalovaného liberálním vedením mladočeským, a radikalismu sociálního, vycházejícího z řad dělnických, byla Omladina, v jejíž reálnou organizaci věřil jen státní návladní, ale která jako myšlenkové hnutí, volně se rozvíjející, zachvacovalo celou mládež: ideové rozvití a prohloubení jejich zásad, někdy se křížících, jindy se stýkajících s myšlenkovým úsilím vědeckého realismu, spadá však, jako nejdůležitější událost duševního života, do začátků období následujícího.

Vůdčí politické myšlenky této doby pronikaly vydatně do písemnictví krásného: zaznívá v něm stejně rozhodně nacionalismus jako státoprávní nadšení se svými kořeny historickými, takže kult národního jazyka, samostatného státu českého, pospolitě minulosti s husitskobratrskou reformací v popředí utváří pravý obsah češství sice obranného, ale velmi sebevědomého, jak o tom mluví především tendenční poesie Sv. Čecha. Ač vlastními nositeli literatury stejně jako politiky jsou pří-

slušníci měšťanské třídy, která se po neúspěších éry staročeské v této příčině smířila s nemožností získati rodovou šlechtu pro tužby národní, přece se spisovatelé s radostným nadšením rozpomínají na selské kořeny svého rodu a opěvují, s J. V. Sládkem v čele, českého zemědělce jako nejzdravější a nejbezpečnější jádro národa. Současně pak vítají spisovatelé jako »hrdinu budoucnosti« dělnického proletáře v jeho zápase o ochranu, právo i moc, nic nedbajíce toho, že v »podzemním hlase« duní slib či hrozba sociální revoluce, že »hymna Lazarova« vyznívá odsudkem a prokletím národního kapitálu, o jehož počestění se obecně usiluje, ani že politicko-státní koncepce příchozí dělnické třídy jsou v příkrém rozporu s historickými tradicemi koruny svatováclavské. U všech vůdčích mluvčích literárních této doby, u Nerudy jako u Sládka, u Sv. Čecha jako u Jar. Vrchlického, shledáváme živé projevy sympatií se sociálními požadavky dělnickými, přes typicky německou a u nás cizinsky působící jejich formulaci; mnozí básníci, jako Sv. Čech neb J. V. Sládek je klidně smířují s apoteosou zemědělce, která pouze u Jos. Holečka ústí do filosofie selství, chystajícího se jen zvolna opustiti společnou půdu politiky národní a zorganizovati se v samostatnou stranu stavovskou.

Měrou vydatnější než kdykoliv předtím česká politika projevuje zájem o otázky zahraniční, a to nejen z hospodářských důvodů, aby domácí výrobce našel výhodná odbytiště za hranicemi, nýbrž zároveň z motivů národních; čeští státníci se v rakousko-uherských delegacích osvědčují pronikavými kritiky diplomacie říše. Uzavření trojspolku mezi Rakouskem, Němcem a Itálií r. 1883 nebudí nikterak souhlas mezi politiky a národovci českými, ježto přisluhuje pangermanismu a ohrožuje slovanské zájmy; naopak sympatie české náleží francouzsko-ruské dohodě r. 1891, neboť k oběma spojencům, k francouzské republice od počátku let 70. a k carství ruskému od dob obrozenských, se upínaly politické naděje národa, čemuž nasvědčuje také orientace literární. Důvěra v Rusko se stupňovala válečnou i politickou pomocí, kterou v l. 70. poskytlo osvobozujícím se slovanským národům na Balkáně, Bulharům, Srbům, Černohorcům. Tajně, ale horoucně očekávali Čechové a zvláště Slováci, od Maďarů krutě utiskovaní, že v hrozícím evropském konfliktu se ruské zbraně postaví za národně politickou nezávislost jejich zemí; spíše mezi řádky než v přímých doznáních čteme doklady těchto nadějí u nejednoho českého spisovatele ze slavjanofilského tábora. Ačkoliv carskou říší, osvěženou sociálními reformami, hlavně osvobozením stavu selského, otfásaly

podvrtné proudy revoluční, jmenovitě teroristický nihilismus, byli Čechové přesvědčeni o vnitřní síle, ba o mesiášském určení Ruska v Evropě a schvalující většinou národní absolutismus Alexandra II. i III., přikláněli se k nadějím ruských slavjanofilů, i když je v náboženském indiferentismu své doby zbavovali základu mysticko křesťanského, jež nahrazovali koncepcemi nacionalistickými. Básník Sv. Čech i romanopisec-myslitel Jos. Holeček se ukázali nejvýznačnějšími mluvčími těchto směrů, jmenovitě také politických nadějí rusofilských; Holeček a vedle něho též Eliška Krásnohorská upírali svůj politicko básnický zřetel k slovanskému jihu, snažíce se vychovávat vlastní národ tamním ideálem branného junáctví.

Z neslovanských států, mimo Francii, obdivovanou dílem z důvodů kulturních, dílem pro spojenectví s Ruskem, sledována sympaticky hlavně Severoamerická unie jako domnělé zosobnění nejdůslednější demokracie politické; nejenom početná tamní emigrace, ale i dočasní čeští hosté v Americe, básník Sládek a publicista Vojta Náprstek, živili horlivě tento obdiv, s nímž se ani zdaleka nemůže měřiti zájem českých kosmopolitů o hospodářské soupeření imperialistických států evropských o Afriku a exotické končiny, budící spíše zvědavost uměleckou než souzvuk citový a dorozumění mravní.

Podle společenského rozvrstvení jest vlastním nositelem veřejného života politického i kulturního v Čechách let 80. třída měšťanská, rozmnožovaná a omlazovaná stále přílivem nových sil z rolnictva i dělnictva; k ní se názorem a cítěním hlásí také příslušníci inteligence učitelské a úřednické. Měšťanstvo tíhne ke kapitalismu jak v podnikání továrním, tak v obchodu peněžním a snaží se vybojovati tyto hospodářské obory na svých německých krajanech; zápas o český kapitál jest ze zvláště silných národních tendencí tohoto období, čímž se národní obrození rozšiřuje též na oblast hospodářskou. Veškeré umění a s ním i písemnictví se stává výrazem životního blahobytu a kulturního požitkářství, což přináší jednak úbytek složky mravní, jednak sklon k dekoraci na úkor živlu konstruktivního; s tím souvisí také formalistický ráz v básnictví, kdežto přebytek verbalistické výmluvnosti ukazuje, kterak řečnický prvek přesahuje z politické tribuny i do důvěrnějších okruhů duševního života. Vůbec reprezentační okázalost převažuje v uměleckých projevech niternou nutnost tvorby, jak tomu svědčí celý ráz slovesnosti lumírovské. Při tom však toto období nenachází v sobě samém plnou jistotu tvorby kulturní. V eklektickém historismu se kochá v minulých dobách duchovního a uměleckého vývoje;

osvojuje si jejich sloh; napodobuje jejich mistry, až v proteovském diletantismu nabývá schopnosti se odosobnití, ale přitom pozbývá zdravého daru prožívatí svou dobu a její nejnaléhavější problémy: velký novoromantik Zeyer vyvrcholuje tento směr. S tím ruku v ruce kráčí světoobčanská snaha měřiti se s pokročilejší uměleckou Evropou a doháněti ji stůj co stůj, druhdy bez ohledu na vývojové podmínky domácí; mnohý z úctyhodných pokusů široce vzdělaných světoobčanů lumírovských, aby byla pobořena a odstraněna »čínská zeď«, tyčící se kolem českého života, zůstal jen akademickým experimentem bez hlubšího vlivu a trvalejšího ohlasu v domácím vzdělanstvu.

Postupně se však sociální struktura českého života měnila pronikáním lidových vrstev zemědělských i dělnických do měšťanské třídy vzdělanecké; jako v politice vítali to spisovatelé i v kultuře. Souvisle s tím ustupoval dotud převládající individualistický liberalismus, hlásající neobmezenou svobodu hospodářského podnikání, sociálnějším názorům o ochraně pracovních sil, o kontrole výroby a zisku státem, o zaměstnavatelových povinnostech k dělníkům. Spolupůsobily k tomu nejen socialistické nauky západní, zvláště německé, snahy křesťansko sociální, podporované autoritou samého papeže Lva XIII., příklad t. zv. katedrových socialistů na universitách, ale i domácí tradice, uchovávaná ve stavu selském a snad také vzpomínky, byť i vybledlé, na křesťansky demokratickou praxi v české reformaci. V dílech Sv. Čecha, Antala Staška, Jos. Holečka, Ter. Novákové jsou dílem napověděny, dílem podrobně analysovány tyto sociální ochranné a obnovené tendence lidového života českého.

Myšlenkově prožívala Evropa v devátém desetiletí stupňující se rozmach přírodních věd, a to jak exaktních tak biologických, plně důvěřujících postupu induktivnímu i metodě experimentální a přenášela také do nauk duchových zásady zkoumání přírodovědeckého; dalo se to druhdy se zpupným sebevědomím čirého materialismu, jindy však se zdrženlivou skromností filosofie pozitivní, která uznávala neschopnost lidského rozumu dobratí se posledních příčin dění v přírodě i ve společnosti. Úhelný zákon novodobé fyziky o zachování energie a o proměně pohybu a tepla nepronikl mimo vrstvy odborné, kdežto biologická nauka Darwinova, vrcholící »evoluční« zásadou o stálé proměně tvarů a nepřetržitým vývoji tvorstva i se zdůvodňujícím je bojem o život a přizpůsobováním prostředí, stala se obecným majetkem vzdělanců i polovzdělanců, až nabyla pochybné podoby laického náboženství, zvláště když důmyslnými a upřílišenými výklady Tainovými o plemeni a prostředí byla vnesena i

do filosofie dějin, kterou se jala tato doba namnoze nahrazovati sociologií, naukou o zákonech společenského života. Chvílemi se zmocňovala ducha až optimistická víra, že vědecké poznání pronikne všemi záhadami světa mechanického i myšlenkového, a z toho temenil naukový osobivý titanismus. Jindy však klešali i sami myšlenkoví vůdcové do teskné resignace, že poslední záhady zůstanou vždy záhadami, že věda s filosofií nemůže nahraditi náboženství ani působiti dosti vydatně na mravnost veřejnou, a s nimi se pak oddávaly zástupy vzdělanců chmurné náladě pesimistické, popírající život a toužící po nebytí, již učil s obecným úspěchem Evropu veškeru německý myslitel Schopenhauer.

Odras těchto všech směrů a nauk se shledává také na půdě české, a to též v dílech básníků a spisovatelů. Pověděctění poesie, jaké v mužných svých letech zahájil Neruda, i románu, o něž usiloval Arbes, pokračovalo, a hlavně myšlenka evoluční, použitá při výkladu světově dějinného vývoje lidstva, inspirovala mocně Vrchlického a jeho školu v hugovské koncepci »legendy věků« neb »zlomků epepeje«, kde básníkovi připadá úkol dokládati vzestup civilizace i společenských a mravních forem k svobodomyšlnosti, k demokracii, k humanitě z okovů světské i duchovní autority. Tato optimistická koncepce nezůstávala však beze stínů; krutá bezohlednost boje o život, neschopnost ducha porozuměti posledním záhadám, bolestné poznání, že svrchovanost intelektu nezaručuje zdokonalení mravní u jednotlivců i mezi národy, věšely se jako závaží na prozíravé mysli básnické: vyznal se z toho Vrchlický v obou knihách inspirace vědecké, »Sfinx« i »Dědictví Tantalovo«, netajil se tím Sv. Čech v nejzávažnějších projevech myšlenkových od »Adamitů« po »Modlitby k Neznámému«, až na dno tím byl proniknut Zeyer, než — svorně se Sládkem — zakotvil v náboženství zřejmě křesťanské ražby. Celkem jeví české myšlení let 80. ráz eklekticismu, vybirajícího si podněty a názory z okruhů různých, namnoze protilehlých a smiřujícího synkreticky idealismus s materialismem, optimistické naděje v budoucnost vědy s kritickou skepcí agnostickou, utopistickou důvěru sociální s rozbolestněným pesimismem samotářského individualismu; organická jednota tvůrčí myšlenky tu většinou chybí.

Tradiční poměry české způsobovaly, že se většina vzdělanstva se zálibou a radostí oddávala studiu historie; také jazykověda a národopis se stále těšily přízni obecné. Studium to se dělo způsobem exaktnějším a odbornějším než v období romantickém; vlivem zavládajícího kosmopolitismu opouštělo úzké hranice do-

máci a užívalo metody srovnávací; mělo i nadále silný vliv na krásné písemnictví a podporovalo národ v jeho uvědomění i zápase politickém. Jen zvolna se vyzouvala česká věda z područí německého a názorově i metodicky orientovala ve světě románském a anglosaském, řídicěji i slovanském; s přímým nátlakem vlád vídeňských, působících vlivně na veškeré školství, se po- jila druhdy i samovolná germanisace učenců, publikujících své závažné práce badatelské německy.

Obrat nastal, když r. 1882 jako výsledek vstupu českých po- slanců do činné politiky rakouské universita Karlovo-Ferdinan- dova rozdělena na vysokou školu českou a německou; ač zprvu stolice obsazeny většinou zastánci směru konservativních, při- hlásil se na vysokém učení českém brzy nový myšlenkový ruch, který se projevil také čilejší činností praktikovou ve veřejnosti, úsilím o naukově kritickou revui, vybudováním nové encyklope- die, »Ottova Slovníka naučného«. Velký vědecký spor o pravost Rukopisů Královédvorského a Zelenohorského, který vypukl již v prvním čtyřletí české university, rozvrstvil na ní konservativní směr starší od kritické a revisionistické školy realistické, zaha- juje již nové období českého vývoje vědeckého. K české uni- versitě se přidružila, vedle dobudovaného českého vysokého u- čení technického, sice celá síť škol vyšších a středních, prodše- ných kulturním uvědoměním národním, které založil a vydržo- val rakouský stát, ale mnohé vrcholné ústavy vzdělanosti ná- rodní na př. Museum království českého, které v nové monu- mentální budově na Václavském náměstí v Praze rozvíjelo zvý- šenou činnost, zůstávaly omezeny na soukromou dobročinnost ušlechtilých mecenášů. Z nich architekt Josef Hlávka položil, když utrakvistická »Královská česká společnost nauk« potřebám doby již nevyhovovala, hmotný základ k »České akademii cí- saře Františka Josefa I. pro vědy, slovesnost a umění«; vedle filosofie a práva sdružovala s naukami duchovými i přírodními také všechna umění, literaturu, výtvarnictví, hudbu.

Úspěšněji než ve vědách představoval český národ svou vyso- kou úroveň kulturní před tváří světa tvorbou uměleckou. Od zno- vuotevření krásné renesanční budovy Národního divadla na vltav- ském nábřeží v Praze dne 18. listopadu 1883, kam čeští umělci výtvarní snesli skvělé důkazy svého konstruktivního i dekor- ativního mistrovství, považovali všichni Čechové svou »zlatou kapličku« za chrám znovuzrození. Odtud i z koncertních síní, zvláště nového pražského Rudolfinu, vedeného dvojazyčně, za- znívala Smetanova a Dvořákova hudba, která vítězně dobývala světa; tam prokázali své mladé mistrovství výtvarní umělci

malíř Brožík a sochař Myslbek, kterým se rovněž dostalo uznání evropského. Marně se však domáhalo české básnictví plnějšího ohlasu za hranicemi, kde spíše jen jméno než dílo skvělého uměleckého kosmopolity Vrchlického poněkud proslulo, ani dosti hojně pokusy tlumočiti české básníky po německu neprozazily.

Příznačný pro toto období kulturního života českého jest pražský centralismus, patrný hlavně v literatuře. Mimo Prahu není rušnějších středisek duševních, když Brno trpí násilnou germanisací, a Slovensko, holdující separatismu, tone se svým Turčanským Sv. Martinem v úzkoprsém venkovanství. Ozvou-li se z některých měst moravských, jako z Olomouce neb Vel. Meziříčí prostřednictvím tamějších orgánů hlasy kritické, jsou odmítány z Prahy velkopansky jakožto jevy osobivého sudilství a opovržlivě se proto »pražské básnictví« staví proti »moravské kritice«; také první počiny kritického realismu vědeckého se přijímají s podobnou neúvěrou. Připouští se sice, že v končinách vzdálených od kulturního střediska žije lid způsobem osobitějším a rázovitějším, a že spisovatelé z oněch míst pochozí mohou plněji a spolehlivěji zachytiti jeho svéráz, ale podceňuje se význam soutěže ve vzdělanosti a potřeba korektivu pro jednostranné ústředí, příliš snadno ustrnující v samolibosti a v autoritářství. I to zvyšuje umělý a odvozený ráz slovesné kultury české let 80., které při veškerém bohatství i ohebnosti myšlenkové a při vši okázalé skvělosti formální chybí dokonalá životnost.

Cizí vzory a učitelé české literatury let 80. Třetí čtvrtinu XIX. stol. ovládá v literaturách evropských umění realistické a naturalistické, zakládající se na psychologickém studiu společenské skutečnosti, prováděné analyticky metodami namnoze vědeckými; doprovází je stálý zájem o sociální a mravní problematiku přítomnosti. Vzdálenější ozvuky těchto literárních směrů se přihlašují u nás ojedinele již v období Nerudově a Hálkově, ale jejich plný vliv se však projevil až v l. 90., opět opožděně, a to stejnoměrně z Francie i z Ruska. Avšak doba »Ruchu« a »Lumíra« nemá sama rázu realistického, nýbrž se přimyká k jiným směrům písemnictví evropského, zvláště k básnické novoromantice, která na různých místech kultur západních naplňuje romantické látky názory novodobými a vyjadřuje tradičními formami básnickými city i dojmy věku pozitivistického; také tuto proniká eklektický a synkretistický sklon, charakteristický pro myšlenkový obzor svobodomyšlného a demokratického Čecha z druhé poloviny věku XIX.

Exotismus a historismus doby romantické potrvál v básnictví

stol. XIX., ba stupňoval se u pozdějších básníků v soustavu diletantismu, který, rád zapomínaje na vlastní věk a jeho názory, láskyplně se noří do studia vzdálených krajů, národů, mravní a dějinné minulosti i jejích životních forem. Různé podněty politické i vědecké určovaly volbu cizokrajných námětů, a názorové sklony rozhodovaly, zda básníci dají přednost antice před středověkem, renesancí před gotikou, francouzskému klasicismu před germánským barbarstvím; také osobní sklony jednotlivých básníků se projevovaly při výběru látkovém, stejně jako silný vliv současného umění výtvarného. Jest dlouhá řada básníků, kteří takovým novoromantickým exotismem a historismem doprovázeli současný rozvoj umění realistického, hlavně románového: ve Francii vedle V. Huga i Alfr. de Vigny vyrůstal malebný talent Gautierův a celá škola »Parnassu« s mohutným pěvcem antiky, barbarství a východu, Lecontem de Lisle, v čele; v Anglii jako vyžralé pokračování malířsko-básnického hnutí praeraffaelistického Tennyson, Browning, Swinburne; v Německu po orientalistické a klasicistické předehře Platenově a Rückertově mnichovská škola kolem Geibela a velký švýcarský básník C. F. Meyer; v Itálii moderní obnovitel antických rytů G. Carducci a j. Těsně příbuzné s těmito veršovanými díly historisujícího a exotického novoromantismu jsou historické romány, v nichž nově a osobitě vzklíčila setba Waltera Scotta. Ale ne všichni jeho středoevropští žáci přijali od mistra tendenci sílití obrazy vlastenecké minulosti hrdost sebevědomí národního, jak to činili Scheffel, Riehl a Dahn v Německu, Kraszewski a Sienkiewicz v Polsku a zvláště také romanopisci čeští; v jemných rukách vědecky vyzbrojených a umělecky vybroušených mistrů, Angličanů Disraeliho a Kingsleye, Francouze Flauberta, Švýcara C. F. Meyera, Rusa Tolstého, Dána Jacobsena, stal se historický román nejen věrnou a názornou evokací dávných věků a mravů, ale i psychologicky pronikavou analysou ideí a citů velkých minulých typů uprostřed celku společenského.

Slovesné toto umění se liší podstatně od básnictví romantického i od poesie, stojící pod vlivem Byronovým. Jest v něm především patrna snaha o věčnost a předmětnost, vrcholící úsilím G. Flauberta a Leconta de Lisle, aby osobnost básníkovy nadobro zmizela za dílem a za dobou, kterou spisovatel zpodobuje; nauková výzbroj rázu namnoze antikvářského má posilovati tuto objektivitu. Přitom se však vývoj dějinný často staví do zvláštního zorného úhlu, jakožto postupné ztělesňování evoluce lidstva k svobodné myšlence, k humanitě, k demokracii, tuto ideu, naznačenou Quinetem a nadhozenou A. de Vigny, proměnil

V. Hugo v druhé fázi své básnické dráhy v celou soustavu cyklickou, jež nabyla mnoho obdivovatelů a pokračovatelů; Jar. Vrchlický jest mezi nimi nejpřednější. Takto historismus romantických kořenů byl smíšen s liberalismem a demokratičností, ale i s evolucionismem čistě novověkým, v němž se hrdě vzhlížela společnost měšťanská a ježž byli i duchové socialisticky smýšlející ochotni převzít s nepatrnými obměnami.

I vnikal novodobý duch jakoby mimoděk do poesie i prósy novoromantické. Projevoval se též čistě moderním smyslem pro věrné zpodobování drobného, na pohled všedního detailu, oddanou pozorností pro svět ponížených a odstrčených lidí, důvěrným porozuměním patologii života fysického i duševního: realismus doléhal se všech stran i na ty spisovatele, kteří se mu bránili a jej odsuzovali.

V lyrice se pak ukazovalo na každé stránce básnických děl, kterak se smyslové vnímání, nervové rozechvění, citové vzrušení staly složitými a jaké nové jemnosti nabyly; bylo často ovšem třeba odhrnouti honosné roucho veršového verbalismu, aby vynikla tato nebývalá rafinovanost a odstíněnost vnitřního života. Zvláště ve Francii odhalil po Vignyho smutku hrdé myšlenky, po Mussetově smutku zrazeného citu rafinovaný virtuos lyrického výrazu Baudelaire smutek marné rozkoše spolu se zachvěvy hnusu a s vášnivou touhou po smrti. Kromě mladého druha Hugova, Gautiera, jenž dovedl k dokonalosti umělecký dar transposicemi ze zevního velmi kultivovaného světa vyslovovati stavy duševní, nepůsobil žádný z básníků francouzských na vývoj světové lyriky v XIX. stol. do té míry jako Baudelaire; strhoval podobně jako v předchozích třech generacích Byron. Vrchlický, jenž nejen sebe, ale i celou svou lyrickou školu zapráhl do triumfálního vozu básnictví francouzského, přijal vysoce plodné podněty jak od Baudelaira, tak od Leconta de Lisle a Gautiera; projevil však i ucelivé porozumění pro to, jak u Coppéea vniká do poesie genrové pozorování malého světa a u Sullyho Prudhomma hluboký stesk filosofické meditace. Toto přímo okázalé pofrancouzštění české lyriky Jar. Vrchlickým, s jakým se zdaleka nemohlo měřiti Sládkovo úsilí zúrodniti českou básnickou nivu plnými a čistými proudy anglickými a americkými, mělo při lumírovské romantisaci ještě větší význam než dodatečné navázání Vrchlického na učenou i rozmarnou poesii vlašskou za gotiky, renesance a stol. XIX.

Všecky tyto básníky tak různé citovým zasvěcením, myšlenkovým názorem, kulturní orientací spojoval nadšený a pečlivý kult formy, obrazově bohaté v rýmech i ve verších vybrou-

šené, úzkostlivě dbající jak eufonie, tak důrazu řečnického. Nechybělo mezi nimi ani melodických kouzelníků písně, která zvolna z lyriky německé a anglické pronikala též do Francie. Co nejpravděpodobnější uzavřená forma u nich se opírala zhusta o tradici, někdy historicky odlehlou: Dantova tercina, Petrarcův sonet, Villonova balada, ale i ghasel starých perských básníků byly kříšeny k novému životu, někdy jenom akademickému. Často se nedostávalo dosti jemného a spolehlivého smyslu pro organickou jednotu formy a obsahu; k zdobnému veršovému a strofickému útvaru sahali básníci jako k čemusi hotovému; kult formy se posléze zvrhl v pouhý virtuosní formalismus. Také česká škola lumírovská (a s ní někteří předáci »Ruchu«) trpěla tímto samoučelným formalismem neméně než myšlenkovou eklektičností, ale na vrcholech svého tvoření našli, jak Sládek a Vrchlický v lyrice, tak Sv. Čech a Zeyer v epice dokonalou shodu životní náplně i básnického výrazu, duše i slova, a to v stupni nedosažitelném předchozímu pokolení »Máje«.

Povaha krásného písemnictví v období »Ruchu« a »Lumíra«. Nedlouho po předčasné smrti Hádkově se ujímá vedení v literatuře nové pokolení, které vtiskuje českému písemnictví ráz až do 90. l.; podle obou vůdčích básníků, z nichž každý znamená zvláštní směr, jmenujeme generaci tu, shromážděnou organizačně kolem almanachu »Ruch« a časopisu »Lumír«, pokolením Sv. Čecha a Jar. Vrchlického. Spisovatelé, hlásící se od 70. l. o podíl v literatuře, se přiřadovali organicky a bez boje k svým předchůdcům, účastníci se v týchž časopisech i sbírkách, zachovávajíce s nimi osobní přátelské styky, zejména pak pokračující v ideovém i uměleckém směru jejich. Již duševní a literární vývoj generace Hádkovy a Nerudovy řízen byl přímo dramaticky dvěma protilehlými principy, jejichž polarita, spor a konečně vzájemné vyrovnání znamená vlastní ideové drama také pro generaci následující. Principy těmi jsou jednak literární kosmopolitismus, jednak směr vlastenecko-tradiční, přimykající se dílem i k poesii lidové, dílem čerpající podněty ze staršího básnictví předbřeznového, dílem i z literatur slovanských. Oba tyto proudy jdou od l. 70. vedle sebe i proti sobě, kdežto v generaci, seskupené kolem »Májů«, šly spíše časově za sebou, na př. u Nerudy a u Světlé.

Na jedné straně stojí t. zv. škola národní: přiklání se k rodné půdě a k domácí tradici literárními náměty a látkami, se zálibou se obrací k vlastenecké minulosti, má živý zájem pro veřejné boje i kulturní snahy národů slovanských, bere podněty z politického života národního, propůjčujíc se občas i za mluvčí

tendenci státoprávních, jazykově emancipačních, lidově demokratických. Tato škola národní jde ruku v ruce s aktivním životem politickým 70. a 80. l. Kdežto Hálek a Neruda srostli s počátky mladočeského hnutí, souviseli nyní zástupci národní školy s jeho největším rozmachem v 70. a 80. l.; Svat. Čech a El. Krásnohorská náleží k pozdějším »Národním listům«, právě jako J. Neruda a V. Hálek k jejich počátkům. V těchto snahách jazykových, panslavistických, historicky tradicionalistických se setkávali vlastenecko-národní básníci se svými předchůdci doby buditelско-romantické, a mnozí naplnili novější formy básnické, především veršové útvary byronské, starým obsahem ideovým, činíce nové době ústupky zmodernisováním tendence, na př. důslednějším demokratismem, odvážnější svobodomyšlností, pokrokovějším liberalismem. Svat. Čecha, předního představitele této školy, možno s malou dávkou paradoxu nazvat kollárovským byronistou.

Jiní z této skupiny převzali i umělecký princip vlastenecké romantiky a po stopách Čelakovského a Erbena přilnuli za uměleckého přispění Nerudova těsně k písni a k baladě lidové, na př. J. V. Sládek, L. Quis a F. S. Procházka. S nimi co nejúže souvisí novelisté, kteří postupující cestou B. Němcové připravovali půdu slovesnému realismu podrobným studiem lidového života, přesným okreslováním jeho forem, vroucím vmýšlením do jeho duchovních názorů; v tomto smyslu se osvědčili v zralých svých dílech oba psychologové selské duše, Jos. Holeček a Ter. Nováková, věrnými vyznavači zásad školy »Ruchu«, k níž organizačně nenáleželi.

Jiná větev t. zv. národní školy se přiklonila k vlasteneckým dějinám, pokračujíc tím vlastně na dráze započaté V. Kl. Klicperou a J. K. Tylem, ale k staršímu romantickému nadšení pro rytířský středověk, k citovému kultu minulosti národní, k zápalu pro práva jazyková přistoupily motivy nové. Již historičti vypravěči doby Nerudovy vynikli vroucí úctou k době husitské, bratrské a pobělohorské a ta se postupně zvyšovala hlubším vědeckým poznáním těchto velikých období, svobodomyšlnějším názorem na dějiny, až v osobě V. Beneše Třebízského kult ten došel vrcholu. Ježto pak k studiu národních dějin politických přistupovalo vždy větší měrou i poznání naší minulosti kulturní, obohacovala a prohlubovala se česká novelistika dějepisná také v tomto směru a dospěla, když užila za vítanou pomůcku i národopisného studia, až k evokacím minulosti, věrným až do detailů, k čemuž skromným náběhem bylo archaistické zbarvování řeči; Al. Jirásek a Z. Winter vyvrcholuji tento

směr. Také tato skupina historických novelistů dospěla naznačenou cestou v bezprostřední blízkost realismu.

Na Moravě promyšlen byl kritiky a učenci t. zv. směr národní prohloubené a prohlašován byl s rozhodnou důsledností za spasné ozdravení českého písemnictví, jež by takto došlo rázovitosti ideové, látkové i slohové a zároveň se přiblížilo opět lidu; pohříchu nebylo na Moravě tvůrčích umělců slovesných, kteří by zásady ty proměnili v čin. Na Slovensku však, kde pronásledování maďarské zesílilo starostlivý cit národní a nadšené smýšlení slovanské, postavili v nutné sebeobraně všichni básníci své tvořivé síly do služeb tohoto směru, i když si nepřiznávali vlivu českého, ano když v neblahém separatismu prohlašovali úplnou svéprávnost svého kmenového umění. Někteří, jako svéhlavý mluvčí jazykové a kulturní odluky, lyrik a vypravěč Sv. Hurban Vajanský, výmluvný pěvec slovenského zemanstva, vyjádřil tendenčně tyto zásady školy slovensko-národní, obracející se na východ; jiní jako vroucí stoupenec shody československé, epik a dramatik Hviezdoslav, oslavitel lidové duše podtatranské, ztělesnili po stopách Sládkovičových názorně tyto ideály díly rázovitými, k nimž doplněk tvoří realistická lidopisná prósa jejich vrstevníků.

Škola kosmopolitická byla protiváhou k skupině básníků národních. Kosmopolitismus nebyl v českém písemnictví novinkou; již K. H. Máchu uvedl jej k nám poeticky, V. B. Nebeský a K. Sabina teoreticky, Jan Neruda a V. Hálek vstoupili do literatury hlučně pod jeho praporem, hájíce ho do radikálních krajností. Ale u všech těchto spisovatelů byl kosmopolitismus takřka průchodním stadiem k rázovitému umění národnímu; nyní však od doby »Lumíra« a od převahy J. Vrchlického a Jul. Zeyera v naší poesii se stalo světoobčanství, inspirované kulturami románských a germánských národů, uvědoměným a rozhodným směrem veliké skupiny literární. V ohledu látkovém byly nyní veškeré doby, veškeré země, veškeré národy, veškeré kultury stejně vítány, ač byly s nestejným zdarem zpracovány; slohově saháno k formám běžným v evropských literaturách od doby klasické a romantické; ideově čerpány podněty z nejrůznějších soustav myšlenkových, z nejrozmanitějších škol filosofických, z protilehlých názorů náboženských i vědeckých.

Zvláštního významu nabyl básnický kosmopolitismus v národní vzdělanosti tím, že prováděl důsledně duchovní odněmčení, zdravou to reakcí proti jednostrannému vlivu německé romantiky na básnictví obrozené i proti přílišnému podlé-

hání školy Nerudovy vzorům německým. Jar. Vrchlický sblížil ducha českého po stoletích opět s uměleckou vzdělaností francouzskou a vlašskou, J. V. Sládek uváděl k nám soustavněji písemnictví anglické, z něhož dotud u nás zdomácněli leda Shakespeare, Milton, Byron, ale i ti spíše v pojetí německém; Jul. Zeyer se při svých dobrodružných výpravách středověkým světem látek i slohů důsledně vyhýbal oblasti německé. Krok tento neměl pouze dosah národní, an osvobozoval duchovně od nadvlády souseda a nepřítele, politicky potíraného, nýbrž značil i důležitý obrat umělecký. Básnictví české nabylo teprve nyní smyslové plnosti, kypré názornosti i řečnické šíře; nevídanou měrou se spříznilo s uměním výtvarným, které je mocně inspirovalo; místo dotavadního postupu subjektivně improvišáčního nastoupila uvědomělá práce umělecká, snažící se o tvory co nejobjektivnější.

Český kosmopolitismus poetický projevoval určité záliby a náklonnosti. Přimkl se rozhodně k básnické novoromantice, neměl však porozumění pro literární realismus, ba ozval se později důrazně proti naturalismu. Hověl hojnou měrou básnickému formalismu a přispěl neobyčejně k zdokonalení a obohacení české poetické řeči, veršové techniky, obrazové zásoby, tvarové rozmanitosti; přitom nejednou trpěla jazyková ryzost a výrazový svéráz, zvláště když mluva knižní pozbyla nadobro souvislosti s živým jazykem lidovým. V básnické řeči Lumírovců jest spojeno výrazové bohatství s pravidelností až automatickou. Hromadí se synonyma a výrazy opisné; metafory a metonymie se rozprádají do široka s důsledností a s pozorným smyslem pro detail i nejpodružnější; popisná záliba proniká i do rozvedených přirovnání. Z metrických útvarů se dává přednost trocheji a iambu co nejpravidelnějšímu (zvláště pětistopý iamb, ať rýmovaný ať nerýmovaný jest oblíben); pro rým, pečlivě vybroušený, se volí důrazná krátká slova, při čemž převládají sdruženiny kmenové, nikoli koncovkové; v umělých strofických stavbách původu románského neb orientálského (sonetech, vilonských baladách, stancích, ghaselech) jest hlavně u Vrchlického a některých jeho epigonů dovednost rýmovnická vystupňována až k zvukovému a výraznému provazoleectví. Ideově, v příliš pestrém a těkavém svém eklekticismu, pohřešovalo literární světoobčanství namnoze jednoty a prohloubení. Tímto obratným vmýšlením do cizích ideí a stálým přizpůsobováním různým výrazovým prostředkům byl básnický kosmopolitismus předurčen, aby vykonal velké služby tlumočnické a překladatelské, v nichž záleží jeho velká zásluha literární. J.

Vrchlický se i v této věci osvědčil mistrem velkého slohu a náčelníkem skupiny.

Na rozdíl od školy národní zůstávali básníci kosmopolitičtí vlažnější k otázkám denním a politickým, odmítajíce v zásadě, ale nikoli v praxi básnictví tendenční; jen stranicví odpůrců mohlo jim však vyčítati nedostatek národního citu, který se projevil jak v řadě děl Jar. Vrchlického, tak zvláště s mohutnou a bolestnou silou u Jul. Zeyera. Básníci kosmopolité přijímali v dědictví po romantice osamocení povýšené osobnosti umělcovy ve společnosti, ač se sdíleli o její liberálně demokratické zásady ve veřejném životě; to zavdalo i podnět k podrážděným básnickým projevům proti nechápající veřejnosti a domněle nepřátelské kritice. Zvláštní národní české poměry ovšem nedovolovaly, aby izolace básníků provedena byla do důsledků; ale přece nastalo touto cestou rozlišení básnického umění od zábavné četby, která upadala, ocítajíc se v rukou spisovatelů umělecky nicotných; u nich namnoze přežilé formy literární i myšlenkové směry překonané nalézaly nový útulek. Tak se dalo hlavně v novelistice a románě, kdež kosmopolitičtí básníci pracovali menší měrou než v lyrice a dramate.

Rozklad slovesné kultury, vytvořené generací Sv. Čecha, Jar. Vrchlického a jejich epigonů, proveden byl jednak realismem literárním, který se neurčitě hlásil od konce let 80., jednak obecným hnutím myšlenkovým, jež v pokrokářství let 90. a ve vědeckém »realismu« Masarykově útočně hnalo na staré a zastaralé hodnoty životní i literární. Z obou předáků básnictví českého tradicionalista Sv. Čech pozdravil se sympatiemi nové proudy v českém vzduchu a byl mladou příchozí generací uznáván s úctou a láskou, kdežto dotavadní mluvčí nejmodernějšího evropanství Jar. Vrchlický se rozešel s mladými umělci nadobro a odsouzen byl příkře jako překážka svobodného rozvoje. Nebyl to nejmenší z tragických omylů tehdejší revoluce literární.

2. Literární orgány období Čechova a Vrchlického.

Pokolení, které následovalo po skupině Nerudově a Hálkově, vstoupilo do literatury jako jeho předchůdci řadou básnických almanachů. Z nich nejvýznačnější byl »R u c h«, jež r. 1868 vydal Josef V. Sládek; v něm kromě méně významných spisovatelů se přihlásili do literatury Sv. Čech, Jar. Goll, M. Krajiník, E. Miřiovský, L. Quis; mohutné národně politické uvědomění se hlásí z většiny básní a odlišuje sborník od slovesných

projevů kosmopolitické školy Nerudovy. Řada nových básníků byla rozmnožena r. 1869, když z »Akademického čtenářského spolku« redakcí Ot. Hostinského, Sv. Čecha a V. Šolce vyšel v příbuzném duchu »Almanach českého studentstva«, v kterém se uváděla neznámá jména Boh. Adámka, Ot. Hostinského a Z. Wintra (= V. Zikmunda). Ale II. roč. »Ruchu«, redigovaný r. 1870 A. Čapkem a Jos. Dürichem, neznamenal příchod významnějších básnických osobností, až na tři spisovatelky, Alb. Dvořákovou-Mráčkovou, El. Krásnohorskou a B. Mühlsteinovou. Zato o rok později v podniku spíše krajinském, »Anemonkách, básních omladiny jižních Čech« (1871), vydaných redakcí Jos. Kálala, Jana Dunovského a Fr. Heritesa, vyskytla se řada vynikajících debutantů, mezi nimi Fr. Herites, Jos. Holeček a Jar. Vrchlický. Tito mladí jihočeští spisovatelé byli i jádrem III. ročníku »Ruchu«, jež sestavili Jos. Dürich, Jos. Kálal a J. R. Nejedlý r. 1873; vedle nich se kupila i nová generace básnická, B. Jelínek, K. Kučera, Ot. Mokřý a Rud. Pokorný. Uvedení tu přispěvatelé almanachu vtiskli v 70. a 80. l. ráz české literatury. (O těchto »Českých manifestačních almanaších v l. 50.—70.« pojednal L. Quis ve »Květech« r. 1898.) K nim se r. 1878 připojili účastníci nového »Máje«, redigovaného Fr. Ulrichem a Fr. Kvapilem: Fr. Chalupa, V. A. Jung, A. Koukl, Jos. Kalus, Fr. Kvapil, K. Leger, Al. Škampa, Ant. Šnajdauf; hlásili se jako napodobitelé a epigoni Jar. Vrchlického i francouzských jeho vzorů k básnickému světoobčanství, ale obraceli rozhodný zřetel k látkám a formám národní i umělé poesie slovanské. (Viz F. Strejčka stať »První česká moderna« v »Čs. mod. filolog.« 1911 a jeho monografii o »Lumírovcích« r. 1915.) Reakcí proti jednostrannému epigonství J. Vrchlického a proti mechanickému světoobčanství byly »almanachy moravské omladiny« »Zora« (1877, 1878 a 1885), vydané za redakce L. Čecha, Fr. Bílého, J. Herbena, a j. Mládež vychovaná na moravských gymnasiích, namnoze zásadami J. E. Kosiny a Fr. Bartoše, jemuž i II. roč. věnován, toužila po literatuře obsahem i duchem národní a hovějící potřebám moravským. Že nejde o separatismus, nýbrž o zdravé hnutí krajinské, vyložil v programním článku »O úkolu krásné literatury české na Moravě« L. Čech v III. roč. Z přispěvatelů kromě redaktorů v poesii vynikli Fr. Tábořský, Jan Hudec, F. S. Procházka; v roč. I. otiskl i T. G. Masaryk ranou svou práci vědeckou. O smír mezi snahami »Máje« a úsilím »Zory« se za redakce J. Hudcovy pokusil r. 1879 »Almanach české omladiny«, kam přispěli mladí básníci obou skupin a vedle

nich L. Arietto, J. Červenka, V. A. Jung, F. X. Svoboda a M. A. Šimáček; jméno Heydukovo ve věnování, osoba redaktora i duch předních příspěvků naznačovaly, že »národní« směr jest v převaze.

Vedle almanachů, vábících k sobě hlavně mladé debutanty, byly některé literární časopisy střediskem života slovesného. V přední řadě jejich stál »L u m í r«, významnější ještě než jeho jmenovec, řízený F. B. Mikovcem. Založen koncem r. 1872 J. Nerudou — Vít. Hálek propůjčil jen své jméno — přešel již v půli I. ročníku do rukou redakčního komitétu, skládajícího se z předních zástupců pokolení z »Ruchu« a z »Almanachu českého studentstva«: z Ot. Hostinského, Sv. Čecha, J. V. Sládka a S. Hellera. Když Ot. Hostinského na nějaký čas byl vytrádil Jar. Goll, a když J. V. Sládek z redakce vystoupil, přešlo vedení listu na Sv. Čecha a S. Hellera, ale již r. 1877 převzal »Lumír« jako výhradný majitel a redaktor zase J. V. Sládek a zůstal jím do r. 1898; tehdy za redakce V. Hladíka vstoupil »Lumír« do jiné fáze vývojové. Hlavní význam měl »Lumír« v l. 70. a 80. jako vlastní orgán školy kosmopolitické, kterou v něm nejskvěleji představovali Jar. Vrchlický a Jul. Zeyer (vedle nich a redaktora byli nejpilnějšími spolupracovníky B. Frída, Fr. Herites a Jan Lier), ač i někteří přední zástupci školy t. zv. národní, na př. Heyduk, V. B. Třebízský, Al. Jirásek otiskovali tu své práce; cele se přimkla k »Lumíru« družina »Máje« z r. 1878. Vedle původního básnictví a novelistiky, vedle cenných a hojných ukázek poesie světové hlavně anglické a francouzské, vynikl »Lumír« obsažnými informacemi o cizím básnictví, drobnými uměleckými a populárně vědeckými statěmi psanými s jemným vkusem, důsledným a neohroženým hájením stanovisek čistě uměleckých bez ohledů utilitářských a národních; protivníci však, především E. Krásnohorská a F. Schulz v »Osvětě« 1879 a 1880 i R. Pokorný, rozhorleně zavrhovali jeho kosmopolitismus a heslo »umění pro umění«, stavějíce proti tomu důsledný požadavek básnictví národního duchem i látkou. (Viz v »Lumíru« vzpomínky redaktorů i charakteristiky mrtvých zakladatelů a hl. monografii Strejčkovu »Lumírovci a jejich boje kolem r. 1880«, 1915.)

Blízko »Lumíru« stály »K v ě t y«, jejichž oba zakladatelé, Sv. Čech a S. Heller, řídili svou dobou »Lumír«; k nim se přidružil bratr Svatoplukův, V l a d í m í r Č e c h (1848—1905), jenž později vzbudil pozornost jako hlasatel etické kultury, propagované hlavně listem »Svědomí« (1897). »Květy«, zvané podle významného ilustrovaného časopisu Hálkova, počaly vycházeti

r. 1879 jako měsíčník a šetřice přísně požadavků uměleckých uměly shromažďovati přední zástupce obou skupin a přitom byly vždy přístupny mladým spisovatelům. Značný rozměr každého svazku, volnější vycházení než u »Lumíra« způsobily, že se »Květy« jako sborník větších prací staly archivem tvorby básnické své doby. Do r. 1899 zůstal Sv. Čech »pořadatelem básní a původní krásné prósy«, poté přešla celá redakce na Vladimíra Čecha a po jeho smrti na jeho syna Vladimíra Čecha ml.; v posledním období účastnili se redakce Jar. Kamper a v listě po přestávce obnoveném V. Jiřina; r. 1915 »Květy« zanikly. (Viz Svatoplukovy vzpomínky na bratra Vladimíra v sebr. sp. 23.) K »Lumíru« a ke »Květům« se řadí »R u c h« (1879—1888), jenž za vedení Fr. Chalupy, Fr. Brožika a Fr. Kvapila shromažďoval hlavně pokolení, vystoupivší v »Máji« z r. 1878, a pracoval k těsnějšímu sblížení umění básnického i výtvarného, avšak propagoval kriticky i moderní realismus.

Vlastním střediskem t. zv. školy národní byla »O s v ě t a« (založ. 1871). Myšlena původně jako revue velkého slohu, jež měla objímati vědu i literaturu, umění i politiku a vedle důkladných statí z nejrůznějších odborů vědních přinášeti i přehledy a kritické posudky, »Osvěta« na samém počátku zařadila do svého rámce i beletrii prosaickou a veršovanou. Osoby jejího zakladatele a redaktora Václava Vlčka, jejích hlavních kritických mluvčích, Ferd. Schulze, El. Krásnohorské a Fr. Zákreje, vtiskovaly jí ráz v politice umírněný a konservativní, v literatuře idealistický a měšťansky konvenční; boj proti cizáctví, proti eklektickému kosmopolitismu, proti samoúčelnému esteticismu, realistické smělosti v řešení mravních otázek byl vždy z jejich znaků, a této literární teorii hověla i prakse projevovaná beletristickými příspěvky; nejrozlehlejší práce otiskli v »Osvětě« V. Vlček, Ferd. Schulz, A. V. Šmilovský, V. B. Třebízský, Al. Jirásek a K. V. Rais. Veliký význam měla »Osvěta« v 70. — 80. letech, kdy se »Časopis českého musea« omezoval na otiskování statí historických a literárně-dějepisných, jako jediná česká revue vědecká. Se stálým zřetelem k cizině západní a hlavně slovanské přinášela přehledy, charakteristiky, úvahy a kritické statí o politickém, vědeckém, literárním a hospodářském životě od předních učenců a novinářů našich. Jejím článkům, vynikajícím spíše věcnou obsažností než osobitým výrazem, vadila občas akademická ztrnulost. Jako byla v 80. l. »Osvěta« přední baštou boje proti kosmopolitismu a současně orgánem obránců pravosti podvržených rukopisných památek, tak se postavila v 90. letech ostře proti mladé generaci; v bojích těch pozbyvala

zvolna váhy. Smrtí zakladatele »Osvěty« V. Vlčka r. 1908 změnil časopis řízení i ráz; redaktorem se stali F. A. Šubert a Adolf Srb, kteří otevřeli v kolísavém eklekticismu časopis i spisovatelům mladým a dali revui název »Vlčkova Osvěta«; r. 1921 však »Osvěta« zanikla. Uspořádáním i sloučením vědy s beletrií se podobá »Osvětě« přísně katolický orgán kněžský »Vlast« (od r. 1884, redakcí Tomáše Škrdle, později Ad. Dostála); také odtud podniknuty útoky na kosmopolitické básníky české, a to s hlediska náboženského a moralistního. S menšími nároky vystupoval populární časopis téhož směru, brněnský »Obzor« (od r. 1879) založený a vedený Vladimírem Šťastným a r. 1911—1913 obnovený jako »Nový obzor« Fr. Dohnalem. Archivem pro naukové i básnické práce mladého kněžstva moravského jest brněnské »Museum« (od r. 1884).

Zprostředkující stanovisko v otázkách literárních zaujaly velké obrázkové týdeníky, jež měly ráz listů t. zv. rodinných, starší »Svět ozor« (viz svrchu) a nově založená »Zlatá Praha« (1884—1930; do r. 1898 byl redaktorem Ferd. Schulz, po něm Jar. Kvapil, A. B. Dostal, V. Červinka a G. Pallas). »Zlatá Praha« se přidržovala směru umírněnějšího, »Svět ozor« však za redakce M. A. Šimáčka (1884—1899) lnul k realistickému proudu, propagoval ruský román, otvíral sloupce rád mladým básníkům, až r. 1894 došlo k roztržce. Po zániku »Svět ozora« (r. 1899) a po přechodu »Lumíra« do nových rukou, uchýlili se jejich spolupracovníci do dvou literárně populárních týdeníků, do »Zvonu« (od r. 1899 za redakce M. A. Šimáčka a později F. S. Procházky) a do »Máj« (r. 1903—1914 za redakce Fr. Heritesa). Z nich »Zvon« sleduje i kriticky a polemicky literární směr svých zakladatelů, kdežto »Máj« se obracel spíše k nejširším vrstvám čtenářským.

Z literárních sbírek jest především jmenovati Nerudou založené a Ed. Valečkou vydávané »Poetické besedy« (1883—1890), jež přinášely výhradně původní práce veršované se zvláštní redaktorovou zálibou pro epiku, pravidelně se stručnými charakteristikami autorů. V Šimáčkově »Kabinetní knihovně« (1884—1899) ukládali své veršované i prosaické práce hlavně přispěvatelé »Svět ozora«; obdobného rázu byly Ottova »Salonní bibliotéka (1876—1912), v níž vyšla většina děl J. Vrchlického a Vilímkova »Nová bibliotéka spisů veršem i prosou« (1883—1888), která se však nezavírala ani překladům; její pokračování »Vilímkova knihovna« (od r. 1898) přináší doposud jen práce prosou. Později vznikly »Poetické besedy Máj« (1908—1912), obsa-

hující výhradně práce veršované a jejich pokračování »H o v o r y b á s n í k ů« (1917—1922) v redakci Jar. Boreckého, s charakteristikami autorů), konečně opožděné »K n i h y Z v o n u« (r. 1918—1924 řízením F. S. Procházky). Hlavními sbírkami novelistických prací byly vedle »L i b u š e«: »O t t o v a l a c i n á k n i h o v n a n á r o d n í« (1872—1928), »Z á b a v y v e č e r n í« (od r. 1880, rázu přísně katolického, podobně jako »L u d m i l a« od r. 1898), Šaškova »M o r a v s k á b i b l i o t é k a« (1882—1908), »P ř í t e l d o m o v i n y« (1885—1914), Prombergrova »M o r a v s k o - s l e z s k á k r o n i k a« (od r. 1890, původně »S l e z s k á k r o n i k a«; hověly spíše potřebám lidového čtenářstva než přísně uměleckým požadavkům; k nim se družily četné soubory novelistických děl přeložených, o nichž bude řeč na svých místech.

S literaturou v těsném styku byly některé organizace spisovatelské; ke »S v a t o b o r u«, založenému Fr. Palackým r. 1862, který se především stará o hmotnou podporu spisovatelů, a k »U m ě l e c k é b e s e d ě« (založ. r. 1863), přidružilo se velké stavovské středisko spisovatelů »S p o l e k č e s k ý c h s p i s o v a t e l ů b e l e t r i s t ů M á j« (založ. r. 1887). Tu se shromažďovali jmenovitě beletristé období Čechova a Vrchlického a jejich epigoni nejen za účelem hmotně stavovským a podpurným, nýbrž i k činnosti vydavatelské a nakladatelské. R. 1890 zřízena byla na bohatém finančním základě mecenáše Josefa Hlávky »Č e s k á a k a d e m i e c í s a ř e F r a n t i š k a J o s e f a I. p r o v ě d y, s l o v e s n o s t a u m ě n í« a rozdělena do IV tříd. (I. třída: filosofie, právnictví a dějepis; II. třída: matematika, vědy přírodní a lékařství; III. třída: jazykověda a literární dějepis; IV. třída: krásná literatura a umění.) Na rozdíl od akademií jiných přiřčena tam ke třem třídám naukovým třída IV., vyhrazená umění slovesnému, hudebnímu a výtvarnému. V čele jejím stál od počátku, mocně užívaje svého vlivu, Jar. Vrchlický; kromě něho byli prvními členy řádnými ze spisovatelů Sv. Čech, Al. Jirásek a Fr. V. Jeřábek. Stranický ráz, jenž se objevil již při volbách členů i při udílení výročních cen, zavinil stagnaci ve třídě, i resignaci některých vynikajících členů: Sv. Čecha, Jul. Zeyera a posléze J. S. Machara, který pak v zápětí, počátkem XX. stol. podnikl příkrou kritiku literární třídy České akademie; ta se po převratu r. 1918 zreorganizovala a omladila. Celkem nevykonala Česká akademie pro české slovesné umění mnoho; význam má »S b o r n í k s v ě t o v é p o e s i e« (od r. 1891), cenná sbírka překladů básnických, vydávaná zprvu redakcí J. Vrchlického a po něm

Ant. Klášterského. Přehledy činnosti Akademie podává od r. 1891 »Almanach České akademie«, v němž zvláště významné jsou každoroční vzpomínky na zemřelé členy. »Věstník České akademie« (od r. 1892) přináší kromě běžné kroniky drobné stati a přehledy vědecké.

Od 70. l. stálo v popředí literárního podnikání několik velikých firem nakladatelských, které stavějí v čelo svých podniků vedle jmenovaných již časopisů a sbírek také hojné soubory beletristických překladů, nádherná díla ilustrovaná, populární četbu lidovou, zejména pak sebrané spisy předních autorů; vnitřní umělecké výpravě knižní za spolupráce výtvarníků nevěnovali však žádoucí pozornost. Přední z nich, muž velkého rozhledu kulturního, Jan Otto (1841—1916), který nakladatelskou činnost zahájenou r. 1871 vyvrcholil vydáním monumentálního »Ottova Slovníka naučného« (viz níže při přehledu organizací vědeckých), »Ruskou«, »Anglickou« a »Světovou knihovnou« a sebranými díly Jak. Arbesa, Fr. Heritesa, Ad. Heyduka, Al. Jiráska, E. Krásnohorské, bratří Mrštíků, G. Preissové, J. V. Sládka, K. Světlé, V. Štecha, J. Vrby, Jar. Vrchlického a Z. Wintra. (R. 1911 vydaný »Seznam knih a časopisů z let 1871—1911« přináší vedle příspěvků vzpomínkových a knihopisu i stať Alb. Pražáka »Čtyřicet let české literatury v Ottově nákladu«.) Podobný nakladatelský program má vznikem spřízněná »Česká grafická společnost Unie« (od r. 1902), v jejímž nákladě vyšla díla B. Kaminského, J. Liera, B. Vikové Kunětické, S. Podlipské, F. S. Procházky, K. V. Raise, Ant. Staška, R. Svobodové, F. X. Šaldy, M. A. Šimáčka, J. Thomayera a Jul. Zeyera. K četným svým podnikům publicistickým a literárním připojil v 70. letech vynikající žurnalista Fr. Šimáček také nakladatelství, za jeho dědice Bohuslava Šimáčka a za nového společníka závodu E. Šolce vydány byly také spisy B. Vikové Kunětické, J. S. Machara, L. Stroupežnického, A. V. Šmilovského, V. Vlčka a dramata Jar. Vrchlického. Též firma Josefa R. Vilímka, jež dlouho pěstovala hlavně humoristiku a spisy pro mládež, vydává za řízení syna zakladatelova, Josefa R. Vilímka ml. (* 1860), sebranou prósu J. Klecandy, K. Klostermanna, T. Novákové a F. X. Svobody, později R. Medka, K. Sezimy, L. Baudyšové, jakož i přední romanopisce světové. Nakladatelství Fr. Topiče (* 1858, nakl. od r. 1886) proslulo vedle skvělých publikací výtvarnických jmenovitě sebranými díly Sv. Čecha, V. Dyka, Ig. Herrmanna, Jos. Holečka, K. Legera, Jana Nerudy a V. Beneše Třebízského. Na Moravě vybudoval zvláště »Moravský

Kramerius« v Olomouci R o m a l d P r o m b e r g e r (1858—1932) významné nakladatelství, které od knih homiletických a lidové beletrie (zvl. sebr. sp. Fr. Slámy a Vl. Pittnerové) postoupilo k vydávání výtvarných děl uměleckých a kapesních příruček studijních.

3. Svatopluk Čech a básníci školy národní.

Když v »Ruchu« a v »Almanachu českého studentstva« vstupovalo do českého básnictví nové pokolení, tušila kritika s obecenstvem, že největší uměleckou osobností z mladých příchozích jest Svatopluk Čech: tolik forem lyriky i epiky ovládala pevná ruka zralého začátečníka, tolik tradičních myšlenek českých proměněno bylo tu v básnický tvar pokročilým uměním evropským, tolik lidské opravdovosti se zde tajilo pod jinošským kvasem poetovým. První větší skladby básnické s počátku let 70. naplnily a převýšily tyto všecky naděje, skládané do debutanta, zvláště když se Svat. Čech oprostil od dekorační exotičnosti, zakotvil pevně v domácí půdě, a když obecně evropské problémy ustoupily u něho naléhavým otázkám české minulosti i přítomnosti. České vzdělanstvo nacházelo v Čechových dílech po myšlenkové i citové stránce vše, co přejalo dědictvím z národního obrození, ale i vše, co si osvojovalo ze současné kultury evropské; zvláště politické snahy a tužby českého svobodomyšlného demokratismu, panslavistické dychtění potlačovaných synů malého národa, sociální smysl pro spravedlnost docházely v Čechově poesii stejně věrného, jako vzletného výrazu. Povaze a vkusu doby hověly také umělecké prostředky Svat. Čecha, jeho široká výmluvnost řečnická, jeho sytá a názorná barvitost, jeho formalisticky uhlazená a zdobná dikce, v čemž se ve všem jeho umění namnoze shodovalo se skvělým verbalismem současných básníků kosmopolitických, lišíc se od nich přece větší přístupností ideovou a prostší citovou náplní. Takto v básnickém díle Svat. Čecha jest obsažen valný díl duševního obsahu českého let 70. a 80., a odtud plynula též neobyčejná popularnost Čechova, svádějící až k přeceňování jeho uměleckých hodnot. I byl skromný samotář a přísný autokritik, neunavně pracující o svých dílech básnických, Svat. Čech, prohlašován za největšího básníka své doby, a zároveň jako dokonalý vzor národního umělce stavěn proti uměleckým kosmopolitům, k nimž sám osobně i literárně zachovával vztahy uctivého přátelství. Kolem něho a v jeho blízkosti se seskupovali četní básníci školy t. zv. národní, ale to byla vzájemná

shoda spíše v ideích a tendencích než v slohu; přímých žáků většího významu se Svat. Čechovi dostalo měrou jen skrovnou. Také slovenští poetové tohoto období, kteří vesměs byli inspirováni tendencemi národně tradičními, náleží do jeho sousedství spíše z důvodů ideových a obsahových než pro spřízněnost umělecky slohovou.

Svatopluk Čech (1846—1908) se narodil 21. února 1846 v Ostředku u Benešova jako syn nadšeného buditele a osmačtyřicátníka, hospodářského úředníka Františka Jaroslava Čecha, potomka selského rodu z Peruce, a Kláry Čechové, roz. Rakové, dcery úřednické rodiny. Dětství ztrávil na Skalce u Třebenic, v Bezděkově v Pošumaví, v Peruci, v Struhařově a v Jezeře; tato posledně jmenovaná místa byla opět v blízkosti Ostředku; v Postupicích na Benešovsku počal chodit do školy, v ní pokračoval v Litni a ve Vraném. V l. 1856—1858 navštěvoval v Lito-měřicích školu normální a první třídu gymnasiální; na podzim r. 1858 vstoupil do pražského studentského konviku v Klementině a na novoměstské gymnasium piaristické, kdež dostudoval a r. 1865 maturoval. Na gymnasiu nabyl značného rozhledu literárního, byl členem různých studentských kroužků básnických a sám veršoval; r. 1864 vystoupil na veřejnost s pseudonymem Sv. Rak básní »Vánoční sen«. Vstoupiv na právnickou fakultu, věnoval se Čech literatuře; r. 1866 básní »Otrokyně« v »Lumíru« a r. 1867 její definitivní podobou s názvem »Kandiotky« v Hálkových »Květech« objevil se mezi básníky mladé generace; plně své básnické umění projevil příspěvky v »Almanachu českého studentstva«, »Bouře« a »V klášterním sklepe«. R. 1870 a 1871 byl redaktorem »Světozora«, r. 1872 advokátním koncipientem ve Slaném, od r. 1873, kdy převzal řízení »Lumíra«, koncipientem v Praze, r. 1878 se zřekl dráhy právnické. R. 1874 vykonal studijní cestu přes Polsko a Ukrajinu k Černému moři, na Kavkaz a do Cařihradu; koncem r. 1878 založil s bratrem Vladimírem měsíčník »Květy«, kdež uložil nejlepší své práce poetické i nejdlejší své povídky. R. 1881 procestoval Moravu, r. 1882 vydal se do Dánska po stopách královny Dagmary, r. 1886 prošel jižní Čechy, později navštívil Francii a Itálii. V l. 1895—1903 žil ve venkovském zátíší v Obřívství u Mělníka, od 1903 střídal samotu v Troji s pobytem v Praze. Uprostřed práce a hojných rozdělaných plánů zemřel v Praze 23. února 1908 a pohřben jest na Vyšehradě. Jeho smrt, jako již před tím 50. a 60. narozeniny, zavdala podnět k velkým spontánním oslavám všenárodním.

Literární činnost Sv. Čecha, která v mladších letech jest do-

plňována novinářskou feuilletonistikou a po celý život prací redaktorskou, obsahuje spisy dílem veršované, dílem prosaické; vůdčí význam však mají hlavně Čechovy knihy básnické.

V časných svých počátcích — nejstarší sahají do r. 1862 — kolísal Sv. Čech mezi úsečným slohem prostonárodní písně české a barvitou rétorikou exotických a svobodomyslných epigonů »Mladého Německa«; psal malé balady, čerpané buď z východu nebo z vlasteneckých dějin, vyhrocuje je politicky tendenčně; pokoušel se o krajně subjektivní román ve verších po způsobě byronském (»A n o n y m«, »N i c«, »N e m o«, vesměs v zlomcích); zpracovával Shakespearovým slohem výjevy z přemyslovske i ruské historie (»S v á r b r a t ř í« a dvojí »Dimitrij«). (Čechovy »Prvotiny« ve 2 sv. vydal r. 1912 a 1919 Ferd. Strejček.) Cyklická »Bouře« (1869) osnována jest čistě literárně z knižních motivů a z intuitivního tušení živelných hrůz na moři, uvolňujících i vášně v člověku; střídání dialogu s písněmi nedopustilo rozvití jednotného slohu epického. Volně navíjeným cyklem jsou i »S n o v é« (1872), kde se z pestré směsi vážných i rozmarných vidin nejostřeji rýsují dějinné obrazy zápasu za svobodu. R. 1873 vystoupil Svatopluk Čech jako zralý umělec velkou epopéjí »A d a m i t é« (v knize 1874). Námět vyvolený z českých dějin reformačních, zkázy to adamitské sekty nad Nežárkou zbraněmi tábořskými, předpodstatnil básník hojnou reflexí sociální, náboženskou a filosofickou i složkou erotickou v látku moderní; zpracoval je technikou byronskou s neobyčejným bohatstvím malebného slova, výmluvné dialektiky řečnické, klenotnický vybroušeného detailu, vyspělého umění veršového; vlivy některých moderních básníků, zvl. Hamerlinga a Meissnera, byly přetaveny tvořivou osobností českou. Celý budoucí básník jest obsažen in nuce v tomto díle: i nadále za látkami těsně souvisícími s přítomností neb minulostí českou nebo slovanskou ukryt bude palčivý problém, jež básník osvětlí a rozřeší spíše rétoricky než psychologicky nebo filosoficky; vždy při ději celkem skrovném, upraveném do řady efektních výjevů a do kontroverzí řečnických si najde záminku k sytému, až přesycenému líčení přírodních krás, kulturních jednotlivostí, životních rekvizit, vždy schématicky kreslené postavy zejména ženské budou tíhnouti k optimistickému vyrovnání kontrastů co nejdůrazněji položených; vždy vyzní díla mohutnou oslavou ideálů humanitních, demokratických, svobodomyslných, nejčastěji však panslavistických nebo česky politických. Těsně k Byronovi a jiným romantikům, skládajícím »biblická mysteria«, přimkl se Svat. Čech le-

gendárním »A n d ě l e m« (1874) s látkou z Genese, s hořkou filosofií lásky a s nádhernou až samoučelnou výpravou slovní a veršovou. »B á s n ě« (1874) shrnul kromě drobnější lyriky a epiky tato mladistvá díla mistrovská: »Bouři«, »Sny«, »Adamity« a »Anděla«.

Žeň ještě mnohem bohatší obsahoval druhý soubor Čechův, »N o v á s b í r k a v e r š o v a n ý c h p r a c í« (1880).

Ve veršované novele »Č e r k e s« (1875) se uchyluje po stopách ruských byronistů na Kavkaz a umísťuje příběh lásky a pomsty do skvělých krajinomaleb východních; slavjanofilské snahy a naděje, vznícené osvobozením Slovanů balkánských a triumfálním postupem ruských zbraní, opěvává visio-nářská »Z i m n í n o c« (1879), posvěcená památce otce-rusomila. Ponurá námořská alegorie »E v r o p a« (1878) o tragickém rozvratu a ztroskotání lodi sociálních vyvrženců, doprovázeném vášnivými zápletkami milostnými, rozsuzuje mohutně společenskou katastrofu zestárlé Evropy a staví proti teroru a násilnému revolucionářství komunistů evangelium společenského pokroku i vývoje v duchu dělné humanity. Pak se však definitivně obrací Svat. Čech na půdu českou. V idylickém vypravování rámcovém, »V e s t í n u l í p y« (1879), pospíchá do venkovského svého domova a se šťastným humorem i měkkou citovostí předvádí skvělou galerii lidových postav domácích, dotýká se jen lehce problémů lidového bytu. V rapsodické skladbě historické se středem úchvatně řečnickým, »Ž i ž k o v i« (1879) vybírá si z husitských dějin epizodu Žižky před Prahou a smírného zakročení Rokycanova, aby motivoval vítězství lid-skosti a vědomí pospolitosti národní nad fanatickou příkrostití válečnickou.

Cestu nábožensko národní revoluce české sledoval až k jejímu pádu ve »V á c l a v u z M i c h a l o v i c« (1880, kniž. 1882), rozlehlém eposu z pobělohorské protireformace o tragicky marném pokusu přemožených rebelů vzepřítí se vítěznému jesuitství; tu ukázal co nejsytější malbu barokního prostředí, co nejtragičtější pochopení českého pádu bělohorského; ale skvělý a výmluvný malíř a řečník osvědčil mimoděk i meze svého umění psychologického. »S l a v i e« (1882, knižně 1884) opakuje a ideově zúžuje alegorický rámec »Evropy«, zaměňujíc břitkou kritiku společenskou za panslavistický utopismus rusofilského zabarvení, spíše v duchu slavjanofilů na Rusi než Jana Kollára. Z hloubek slovanského vědomí Čechova a z politicko národní snahy dáti vlastním krajanům výstrahu dějinnými událostmi pokrevenců pobaltských, vyrostlo rozměrné romanti-

cké epos středověké z dánsko-slovanských dějin »D a g m a r« (1883—1884, kn. 1885); při veškeré snaze o pečlivou charakteristiku líbezné rekyně (na niž poukázal již J. E. Vocel) i jejich partnerů germánských se však rozběhlo v řadu malebných jednotlivostí skvělých v líčení středověkého severu. Český venkov, zachvácený již moderními spory hospodářskými, zvl. konfliktem německého továrního kapitalismu s domácím živnostnictvem, zobrazuje sociální idyla tragického rozuzlení, »L e š e t í n s k ý k o v á ř« (1883 konfiskován, propuštěn až 1899), v jejichž lyrických partiích se Svat. Čech přiklonil k písni lidové.

Velké koncepce básnické vystřídávány byly skladbami satirickými ve formě rozmarné, místy burleskní báchorky. Z nich zachovávají půvabné cyklické »P e t r k l í č e« (1883) s látkou domácí a parodistické indické epos zvířecí, duchaplný »H a n u m a n« (1884), lehkou hru heinovské veršované pohádky, posmívající se slabostem lidským vůbec, kdežto zlomkovitý »Š o t e k« (1886, samostatně nevydán) a »K r a t o c h v i l n á h i s t o r i e o p t á k u V e l i k á n u V e l i k á n o v i č i« (1889) se omezují na české poměry současné a persiflují je vtipně, ale bez útočné odvahy. Vážné roucho má jen neživotná alegorie »P r a v d a« (1885, kn. 1886); satira v těchto dílech jest většinou literární, vědecká, menší měrou i politická.

Rok 1887 zahajuje cykly lyrických básní tendenčních, inspirovaných vřením politickým, společenským a náboženským; obrážejí vedle důvěrných úvah a dum básníkůvých namnoze názory mladočeské strany při příchodu hnutí pokrokového. Prudce mužné »J i t ř n í p í s n ě« (1887) jsou většinou politické chansony, sloužící v tradičním duchu národnostní a všeslovanské politice a výchově činnorodé vůle hromadné. Zpěvnou formu a účinně populární podání opouštějí a do reflexí se zapřádají hlubší a myšlenkově těžší »N o v é p í s n ě« (1888), památné silným uvědoměním sociálním a vřelostí, s nímž básník vítá dělnickou třídu s jejími nároky politickými na veřejné dějiště. Nejpopulárnější z děl Čechových, »P í s n ě o t r o k a« (1895, dosud 34 vyd.), hlásají pod průhledným symbolem černých otroků, sténajících v tropech pod bičem otrokářů, národní také sociálně podloženou revoltu proti vládnoucímu bezpráví rakouských utiskovatelů, a to s velkou silou rozhorleného patosu, uraženého vědomí mravního, temného zoufalství, prozařovaného jen plachým plaménkem naděje v konečné osvobození: zde politické intence pokrokového hnutí došly ohnivého výrazu. Stařecká resignace se hlásí v těžce meditativních »M o d l i t b á c h k N e z n á m é m u« (1896), posvěcených přemítání o záhadách

vesmíra a vyznávajících po odmítnutí zjeveného náboženství a namnoze za vlivu nauk Tolstého panteismem a humanitou.

Souběžně vznikaly idylické skladby Čechovy, pokračující na dráze cyklu »Ve stínu lípy« a »Lešetínského kováře«; vzpomínkový živel v nich sílil, tendence se vyhraňovala v sociální meliorismus, v národní humanitu, v náboženskou snášelivost. Jsou to: venkovský obrázek s otázkou po možnosti české národní šlechty a se zápornou odpovědí čistě demokratickou v popředí, »Zpěvník Jana Buriana« (1887, kn. 1894); autobiografická selanka z básnickovy mladosti archaisujícího zabarvení s názvuky na motivy národního osvobození, složená v hexametrech časoměrných, »Václav Živsa« (1889—1891, kn. 1901); rodinná idyla vánoční na pozadí novodobých rozporů třídních, idyla »Sníh« s lyrickými vložkami (1894, kn. 1900); cyklická řada venkovských obrázků »Sekáči« (1903), přenášející myšlenky »Písni otroka« mezi selské dělnictvo, ale ulamující jim hrot revoluční. Dětem se dostalo od Sv. Čecha vešované alegorické báchorky »O čarovném pavouku« (1896).

Poslední práce Čechovy zůstaly zlomky, zejména pak z nich velkolepě založená, ale neprávem do scénické trojaktové formy vtěsnaná a nedokončená epepej ze soumraku táborství, »Roháč na Sioně« (1898—1899), kterou básník v posledních letech života podstatně předělával, aniž dospěl k vypracování závěrečného dějství čtvrtého. Z pozůstalosti básnickovy r. 1908 byly vydány: cyklické životní vyznání stařeckých let »Dosa světa širého«, jímž se Svat. Čech pod pseudonymem Prokopa Janoty rozloučil ve »Květech« jímavě se svými čtenáři, panslavistická alegorie »Step« a úryvek komického eposu »Dívčí válka«. (Otištěny v XXVII. a XXX. díle sebr. spisů.)

[V souborném vydání jsou Čechovy drobné básně roztroušeny; některé přiřazeny k »Lešetínskému kováři« (II. sv.); »Jitřní písně« a »Nové písně« vloženy se 7 básněmi z cest k cyklu »Ve stínu lípy« (sv. X.); »Písně otroka« a »Modlitby k Neznámému« tvoří se »Sekáči« a »Sněhem« díl XVI.; konečně do sv. XIX. vedle »Zpěvníku Jana Buriana«, »Kratochvilné historie« a »O čarovném pavouku« zařadil Sv. Čech výběr četných veršů příležitostných. Doplnkem k tomu jest ve vyd. posmrtném sv. XXIV., obsahující hlavně básnickovy nejstarší verše a druhou serii skladeb příležitostných; do sv. XXVII. vřazeny kromě »Roháče na Sioně« zlomky z l. 1867—1890, kdežto do sv. XXX. vloženy básně z l. 1900—1908.]

Ačkoli veliká většina básnických děl Sv. Čecha užívá rámce epického — jest u něho zastoupeno epos historické i ro-

mantické, idylické i reflexivní, byronská veršovaná povídka i dějové alegorie, komické epos i cyklus romancí — přece není básník v pravém slova smyslu epikem: detail pravidelně popisný, odbočka rétorická, rozvláčnost tendenční, živel lyrický rušívají jednotu i prostotu osnovy.

V próse nevytvořil Sv. Čech komposice mohutnější; kde se o ni pokusil, tam ztroskotal, tak v obou souběžných románech z umělecké bohémy, v burleskním a satirickém »K a n d i d á t u n e s m r t e l n o s t i« (1879, kniž. 1884) a tragicky osnovaném, ale chvatně a provisorně dokončeném »I k a r u« (1885, knižně až r. 1908). Zdařilá jest jeho novelistika, jejíž romantický idealismus, maskovaný velmi podrobnou kresbou skutečnosti, obestřen jest buď měkkou, skoro ženskou melancholií nebo šelmovským, satiricky přioštřeným humorem; autobiograficky vyhocené postavy mladých snílků, svěží hlavičky dívčí, obměňující někdy i typ mravně a myšlenkově statečné ženy novodobé, a staromódní figurky z kancelářů, venkovských újezdů a šlechtických sídel lemovány jsou často arabeskami, prozrazujícími původ feuilletonistický. Několik prací povídkových se rozrostlo k hranici románu; humor a sentimentalita obklopují v nich děje psychologicky jen skrovně motivované a načrtnuté spíše genrově než realisticky. Od začátečnické figurkářské kresby z Nerudovy školy, »P a n B o l e h l a v a s v ě t« (1871), postoupil Čech přes obraz ze života panstva a občanstva se sociálními problémy v pozadí »M e z i k n i h a m i a l i d m i« (1874), k mistrovskému kusu »J e s t ř á b c o n t r a H r d l i č k a« (1876), jež přezval »povídkou z registratury« a kromě rodinných vzpomínek naplnil melancholií starodávného vybraného světa, hynoucího vlastní životní neschopností ve spárech sprostých kořistníků plebejských. Hlavní sbírkou Čechovy novelistické prósy jsou čtyřdílné »P o v í d k y, a r a b e s k y a h u m o r e s k y« (1878—1883), k nim se druží: »N ě k o l i k d r o b n ý c h p o v í d e k« (1884), »H u m o r e s k y, s a t i r y a d r o b n é č r t y« (1887), »R ů z n é č r t y ž e r t o v n é i v á ž n é« (1887), »N ě k o l i k p o v í d e k a r ů z n ý c h č r t« (1888) a »R o z l i č n á p r ó s a« (1895); v »S e b r. s p i s e c h« sestavil básník tuto novelistiku do 3 sv. »větší prósy«, do 4 knih »povídek a črt«; [k tomu přistupuje ve vydání posmrtném »Ikaros« (XXI.), »Povídky a humoresky« (XXII.), »Satiry a různé črt« (XXV.), »Poslední kniha povídek a črt« (XXIX.)].

Samostatnou skupinu v próse Čechově skládají »Výlety pana Broučka«, burleskní to povídkový seriál; kolem satiricky pod-

malované komické postavy pražského šosáčka, pojaté v kárné typisaci, víří smělá fantasie, vznícená nejprve cyranovským a verneovským motivem pouti do měsíce, pak osnující výlet do zašlých věků, až konečně se celek mění v cyklus cestopisný, v němž ústřední postava mizí a satira, hlavně literární, úplně pohlcuje prvek výpravný: »Výlet páně Broučkův do měsíce« (1886, kniž. nevydán), »Pravý výlet pana Broučka do měsíce« (1888), »Nový epochální výlet pana Broučka tentokráte do patnáctého století« (1888), »Pestré cesty po Čechách prací Matěje Broučka a společníků« (1891) a »Matěj Brouček na výstavě« (1892). »Pestré cesty po Čechách«, které se z rámce t. zv. broučkiád vymykají, byly projektovány jako volná řada novelisticko-cestopisných obrazů, přerušovaných občas básněmi i episodami memoarovými. (Jak použil Sv. Čech pro »Pestré cesty« zápisků z r. 1889, ukazují F. Strejčkem vydané »Cestovní poznámky Sv. Čecha« [1910].) Oba tyto druhy, cestopis i vzpomínky, jsou hojně zastoupeny v Čechově próse. Cestopisné jeho soubory vyšly s názvy: »Kresby z cest« (1884), »Upomínky z Východu« (1885) a »Několik obrázků moravských« (1884), první dva svazky vyprávějí hlavně o zkušenostech pouti kavkazské. Největší autobiografické dílo Čechovo jest nuzným románovým rámcem uzavřený příběh pozdní lásky, »Druhý květ« (1893 a 1899). Křehká něha, tklivá důvěrnost a teplé vystižení ducha 50. a 60. let dodávají jeho vzpomínkovým črtám zvláštního půvabu; cestopisy prozrazují hlavně básníka-romantika, skvělého malíře slovem a panslavistického nadšence.

Z příležitostné prósy zařadil Sv. Čech sám do sebraných spisů několik cyklických feuilletonů, »Studium typů« a »Různé barvy« z l. 1893. Jeho feuilletonistická činnost v »Pokroku« (1870) a v »Nár. listech« (1880, 1882, 1886, 1890, 1892—1894) byla dosti hojná a vykazovala vedle volných rozmarných causerií časové epištoly a glosy, národopisné feuilletony a posudky kritické. O literárních novinkách českých psal Sv. Čech stručně, blahovlnně, jen informačně do »Květů« v l. 1879—1885. Přehled této feuilletonistiky podává »Prósa poučná a příležitostná«, zařazená F. Strejčkem jako XXVIII. sv. do sebr. spisů, sem pojat i otisk volně zpracované knihy lidovýchovné, »Oběti pověry« z r. 1871.

Mnohem větší měrou než kterýkoli básník druhé polovice XIX. věku souvisí Svatopluk Čech s poesií národního obrození. Sám se opětovně a vřele hlásil ke dvěma poetům tak různoro-

dým, jako byli Jan Kollár a Karel Hynek Mácha; na onom závisel ideově, na tomto spíše umělecky, a to pouze dočasně. Za vlivu otcova i své mladistvé četby se stal Svat. Čech záhy stoupcem, pak i hlasatelem myšlenky všeslovanské v duchu Kollárovy vzájemnosti; v ní — se zřejmými sympatiemi ruskými — spatřoval vlastní politické řešení české otázky a zároveň i klíč k problému rovnováhy evropské. Nejinak než Kollárovi jest i Svat. Čechovi vzájemnost a jednota všeslovanská výrazem humanitního názoru na dějiny i na mravnost; kdežto však u onoho proniká prvek náboženský, hlásí se u Sv. Čecha spíše zdůvodnění historicko-tradiční. Byl-li Kollár typický básník předbřeznový, přinesl si Sv. Čech již z domova politické ideje roku osmačtyřicátého, který hluboce zasáhl do osudů celé rodiny: demokracie, liberalismus, požadavek svobody náboženské a společenské, odpor k zjevenému a církevnímu náboženství. Silněji než kdokoliv z jeho současníků hlásil se Svat. Čech, v podstatě nacionalista a liberál, k požadavku sociální spravedlnosti; požadoval jí zvláště pro dělníka, »hrdinu budoucnosti«, ač stavu selskému, z něhož vzešli jeho předkové, uchoval vždy sympatie nejvřelejší. Čechovo uvědomění občanské se stalo korektivem jeho původního byronství, zavádějícího často k trpné osamocenosti a sebetržnímu individualismu; jiným prostředkem mravní sebezáchovy se mu stal mocný smysl tradiční, který ho stále spínal s minulostí vlasti a národa. Leccos z toho zbarveno jest romanticky: Čechův demokratismus souvisí co nejtěsněji s láskou k venkovu, s roztouženým steskem měšťáka po ztraceném ráji přírodním, s kultem lidové písně; jeho vlastenectví se opírá o velice živý historismus, v němž však zřetelněji než u básníků předbřeznových proniká záliba pro českou reformaci a její tragickou dohru v protireformaci. I lze Sv. Čecha právem nazývat »posledním básníkem národního obrození«.

Také K. H. Mácha byl již miláčkem básníkovy otce a jeho spisy náležely k nejsilnějším dojmům Čechovy mladistvé četby. Myšlenkově si z něho Čech osvojil nemnoho, hlavně typ samotářského a snivého básníka, žijícího v elegických dumách o ztracené mladosti a v odporu k šosáckému okolí, pak blouznivé horování o krásách divoké přírody, málo dotčené člověkem. Ale mocnější byl jiný podnět Máchův: uvedl Čecha k ruským a polským byronistům, kteří měli zvláště mocný vliv, z nich Krasiński, Lermontov a Puškin působili v mladosti nejvíce; národní a objektivistické klasičnosti Mickiewiczovy, ztělesněné hlavně »Panem Tadeášem«, Svat. Čech nedosáhl, ač po ní usi-

lovně toužil. Forma byronské veršované povídky se skromnou epickou nití, ale s hojnými odbočkami krajinářskými, nespoutaná záliba pro rozlehlé popisy, sklon k hlučné a rétorické deklamaci — to vše váže Sv. Čecha ke křídlu byronistů. Sv. Čech dospěl však umění objektivnějšího, než shledáváme u Byrona. Již němečtí učitelé Čechova mládí, hlavně Lenau a Hamerling, ukázali mu, kterak naplniti epiku rušnějším životem moderním, a právě v jejich stopách se mu dařily výpravné skladby dějinné silného vnitřního napětí, v nichž dialog až dramatický udržuje stálý zájem čtenářův o problémy řešené naléhavě, a kde malebný popis hoví smyslově názorné potřebě. Kolem r. 1880, v době, kdy vznikla »Evropa«, »Žižka«, »Václav z Michalovic«, byly Čechovy tvůrčí síly na vrcholu; pak nastalo netoliko chabnutí jeho epického daru, ale i pohasínání plamene inspiračního; básník již od mladosti trpěl mukami nad tím, že inspirace, až vášnivě prudká při první koncepci, nevydržela při provádění díla a musila býti nahrazována studeným a akademickým úsilím kombinačním.

Slohově zdokonalil Čech českou mluvu básnickou nemálo; proti Hálkovi a Nerudovi položil zvláštní váhu na přesnost verše a plnost rýmu, jakož i na logiku a důslednost obrazu básnického, jež přímo ve vášni perifrastické rozvíjel do široka; na nejednom místě jeho bohatství působí přeplněně, jeho verš akademicky a zevně, jeho obrazy únavně a barokně. Svat. Čech občas cítil tíhu této strojené umělosti svého slohu a hledal protiváhu proti ní, jednak příklonou k poesii prostonárodní, jednak v lehké hře rozmaru. Jestliže ona se mu nedařila, zavádějíc ho k nasládlé titěrnosti, osvědčil se v této mistrem stejně původním jako půvabným; svěží rozmar, vtipná satira, staromódní gracie jeho básnických báchorek stojí v naší literatuře osamocené. Vůbec působil Svat. Čech mocněji ideově a tendenčně než umělecky; jeho technické obohacení české poesie splynulo s příbuznou, ale ještě mnohem hojnější básnickou reformou J. Vrchlického, jenž rovněž spěl k amplifikaci slova básnického.

Osobnost Svatopluka Čecha, umělecky příkladná neúprosnou autokritikou, přísným svědomím technickým, posvátnou úctou k majestátu poesie, nenáleží pouze do dějin slovesných; i v české historii politické znamená mnoho tento buditel národní cti a sebekázně, tento věrný strážce dějinného odkazu, tento tušitel státní samostatnosti a vychovatel k ní.

Vlastní literární žáky Čechovy poznáme spíše podle jejich námětů látek, ideí a tendencí než podle formy poetické; jest

jich však mnohem méně, než by se dalo očekávat při veliké oblibě jeho děl v Čechách.

[Sebrané spisy Sv. Čecha vyšly za vlastní redakce básníkovy v souborném vydání o XX svazcích v letech 1899—1908. R. 1908—1910 vydáno, hlavně péčí Ferd. Strejčka, dalších 10 sv. »vydání posmrtného«, čímž vyčerpáno nejen vše, co básník otiskl, ale i mnoho z rukopisné pozůstalosti. Z korespondence Čechovy vydáno posud málo; listy jeho J. Wünschovi otiskl »Zvon« r. 1908. Životopisci Čechovu podávají hojně zpráv některé vlastní práce básníkovy, kromě »Druhého květu« zvláště »Cesty Václava Maliny do minulosti« v »Pestrých cestách«, »Z dávných vzpomínek« a »Z upomínek na bratra Vladimíra« a z básnických děl »Sníh« a zvl. »Václav Živsa«; pokud možno užívati jich za životopisný pramen, vyložil K. Bořecký v programu gymn. v Přerově r. 1904; k tomu se druží vzpomínky některých jeho přátel, hlavně S. Hellera v knize »Z minulé doby« (1916); po smrti básníkově (1908) vydal spolek Máj sbírku vzpomínek jeho přátel. Obě objemnější knihy o Sv. Čechovi staví před kritickým oceněním v popředí látku životopisnou; méně spolehlivá, ale cenným knihopisem opatřená monografie V. Flajšhans, »Svatopluk Čech. Dílo a člověk« (1906) a pečlivé a rozsáhlé dílo piety, Ferd. Strejček, »O Svatopluku Čechovi« (1908). F. Strejček, Čechův vydavatel, věnoval jeho životu i dílu mnoho studií a vydal hlavní díla Čechova ve »Sbírcce souvislé četby školní« s cennými literárně dějepisnými úvody. Tyto knihy doplňuje Voborníkova studie v »Osvětě« 1906 a dvě kriticky syntetické stati, Šaldova v »Duši a díle« 1913 a Theerova v »České revui« 1908. Velké monografie Arna Nováka, »Svatopluk Čech. Dílo a osobnost«, vyšel 1921 díl 1., sahající až k »Evropě«, r. 1923 díl 2., vyčerpávající látku až k básnickým pohádkám exkluzive.]

Mezi básníky kruhu Čechova dlužno především jmenovati několik důvěrných přátel jeho mladosti. Již dětská léta trávil s ním O t a k a r Č e r v i n k a (1846—1915), talent po výtce výpravný. Jeho velké epické skladby, reflexivní »J a n z D u b é« (1871), hutně dějový »J a n Ž i ž k a z K a l i c h u« (1875) a »H u s i t s k á s v a t b a« (1884), jsou čerpány z dějin husitských a dospívají od matného byronství k jadernému pojetí české minulosti náboženské; z přítomnosti vyvážil látku pro veršovaný obraz romantického blouznilství, »A l e š R o m a n o v« (1881), v rámci českého venkova a se zajímavým vyličením r. 1848, i pro autobiografickou povídku veršem »P o h á d k a ž i v o t a« (1891); posmrtný soubor »P o v í d k y v e r š e m« (1917,

se studii a knihopisem Fr. Tichého) slučuje mladistvou i pozdní epiku s moderními i polohistorickými náměty; v jiné pohrobní sbírce »H u s a T á b o r (1921, vydal Fr. Tichý) shrnuta drobnější epika a lyrika dějpravná vlasteneckého patosu. Láska k národní půdě i minulosti, oddaný tradicionalismus, nadšení husitské a slovanské, silný sklon k reflexi, elegické pojetí života a idylické záliby spojují O. Červinku se Sv. Čechem. Tyto rysy projevují se i v zajímavé novelistické kronice »Z p a m ě t í n a š i c h o t c ů« o třech dílech: »1848. R o m á n a s k u t e č n o s t« (1905), »R o k 1866« (netišt.) a »B o j s k a p i t á l e m« (1900). Jim jsou podobny povídky jeho bratra V á c l a v a Č e r v i n k y (1844—1929), zetě Riegrova, uveřejněné s pseudonymem Q. F. Renuatus, »M á r i n k a« (1884) a »J a r n í b o u ř e« (1893). Též mladší bratr Otakarův, odborný spisovatel lesnický, M i l o š Č e r v i n k a (1853—1891) se pokusil v lyrice zádumčivými »B á s n ě m i« (1883) a v epice reflexivním »H y n k e m« (1890).

V studentských letech se Svat. Čechem současně bývali jmenováni někteří básníci, již prvotinami slibili více, než mohli pak splnit; k Čechovi náleží zálibou pro domácí látky, nadšením demokratickým a svobodomyšlným, silnou notou vlasteneckou; později namnoze opustili poesii. Jsou to opěvovatel slávy kozácké a nohsled poesie ukrajinské, B o h u s l a v Č e r m á k (1846—1899), pozdější knihovník a horlivý pracovník v popisném literárním dějepise; napodobitel Rukopisu královédvorského H a n u š V ě n c e s l a v T ů m a (1846—1910), zasloužilý pedagog a buditel moravský; překladatel Bérangera M i r o s l a v K r a j n í k (1850—1907) a idylicky naladěný středoškolský profesor E m a n u e l M i ř i o v s k ý (1846—1911), který kromě lyrických »B á s n í« (1869) a »N o v ý c h b á s n í« (1886) složil i veršované povídky, vedoucí od Háalka a Heyduka k Sládkovi, »M á r i n k a« (1869) a »Š i m o n k o s t e l n í k« (1885); byl i kriticky činný, aniž se dopracoval rázovitějšího pojetí a výrazu. Osobitým talentem v této skupině jest jediný

L a d i s l a v Q u i s (* 1846 v Čáslavi, po dlouhá léta advokát v Přelouči, † r. 1913 v Černošicích). Básnické počátky Quisovy, shrnuté do sbírky veršů »Z r u c h u« (1872), nesený jsou nadšením slovanským, vlasteneckou rétorikou a sentimentální erotikou, namnoze jeví se tu Quis jako pokračovatel básnické tradice Nerudovy, ačkoliv i souvislost se Svat. Čechem jest zřejmá. Později se věnoval v duchu Čelakovského i Erbenově podrobnému studiu básnictví lidového a prohloubiv svůj vkus i své umění na mistrovských dílech poesie cizí, hlavně pokud

napodobuje a obměňuje formy i ducha lidové písně, napsal řadu velice zdařilých, břitkých a úsečných, plastických i humoristicky vyhocených »ohlasů«, především národní drobné epiky; balady jeho jsou přechodem od baladistiky Nerudovy k Vrchlickému: »Hloupý Honza« (1880 a 1892), »Balady« (1883 a 1908), »Třešně« (1884), »Písničky« (1887 a 1910); formu od Havlíčka a Nerudy, nikoli však jejich povýšeného ducha, mají satirické »Epigramy« (1897), hlavně literární, společenské a politické. Básnické překlady Quisovy obřezají jeho studium lidového básnictví a poetů tvořících v jeho duchu: tak Goethovy »Balady« (1879), »Básně« A. V. Kolcova (1892), »Staroskotské balady« (1900); v přebásnění Schillerovy »Marie Stuartovny« (1891), Goethovy »Ifigenie v Tauridě« (1894; překlad druhého dílu »Fausta« zůstal v rukopise) a Kleistova »Rozbitého džbánu« (1911) se ukázal ctitelem německého klasicismu. Quisova pilná, ale nikoli vědecká vydání K. Havlíčka, F. L. Čelakovského, K. J. Erbena, J. P. Koubka, J. Nerudy a V. Šolce, jeho četné dokumentárně cenné stati literárně dějepisné, jeho dvoudílná »Kniha vzpomínek« (1902), vyprávějící o českém národním i literárním životě hl. v 60. a 70 l., vše to představuje jej jako pečlivého a vděčného pěstitele starších slovesných tradic. (O L. Quisovi, stař. Alb. Pražáka ve »Zvonu« 1906, studie Jak. Šebesty ve Vlčkově sborníku 1920 a Macharovy feuilletony v knize »V poledne« 1920.)

Na přechodu od vlastenecké rétoriky a tendenční alegorie po způsobu Čechově k ohlasům lidové písničky, jež obnovili L. Quis a J. V. Sládek, trvale zůstává mnohem mladší člen »národní« školy

František S. Procházka (* 15. ledna 1861 v Náměšti na Hané, po bohosloveckých a filosofických studiích učitel, pak redaktor [zvl. »Malého čtenáře« a »Zvonu«] i knihovník v Praze). Hanácký původ projevil volbou epických látek s motivy z lidové mytologie i z pověstí, nářečím, zabarvením i selským humorem svých prací; dočasné povolání učitelské zanechal v něm kromě záliby v didaxi silný zájem o literaturu dětskou; tu pěstuje od r. 1890 jako redaktor, překladatel, popularisátor, autor výborů, povídkář a hlavně jako veršovec. Fr. S. Procházka epik, pronikl hned za patronance Nerudovy prvotinou, báchorkou »Píseň o Činu« (1885), alegorickým to zpracováním pohádky o Zlatohlávce s politicko-národní tendencí slovanskou a protiněmeckou, volající po vlasteneckém činu po způsobě básnických jinotajů Heydukových a Čechových.

Do stop Čechova »Lešetínského kováře« vstoupil satirickou veršovanou povídkou z hanácké dědiny, »N a ú r o d n é p ů d ě« (1887), s ostrím proti němčení panstva i židovstva. Záliba v jinotaji byla pak vystupňována v »J a z y k u« (z r. 1888, vyd. 1895), jenž své rozhorlení proti hodnotám katolictví a cizáctví pobělohorského vyhrocuje nezřízenou polemikou proti kultu svatojanskému. Výpravné umění Procházkovy dostoupilo vrcholu, když v »K r á l i J e č m í n k o v i« (1906) spočinul na půdě hanácké pověsti, mytologie i zvykosloví a postihuje vůni kraje i lidu, podal v pohádkovém rámci apoteosu selské lidovlády, zbavivší domov nejen cizáctví, ale i tíhy monarchie. Procházková lyrika, menší měrou důvěrná, většinou meditační a politická, spojuje v obou svazcích z mladších let, které jako »Z p ě v y m l a d o s t i« přešly do sebraných spisů, »R ů z n é z v u k y« (1887) a »B l e s k y n a h o r á c h« (1893), s výmluvným verbalismem genrovou kresbu domácích postaviček a krajín; milostné motivy jsou výjimkou. Již tu zaznívá politická lyrika, dílem satirická, dílem exhortativní, promítající své posměšky, výzvy a kletby, pronášené v duchu vlasteneckého protihabsburského liberalismu na pozadí staropražské a doplňovaná historickými romancemi; později se Fr. S. Procházka na ni soustřeďuje v knihách: »H r a d ě a n s k é p í s n í č k y« (1903), »P í s n í č k y k o v á ř o v a s y n a« (1908), »V i n o b r a n í« (1911), »Č e r n ý o r e l« (1918), »N o v é h r a d ě a n s k é p í s n í č k y« (1924) a »V ě ř í m« (1929). Od r. 1898 napodobuje Fr. S. Procházka, veden příkladem Sládkových »Starosvětských písniček« a jeho »Směšky«, lidovou píseň. Vybírá rád v motivech bájeslovných, v jadrném figurkárství, hlavně však v rozsmarné erotice její burleskní rysy, její prostořekou smělost, někdy též její sklon k banalitě; humor Procházkův i se svou gnómickou zálibou má zdravou šíři a samolibou bezstarostnost hanáckou. Rychle za sebou vyšly: »P í s n í č k y« (1898), »N o v ě j š í p í s n í č k y« (1900), »N e j n o v ě j š í p í s n í č k y« (1901). Básnickou žeh Procházkovu doplnil satirický svazek »K v e t o u c í d n o v é« (1923), který vedle epištol a bajek shrnuje jeho hojné epigramy obsahu většinou literárního, řízné ve výrazu, namnoze sloužící konservativismu až reakčnímu ne bez osobního podjetí; z nich samostatně vyšly »S e m e n e c« (1907) a »V o s y« (1935). Z původních Procházkových veršovaných knížek pro děti, zahájených r. 1899, cennější jsou »S l u n e č k a« (1905), »Š o t c i k r á l e H o l c e« (1906), »L u č i n a« (1909) a »P e s t ř í m o t ý l i« (1913); v sebr. spisech byly shrnuty do 4 sv.: »D u š í č k o, n a s l o u c h e j«, »V i š n ě«, »D i v a d e l n í h r y« a »P ř í b ě h y a o s u

dy« (kniha povídek). Z básnických překladů F. S. Procházky vyniká přebásnění dramatu, Hauptmannova »Potopeného zvonu« (1899), Tirsy de Molina »Dona Gila« (1922). V antologiích »Česká lyra« (1911, 4. vyd. 1926) a »Česká epika« (1912, 3. vyd. 1924) vyložil Fr. S. Procházka prakticky své hodnocení české moderní lyriky, kterou kriticky komentuje ve »Zvonu«. (Dílo F. S. Procházky vyšlo i s výběrem prací pro mládež a s 2 sv. dram. překladů v XIII sv. v »Unii« v l. 1919—1924; přehledný výbor s úvodem »Kytička poesie« pořídil 1921 F. Sekanina; jako »Básníka národních tradic« ocenil Fr. S. Procházku V. Martínek v »Mor. slez. revui« 1919; »Fr. S. Procházku v literatuře pro mládež« zhodnotil r. 1936 Fr. Dlouhán.)

Skoro současně s Procházkovými písničkami zazněly z Hané v tamním nářečí i lidovém slohu »pěsničke« prostějovského lékaře a politika-buditele Ondřeje Příkryla (* 1862), časově předhoněny drobnými pokusy J. Spáčila Žeranovského. Výšovický rodák, jenž zachovalou tvářnost svého domova zpodobil i řadou rozmarných genrových obrázků v próse a v osmi svazcích se ukázal spolehlivým letopiscem svého působiště, dovedl v písňovém tvaru jako Sládek i Procházka zachytiti vedle typických figurek rodáckých i krajinnou poesii a svéráz svého milovaného kraje; se svými učiteli se shoduje i zalíbením v rozmarné erotice a v prostonárodní gnómice. Ohlasová lyrika převládá v svazečcích: »Hanácky pěsničke« (1900), »Novy hanácky pěsničke« (1901), »Z večera« (1912), »Ešče z Hané« (1912), »Padesátka z Hané« (1912), »Chabašči« (1915), »Slizovy ruže« (1921), »Stařeček z Hané« (1922), »Prostějovsky pěsničke« (1927), »Oklipke« (1934), »K ževoto« (1935) a »Z kronke Hané« (1936). Dobový komentář s dějinnými výhledy ve smyslu statečné rovnodušnosti hanácké vyplňuje knihy: »Z vojne« (1917), »Čase tvrči než ocel« (1921) a »Zápise krála Ječmínka« (1921). V soutěži s F. S. Procházkou a Al. Zábranským zabírá se Příkryl také do pověstí a bájí svého kmene v pohádce »Haná a Romža« (1914) a v cyklu románů »Mhla« (1933). Dialektické básnictví ohlasové dospělo v O. Příkrylovi — viz o něm monografie W. Ethena 1932 a B. Slavíka 1935 — vrcholu; proti němu se ztrácí prostoduché slezské písničkářství Arnošta Chamráda (1879—1925) z Hrabyně.

V II. roč. almanachu »Ruchu« 1870 po prvé vystoupily tři spisovatelky, Eliška Krásnohorská, Albína Dvořáková-Mráčková a Berta Mühlsteinová, jež vedle sester Rottových dlouho

zosobňovaly ženství v literatuře české; v l. 1870—1872 všechny vydaly své prvotiny básnické. Ale B. Mühlsteinová se brzy přiklonila k novelistice a Albína Dvořáková-Mráčková (1850—1893) po »Chudobkách« (1872), které se líbily i V. Hálkovi pro lehkou zpěvnost a výraznost milostného citění, nevydala další knihy. I zůstala Eliška Krásnohorská, až do vystoupení R. Jesenské, výhradní lyrickou mluvčí duše ženské a jako K. Světlá, její učitelka a ochránkyně měla spíše vlastnosti mužské než ženské. Její básnictví bylo většinou rétorické a právě na svých vrcholech tendenční. Rozmanité náměty své formálně vybroušené poesie, čistou erotiku opravdového srdce dívčího, dojmy krajinářské, nálady a úvahy životní, gnómickou moudrost, témata politická, vzpomínky historické přenáší El. Krásnohorská zpravidla ze sféry básnické do oblasti rétorické, zahalujíc vše hlučnou, obrazově i slovně přetíženou deklamací, kde cit a myšlenka se ztrácejí v dýmu a v plamenech důrazných slov. Jsou odpovědní hesla »umění pro umění«, Eliška Krásnohorská hledá praktický účel poesie a nalézá jej v tom, že burcuje neuvědomělé a posiluje chabé přesvědčení. Dvě snahy stojí jí nejvýše: tendence slovansko-národní v duchu mladočeského liberalismu a historické tradice, při čemž národnost pojímána jest hlavně jazykově a státně politicky, a úsilí žensky emancipační, zdůrazňující zvláště právo na vzdělání, povinnou součinnost žen v národním probuzení, účast ženy ve veřejném životě. Všeho toho hájila El. Krásnohorská také polemicky, užívajíc svého prudkého temperamentu, svého bystrého vtipu, své účinné výmluvnosti; při tom postupně vysychal její pramen citový a lyrický.

Eliška Krásnohorská (vlastně Eliška Pechová, 1847—1926) narodila se dne 18. listopadu 1847 v Praze. Vstoupivši již r. 1863 za patronance Hálkovy a pak za duchovního vedení K. Světlé do literatury, postavila se po svém návratu ze sedmiletého pobytu v Plzni do Prahy brzy v popředí tendenčních básníků směru vlasteneckého a stála vedle K. Světlé i v čele českého hnutí ženského. Jemu sloužila obětavě jako zakladatelka a redaktorka (1875—1911) měsíčníku »Žensk é listy«, jako vůdčí duch »Ženského výrobního spolku«, založeného K. Světlou, jako tvůrkyně spolku »Minerva«, jenž r. 1890 zřídil české gymnasium dívčí; z péra jejího jest i jedna z prvních úvah o ženském hnutí, »Žensk á o t á z k a česk á« (1881). Neustávajíc přes trvalou churavost v práci slovesné, žila statečná slečna v Praze, posléze v přísném ústraní a zemřela 26. listopadu 1926. El. Krásnohorská se účastnila

také žurnalistiky mladočeské jako obratná publicistka. Velký jest její význam v slovesné kritice; jsouc důslednou stoupenkyní umění myšlenkově, látkově a slohově národního, útočila polemicky na lumírovskou školu kosmopolitickou a později na realismus a dekadenci let 90. Svě důmyslné polemiky, kritiky, charakteristiky a literární stati uveřejňovala zprvu v ČČM., později v »Ženských listech« a hlavně v »Osvětě«; studie »Obraz novějšího básnictví českého« (1877), »Dvě básničky našeho lidu« (1888), »České básnictví posledních dvou desetiletí« (1895 a 1896) a »Z nových směrů a proudů« (1897) jsou z nich nejzávažnější. Všude se obmezovala na české písemnictví, nepřihlízejíc valně k směrům světové kultury a hledajíc v písemnictví veškerém osobitost národní; vedle literárního světoobčanství potírala stejně rozhodně heslo »umění pro umění«, proti němuž stavěla zásadu »umění ve službách života«. Správné a promyšlené názory estetické neprovázela sourodě povznesená praxe kritická, nýbrž pruderie spojená s úzkoprsostí vkusu a s ustrnulým konservatismem kalily namnoze soudy, pronášené s říznou otevřeností.

Básnické knihy El. Krásnohorské postupují od subjektivní lyriky k všeobecné tendenční deklamaci; lyrické sbírky její jsou: nejosobnější, intimní a reflexivní »Z máje žiti« (1871 a zcela přepracováno 1874), krajinářský cyklus tendenčně vyhrocený »Ze Šumavy« (1873), bouřlivá výzva k válečným sympatiím pro bojující Slované zvl. Bulhary, plná krve a násilí, »K slovanskému jihu« (1880). Vyzrálý názor na život a národ projevují reflexivní »Vlny v proudu« (1885) a »Lektorosty« (1887), vlastenecky polemické rapsodie rázu namnoze polemického »Na živé struně« (1895) a paběrkující epilog »Rozpomínky« (1896); neoriginálnější dílkem břitkého vtipu a ostré satiry jsou však alegorisující »Bajky velkých« (1889). Pozdní knihy epické, »Zvěsti a báje« (1916) s hroty politickými, časově tendenční »Ozvěny doby« (1922) z doby válečné a popřevratové, divadelní retrospektivy »Sny po divadle« (1922), svědčí vesměs o silách chabnoucích. Veršovaná epika její slouží hlavně kárné tendenci buď mravně společenské neb národně obranné, již vkládá do rámce veršovaných povídek, Heydukovým blízkých: jsou »Vlaštovičky« (1883) a »Šumavský Robinson« (1887). Bez významu jsou pokusy dramatické: aktovka »Pěvec volnosti« (1874), básnická truchlohra »Harantova žena« (1881) a sociální drama »Dědic ducha« (1884) i její povíd-

ky »*Básník a básník*« (1882), »*Povídky*« (1885) a »*Náš druhý sbor*« (1888); hojně jsou i její spisy pro dívky a pro mládež. Zvláštní popularity došla některá její zdařilá libreta k operám Smetanovým (»*Hubička*«, »*Tajemství*«, »*Čertova stěna*«), Bendlovým (»*Lejla*«, »*Karel Škréta*«) a Fibichovu »*Blaníku*«. Básnické její překlady, technicky blízké tlumočnickému dílu Vrchlického, honosí se výmluvností a obratností formální, ale trpí přílišnými volnostmi textovými, jednotvárností slohovou a nadměrnou rétorikou, mnohdy nehovějící originálu; jsou to: zvláště vynikající *Mickiewiczův* »*Pan Tadeáš*« (1882, 1892, 1917 a 1925), *Byronova* »*Childe Haroldova pout*« (1890 a 1919), *Al. Puškina* »*Výborem menších básní*« (1894), »*Některé básně rozpravné*« (1895) a »*Boris Godunov*« (1905), *Hamerlingův* »*Král Sionský*« (1902). (Z básnických spisů *El. Krásnohorské* vyšly jen 4 sv. v definitivní redakci auktorčině 1920—1925; cenné jsou její vzpomínky »*Z mého mládí*« a »*Co přinesla léta*« (1921—1928 ve 3 sv., poslední redakci *Ferd. Strejčka*), vyčerpávající soustavněji jenom dobu mladosti; o *Krásnohorské* srv. tři jubil., nikoli kritické stati: *T. Novákové* v »*Osvětě*« 1897, *Jar. Vrchlického* tamže 1907 a *J. K. Doležala* v »*Arch. für slav. Philol.*« 1907 i populární spisek *Ferd. Strejčka* 1922; dějinný význam jejich bulharských motivů ocenil vřele *B. Jocov* 1935.)

Vliv *El. Krásnohorské* na veršující spisovatelky byl značný; po jejím způsobě skládaly reflexivní lyriku *Irm a Geisslová* (1855—1914), svou dobou populární vtipnými »železničními« obrázky, pak dvě šťastné básničky pro mládež, jdoucí po stopách *Sládkových*, *Pavla Maternová*, roz. *Škampová* (1858—1923), která překládala se zdarem z básnictví polského a pokusila se i v popularisační kritice, a propagátorka *Slovenska*, *Vilma Sokolová-Seidlová* (* 1859).

Rétorické básnictví, jehož předními představiteli byli *Sv. Čech* a *El. Krásnohorská*, zachovávalo souvislost se staršími tradicemi literárními, ba bylo v mnohé příčině přímým pokračováním vlastenecké školy básnické z doby předbřeznové od *Kollára* a *Čelakovského*. Oslava vlasteneckých dějin, nadšené horování pro jazyk a národnost, rozněcování vzájemnosti slovanské byly hlavní náměty tohoto směru, jenž se hlavně obracel k mládeži a vedle toho, právě jako za *B. Jablonského* neb *Fr. Sušila*, pronikala i tendence mravoučná, namnoze rázu církevně náboženského. Mezi vlasteneckými básníky, kteří psali deklamovánky a veršované úvahy pro mládež a pro školy, známější jsou učitel *Antonín Kosina* (1849—1925), soudce *Jan Ev. Nečas*

(1849—1919), který hojně překládal z polštiny a nejráději zveršovával malé výjevy dějepisné, a brněnský profesor **F r a n t i š e k R y p á č e k** (1853—1917), jenž s pseudonymem **J a r o s l a v T i c h ý** psal hojné nadšené a příležitostné verše v slohu **El. Krásnohorské**; též náleží sem ve svých veršových začátcích **Karel V. Rais**.

Náboženskou didaktiku pěstovali jmenovitě někteří kněží. Na Moravě byl to především buditel brněnský, gymnasiální katecheta **V l a d i m í r Š ť a s t n ý** (1841—1910), pravý následovník **Sušilův**. **Vladimír Šťastný**, zakladatel časopisu »Obzoru«, počal jako prostoduchý epigon českého básnictví předmachovského a psal s naivní příklonou k **Erbenovi** hlavně drobnou baladickou a legendární epiku, jejíž nejlepší sbírkou jest »**K y t k a z M o ř a v y**« (1879). Ale pak se úplně překlátil ke katolické didaktice v slohu **B. Jablonského** se silným uvědoměním církevním a s malou cenou básnickou; přední svazky její jsou »**D r o b n é k v ě t y**« (1887) a »**H l a s y a o h l a s y**« (1892). Proti mechanickému epikovi a suchému didaktikovi **Šťastnému** byl katecheta pražské vyšší dívčí školy, **V o j t ě c h P a k o s t a** (1846—1892), spíše citlivým, až titěrným lyrikem; zasáhl do literatury též jako překladatel z polštiny a slovinštiny a jako katolický povídkář. Nový kvas do katolického básnictví vnesla teprve »**Katolická moderna**«, těžící namnoze ze slovesného pokroku, přivoděného **Jar. Vrchlickým** a jeho školou.

Také nábožensko-církevní básníci evangeličtí volili pro svoje rapsodie psané v duchu českobratrském a pro své obrazy z našich dějin reformačních pravidelně rétorickou formu; jejich přesvědčení umožňovalo jim těsnější styk s ostatními českými básníky než veršovcům přísně katolickým; vydatnou měrou přispěli do chrámových zpěvníků českobratrské církve evangelické, zvl. do rozsáhlých sbírek **Ludvíka Bohumila Kašpara**. Významnější z nich jsou: skladatel chrámových písní a náboženský veršovec pro dívky **J o s e f B a š t e c k ý** (1844—1922) a dva žáci duchovní lyriky německé: vzletný, proslovový básník reformačního vědomí a organisátor, semtěšský farář **J a n P e l í š e k** (1850—1916) a elegik tiché něhy, druh **B. Jelínka** a **Al. Jirásk**a a účastník »**Ruchu**«, královéhradecký advokát **J o s e f B a š e** (1850—1899), jenž psal hlavně s pseudonymem **E. A n t o n o w i c z**. Překladatel **Th. Moora G u s t a v D ö r f l** (1855—1902), soustředil své úsilí na baladu s látkami dějinnými i moderními, často v umném útvaru strofickém; výpravné jeho básně z doby husitské postihují vřele myšlenku reformační, kdežto genrové obrázky z města i ze vsi se často zvrhají v ry-

mované lokálky beze vkusu i vtipu. (O Pelíškovi a Bašovi v rámci vývoje naší evangelické poesie viz studii J. B. Čapka »Dva básníci osamělé větve« v »Čas. Mat. Mor.« 1931.)

4. Jos. V. Sládek a básníci s ním příbuzní.

Mezi básníky směru národně výchovného a slovesnými umělci světoobčanskými zaujímá samostatné místo Josef V. Sládek, spojující osobními vztahy obě skupiny. Jako vydavatel almanachu »Ruchu« stanul v čele mladých poetů, kteří proti programnímu kosmopolitismu Májovců zdůrazňovali prvek národní i politický, a podnikli cestu do zámoří, z níž se měl vrátiti jako vyspělý duch vzdělaný cizími kulturami, vykonal ji vlastně z potřeby uniknouti české politické nesvobodě. Po návratu jako redaktor »Lumíra« se stal publicistickým mluvčím směru Jul. Zeyera a Jar. Vrchlického, jejichž kulturní poslání doplnil tím, že k nám uváděl soustavně poesii anglickou; svedl po jejich boku a za ně nejednu ostrou šarvátku, namířenou proti zastáncům t. zv. školy národní. Ale jeho poesie, soustředící se k lyrice, a to lyrice vzácně hluboké, jak intimně citové tak rozjímavé, pokračovala v prožité a opravdové své českosti a namnoze i slohově v dráze nastoupené Janem Nerudou, jemuž J. V. Sládek z českých básníků stojí nejbliže. Také Sládek dospěl od lyrického subjektivismu poesie mužně věcné a plně předmětné a od osobního hoře se povznesl k nábožensko-filosofické meditaci, založené na statečném smíru s osudem. Povahový a charakterní přerod provázen jest u Sládka stálým úsilím o jednoduchost, prostotu, stručnost; v mužných letech se přiklání jako samostatný pokračovatel Čelakovského k národní písni a vytváří pak netoliko hravé popěvky »ohlasové«, ale i meditační poesii selskou, která u něho jest těsně sloučena s lyrikou politickou mohutného citění národního a jadrné reálnosti — v tom se podobá názorově Sv. Čechovi, umělecky J. Nerudovi. K jeho poslednímu vývojovému období možno bez násilí přiřaditi několik básníků, jež především vyznačuje výrazová prostota rázu až lidového, ať podmíněná vrozeným primitivismem, ať získaná literárně.

Josef V. Sládek (1845—1912) narodil se z rázovité poloselské, polořemeslnické rodiny ve Zbizoze na Berounsku 25. října 1845; vykonav filosofická a přírodovědecká studia v Praze a vstoupiv r. 1866 lyrikou do literatury, odjel v červnu 1868 do severní Ameriky. Tam jako novinář, dělník a učitel pobyl do léta 1870 a kromě anglických končin Unie poznal

i španělské Mexiko a získal si rozsáhlé znalosti jazykové. Po návratu byl členem redakce »Národních listů« a r. 1872 vstoupil jako profesor angličtiny na Českoslov. obchodní akademii v Praze, kdež setrval třicet let. Hluboce naň působilo mladé manželské štěstí s Emilií roz. Nedvídkovou, hloub předčasná její smrt po ročním manželství, teprve druhý sňatek s Marií roz. Veselou dovedl r. 1879 zacelití jeho ránu. R. 1873 přešel od Nerudy »Lumír« a v l. 1877—1898 vedl jej sám, o této jeho činnosti v. výše. Poslední léta, trávená ve školské výslužbě nad překlady Shakespeara, byla vyplněna velkým tělesným utrpením; Sládek prožíval je většinou v rodném Zbiroze, kde 28. června 1912 skončil; pohřben jest na Vyšehradě.

Po debutě v »Lumíru«, »Světozoru« a »Květech« vystoupil Sládek význačněji v »Ruchu« a chystal sbírku politických básní v revolučně prudkém duchu národně liberálním; ale tu publikoval jako »České melodie« (1926) Ferd. Strejček až ze Sládkovy pozůstalosti. První básnické knihy Sládkovy vznikly po návratu z Ameriky a po smrti Emilině; obě události, poznání oceánu a zámořského světa i tragický závěr milostného vztahu k milence a ženě, byly jejich nejsilnější inspirací. »Básně« (1875) a »Jiskry na moři« (1879) obražejí věrně vnitřní život básníkův, zastřený elegií a smutkem zádušného mládí, také meditace o národě jsou zachmuřeny; smuteční zpěvy za zemřelou ženu a dojmy mořské i americké zámořské převládají, ale již tady se kmitne venkovský motiv, zpracovaný slohem lidové písně; časem proráží vliv starší lyriky Nerudovy a drobné epiky Hálkovy.

Další sbírky Sládkovy lyriky přinášejí rozjasnění a uklidnění citového života i mužnou rovnováhu. Básník usiluje překonatí chmurné vzpomínky na životní neštěstí a zakotvuje v utěšené přítomnosti blahého krbu domova a stává se vedle Heyduka i Vrchlického zakladatelem české lyriky intimně rodinné, v níž k básním o dětech přibývají pak i básně a říkadla pro děti. Ve snaze vystoupiti ze sebe sama a zachytiti se hodnot objektivních, přibližuje se prostoduchému ráji dítěte neb selskému světu, posvěcenému kmenovou příslušností, se starou kulturou lidové písně a konečně se oddává živé účasti s vrstvy sociálně porobenými; vedle osobní lyriky meditační a citové hlásí se hojně také popisný genre a ještě více epika baladického neb povídkového druhu. Nerudův a Hálkův vliv ustupuje přímému působení Vrchlického a jeho estetického formalismu i světoobčanství, což se projevuje i vydatným užíváním znělky a terciny a samostatnou obdobou přítelových reflexivních »sonetů

samotáře«, často i s kultem umění, stojícího nad životem; vedle látek domácích se hlásí též náměty cizokrajné, vyvážené namnoze z kultury knižní; sporný nerudovský verš střídá se nejednou s bohatým výrazem řečnický větvitým. O tom mluví knihy v této řadě časové: »Světlo u stopou« (1881), kam vsunut jest též cyklus epických idyl, samorostlých to »povídek veršem«, nahrazujících jadrnou životností matný útvar byronský, u nás zdomácnělý (mezi nimi klasické kusy »Petr zvoník«, »Jan Lamač« a »Anna Potocká« z lidového života) a řada romancí; cyklus znělek »Na prahu ráje« (1883) s hrstí dětských motivků, s hojnými genrovými obrázky v duchu lidovém i s nápovědí pozdější lyriky politicky meditační; »Že života« (1884), kde v básních příležitostných i meditativních propuká vroucí citění vlastenecké; »Sluncem a stínem« (1887), formálně i obsahově nejbohatší sbírka Sládkova obsahuje vedle svěžích písní lehkého letu a vedle vybroušených sonetů také mnoho meditační lyriky intimní. Tichá pohoda letního večera a resignovaný úsměv mužného srdce, které bije pro všechny a přece vždy zůstává sobě věrno — toť od té chvíle charakter básní Sládkových. Poslední intimní básnické knihy Sládkovy vyjadřují nálady a myšlenky básníkovy životní jeseně; i zde se Sládek osvědčuje nejsilnějším elegikem v české lyrice. V nejobširnější z nich, »V zimním slunci« (1897), zastoupeny jsou veškeré druhy poesie, jež kdy básník pěstoval, zvláště i epika názorem zduchovnělá a výrazem zhutnělá. Jednotnější jsou »Za soumraku« (1907) a »Léthe a jiné básně« (1909), epilogy to života a díla poetova; kromě tuchy záhrobní a pozdravů zašlé mladosti zaznívá tu zvláště mocně struna náboženská: proti monistovi Vrchlickému sklonů panteistických uzrál Sládek za životních zkoušek v křesťanského dualistu, odaného přísnému osobnímu Bohu a toužícího po spojení s ním; příklona k zjevnému náboženství a k víře dětských let jest patrná.

Oproštění, jehož postupně dospěl, vystupuje nejzřejměji v rozkošně naivních cyklech básní pro děti a v písňových ohlasech lidového básnictví českého; tu i onde zvoní jiskřivý vtíp a zdravý humor, takže čtenář, Sládkem samým poučen, vzpomíná na Čelakovského »Ohlas písní českých«. Knihy veršů o dětech a pak také pro děti jsou: »Zlatý máj« (1887), »Skřivániččí písně« (1888), »Zvony a zvonky« (1894); po K. Vinařickém a Fr. Douchovi i vedle Jos. Kožíška stvořil tu umělec-kou lyriku dětskou.

Přechod k ohlasům lidové poesie značí »Selské písně

a Českých znělek» (1889), sbírka vzniknuvší pouze zevním sloučením dvou odlišných cyklů. Již v knize »Sluncem a stínem« v prosté monumentalitě vypěl Sládek důrazné své přesvědčení, že jádrem národa jest sedlák a že jeho práce jest nejsvětější. Maje na mysli drobného rolníka z rodného Podbrdí, přijímaje nejeden podnět z básníka-oráče Burnse a spojuje český liberalismus se zásadami agrárními, zapěl Sládek z duše sedlákovy své politicko-stavovské »Selské písně«, jež r. 1909 doplnily »Nové selské písně«, vkládané namnoze do úst venkovské dívčině. Ve všech Sládkových písních selských se pojí pevná důvěra v Boha s oddaností domovu, půdě a práci. »Českých znělek« jsou hlavním dílem politického básnění Sládkova, jež od první jeho knihy značí další stanici dráhy, vedoucí od Máchy přes Nerudu a Šolce. V duchu národního vzrušení, které kolem r. 1887 přivedilo nový rozkvět české politické lyriky (Čecha, Heyduka, Krásnohorské, Vrchlického, Machara) horlí tu Sládek proti útisku, otroctví, ale i mdlé nečinnosti, budí vědomí státoprávní a volá k činu. Doplnkem »Českých znělek« byl malý sešitek »Českých písní« (1892), z básněný ve slohu chanson pod dojmem t. zv. punktací a obsahující také několik písní sokolských. Pozdním ohlasem toho, co básník za dob dětství slýchal zpívati »v našem starém Berounsku«, jsou »Starosvětské písníčky a jiné písně« (1891), »Směska« (1892). Po stopách Burnse, Goetha a hlavně Čelakovského se tu vmyslil básník do duše lidového zpěváka a zpěvačky a vyvážil odtud jednak lyrické písně rosne nálady přírodní, jednak genrové obrázky rázovitých, milých i směšných, půvabných i titěrných postaviček; rozmarná hra svěžího humoru a vtipu stále převládá. Do okruhu ohlasového se řadí cyklus »Písní smutečních« (1907), posvěcený s jímavým věnováním památce Zeyerově; s názvukem na pohřební poesii lidovou a v těsné souvislosti se stavovskými písněmi selskými vyjadřuje zde Sládek s krajním oproštěním výrazu a z plnosti náboženskosti katolické poměr venkovanův k smrti, k hrobu a k věčnosti.

Vyjímajíc cykly z r. 1909, vyšly všechny sbírky namnoze s pronikavou úpravou textovou a doplněny o antologii překladů v souborném vyd.: »J. V. Sládkova Spisy básnické« (II d., 1907); »Písně smuteční« a »Za soumraku« otištěny tu po prvé. (Pečlivý výběr z poesie Sládkovy podal M. Hýsek 1912.)

Umělecká prostota, již J. V. Sládek došel jedinečnou duševní kázní, byla v jeho období vzácnou hodnotou. Jak Sv. Čech, tak Jar. Vrchlický přetížili český verš živly řečnickými a malebnými

mi a odvedli jej na míle od živé mluvy české, potlačující nannoze, co jej spíná s lidovou řečí a písní. Sládek, ač v začátcích sám zápasil se slovním výrazem, naopak zdůraznil prvky melodické a zároveň se navrátil po nerudovsku k prstonárodní tradici. I jinak vrátil poesii jejím původním kořenům v oblasti lyrické; cit, ničím nezastíraný a nekalený, jest vlastní inspirací jeho tvorby, zaléhaje i do jeho básní meditačních; není to cit výlučného umělce ani složitého vzdělance, kteří se chtějí odlišovati od životního svého prostředí, nýbrž hluboký cit typického muže, jenž prochází všemi zkouškami lásky a manželství, ciziny i domácích zmatků, nevěry a touhy po Bohu a jehož povaha se ve všech zocelí — vše nejlepší, co poskytuje moderní lyrika anglická, bylo tu prožito a vyjádřeno v monumentální prostotě po česku.

Ovocem amerického pobytu byly kromě lyriky i četných překladů feuilletony a studie, otiskované v »Národ. listech«, »Lumíru« a »Osvětě« a shrnuté 1914 Ferd. Strejčkem do 2 sv. »A m e r i c k ý c h o b r á z k ů a j i n é p r ó s y«. Jsou to práce dvojího druhu. První, ze školy nerudovské, jsou lehké feuilletony, spojující vzdušnou a světelnou krajinomalbu svěží americké přírody lesní i vodní s pronikavou charakteristikou národních i plemenných typů; jejich křepký humor ve vzpomínce dodatečně ozařuje mnohou trpkou zkušenost životní; na nich se učil vydatně Jos. Štolba. Studie Sládkovy o veřejném a duševním životě v Unii a o zbytcích národů indiánských chtějí za informačním účelem látku vyčerpáti a proto vedle poznatků vlastních spoléhají také na literaturu; reformní snaha staví je v blízkost propagačního úsilí V. Náprstka, rovněž dávajícího Ameriku Čechám za vzor. Úvaha »První století americké republiky« (1876) jest důležitá i tím, že v ní po prvé promluveno po česku soustavněji o písemnictví angloamerickém. Do souborů Sládkových pros pojata též nedramatická aktovka »P r á c e« (1888), v níž se Sládek po stopách Jeřábkových pokusil o typ vynálezce a zamyslíl se nad dělnickou otázkou, vše spíše lyricky než divadelně.

Básnické překlady Sládkovy doplňují charakteristicky jeho tvorbu původní; převahu v nich mají literatury germánské, zejména anglická, nejzdařilejší pak jsou převody poesie písňové; na př. R. Burns, od něhož se J. V. Sládek mnohému pro svou vlastní tvorbu naučil, se čte v Sládkově přebásnění jako v originále. K americkému pobytu Sládkovu se přímo poutá překlad indiánského eposu H. Longfellowa »Píseň o Hiawate« (1872 a přeprac. 1909), Bret Hartových

»Kalifornských povídek« (1874 a 1909) a Aldrichovy »Tragedie stillwaterské« (1898). Sládek až na Bret Harta volil k překladům nejraději spisovatele americké, kteří nepřerвали slohové spojitosti s poesíí západoevropskou, vyhýbaje se typickým Američanům, Waltu Whitmanovi a Whittierovi, jejichž význam však znal; do jeho stop jako tlumočníka lyriky americké vstoupil Ant. Klášterský. Z moderního anglického básnictví přeložil: Byronovy »Hebrejské melodie« (1890, paralelně s Jar. Vrchlickým), »Výbor z písní a balad Roberta Burnse« (1892) a větší skladby básnické baladika S. T. Coleridge (1897). R. 1894 jal se překládati Shakespeara, vydav »Zkrocení zlé ženy«; r. 1898 zahájena »Macbethem« »Dramatická díla Williama Shakespeara«, jež dovedl r. 1912 ke sv. 33., kdy nad nedokončeným »Jindřichem VI.« zemřel. Dokončení této hry a překlad čtyř zbývajících dramát převzal Ant. Klášterský. Sládkovo přebásnění vyniká svěžestí mluvy a lyričností výrazu hlavně ve veselohrách, tragediím často chybí stručnost výrazu a dramatický spád; přesností překladu se podobá Sládek Čejkovi a Douchovi, jež však zastíňuje kulturou slova. (Ke kritice Sládkových překladů Shakespeara viz úvod Ot. Fischera k jeho přebásnění »Macbetha« 1916 a stati Baudišovy v Č. mod. filolog. 1916.) Ze švédštiny přeložil J. V. Sládek umělé epos hrdinské »Píseň o Frithiofovi« od E. Tegnéra (1891), z polštiny Mickiewiczovu básnickou povídku »Konrad Wallenrod« (1897), ze španělštiny Valerův román »Pepita Ximenez« (1898), k tomu se druží převody drobnější novelistiky, pořizované pro »Lumír«. V II. díle vydání souborného, s názvem »Z cizích luhů«, zařazeny jsou překlady lyriky anglické i americké, skandinávské a ruské, otiskované původně v »Lumíru«.

[Z vlastního životopisu napsal J. V. Sládek pouze črty »Moji rodiče« a »První léta mých studií« (Amer. obrázky I.); z korespondence vydány jen listy Jar. Čelakovskému z l. 1864—1870 Ferd. Strejčkem (Amer. obrázky II.); též badatel použil Sládkových hojných listů rodinných a přátelských pro obě základní monografie životopisné: »J. V. Sládek, jak žil, pracoval a trpěl«, 1916 a »Lumírovci a jejich boje kolem r. 1880«, 1915. První čtyři lyrické Sládkovy knihy ocenil bystrozrace Jan Neruda, který jako člověk i jako kritik postihl své těsné příbuzenství se Sládkem (Krit. sp. VII, 268, 359, 415 a 448); po skončených bojích s lumírovci a se snahou býti k Sládkovi uznalou charakterisovala jeho dílo nedosti výrazně El. Krásnohorská v

»Osvětě« (1896), podobně nehluboké jsou i příležitostné stati Alb. Pražáka ve »Zvonu« 1906 a V. Dreslera v »Osvětě« 1909. Schematicky, s nesprávnými perspektivami literárně dějepisnými, ale s velkým bystrozrakem dušezpytným rozebral Sládkovu osobnost kriticky Eman. Chalupný v knize »J. V. Sládek a lumírovská doba české literatury« 1916; z dalších kritických statí: Arne Novák v »Nosičích pochodní« (1928) a J. B. Čapek, »Forma a výraz v poesii J. V. Sládka« v ČČM, 1932; těmito pracemi překonán nespravedlivý postoj generace let 90. k Sládkovi, jež F. X. Šalda sám zrevidoval nekrologem v »Novině« (1912) a studií v »Šaldově zápisníku« (1932).]

Sládek, sám zcela samostatný nerudovec, nevytvořil básnické školy; umění, takovou mravní kázní vykoupené, jest nesnadno sdílné. Přihlásil-li se k němu Antonín Klášterský básnickou meditací a F. S. Procházka ohlasy lidových písní, vyňal každý z díla svého učitele pouze jednu stránku, nepostoupiv pod povrch; i vývojově zůstal Sládek, v životě dobrý přítel a důsledný samotář, věrný jak Vrchlickému, tak Zeyerovi, vlastně osamocen.

Čistotou lyrického tónu, silou vroucího citu, jednoduchostí a přece účinností básnických prostředků stál lyrice J. V. Sládka velmi blízko předčasně zesnulý choltický rodák, Bohdan Jelínek (1851—1874), trpce zelený Mácha družiny Lumírovců. Jeho posmrtně vydané (Jar. Vrchlickým) »Spisy veršem i prósou« (1880) obsahují vedle křehké a jakoby čerstvě orosené lyriky »lásky a vzpomínky« také drobnější čísla epická a několik črt povídkových, t. zv. arabesek, tvořených podle vzoru Nerudova; z nich nejlepší jest »O Dublinském«.

Uprostřed mezi lyrikou Sládkovou a Heydukovou stojí básnická tvorba Sládkova literárního odpůrce v bojích lumírovských kolem r. 1880 Rudolfa Pokorného (* 18. dubna 1853 v Heřm. Městci, † 19. září 1887 v Libochovicích jako tamní okresní tajemník. Rudolf Pokorný upozornil na sebe záhy jako básník prudce vyrazujícího citu, jako lehký improvisátor v duchu lidové poesie, jako vroucí velebitel domácích krajinných i přírodních krás, jako vlastenecký a slovanský horlitel. Jeho vznětlivý temperament unášel jej hned k nespoutanému nadšení, které zejména věnoval Slovensku, jsa s Heydukem průkopníkem vzájemnosti československé v době nejkrutějšího útlaku maďarského, hned však k rozhorlenému boji proti národní netečnosti, proti domněle beznárodním kosmopolitismu skupiny Vrchlického. Básnické sbírky jeho jsou: »Z jarních

luhův« (1874), »Básně« (1877), »Pod českým nebem« (1879), »Z hor« (1881), »S procitlým jarem« (1883), »Vlasti a svobodě« (1883), »Opět na horách« (1887, posmrtně); k nim se druží básnická povídka »Mrtvá země« (1885). Pseudonymně vydal »Nemilostné písně« (1879 se jménem Ranko Petar) a »Vlastenecké šlehy« (1882 s pseudonymem Heřman Městecký). Slovanské vzájemnosti R. Pokorný sloužil jednak básnickými překlady »Básní« (1881) a »Ducha stepi« (1887), Bohdana Zaleského, »Antologii ruské lyriky« (r. 1887), jednak vydáváním »Knihovny československé«, částečně i propagačně cestopisem »Z potulek po Slovensku« (1883—1885 ve II díl.). Novelistická prósa jeho vyšla s nápisem »Povídky, arabesky a drobné kresby« (1879).

Z básníků, kteří buď životním prostředím neb duševní náklonností zůstali věrni naivní prostotě lidové písně, zmínky zasluhují Josef Kuchař a Josef Kalus. Bankovní úředník Josef Kuchař (1847—1926) ve všech knihách veršů, nadepsaných »Básně« (1869), »Za soumrak« (1872), »Chýžka« (1881), »Ze zašlých a nových dob« (1885), »Cestou životem« (1891), »Hlubiny a obzory« (1914). »Pohádka dávno uprchlého jara« (1923) a »Dověčnosti« (1924), jest tklivý a něžný básník lidové idyly, prostý, chvílemi i titěrný pěvec malých radostí a malých žalů, zvláště rodinných. Řadu českých básníků samouků, z nichž častěji bývají uváděni ještě básník řezbář František Chládek (1829—1861) a veršující švec kutnohorský, šťastný v havlíčkovské satíře, Josef V. Pokorný-Pikulík (1842—1933), opustil dalším vývojem někdejší valašský tkadlec frenštátský, pak učitel čeladenský, Josef Kalus (1855—1935). V prostičkách knihách veršů: »Písně« (1882), »Z Valaška« (1885), »Obklady« (1887), »Kresby a písně« (1895), »Valaško v písních« (1906), »Senoseč« (1917), »Valašský král« (1929), »Tříšť« (1933), »Valašská svatba« (1933), »Valašské romance« (1934) a posmrtných »Na konci života« (1935) a »Romance o smrti« (1936), kreslí vroucně a věrně s naivností venkovana přírodu i archaisticky zidealizovaný lid svého rodného rázovitého kraje a uvažuje o životě a smrti v odevzdaném duchu křesťanského mudrce, užívaje se zvláštním zdarem formy písně; s menším zdarem sestavuje z písní větší celky epické neb zvykoslovné, kde zachycuje blednoucí tradice pohorských svých krajanů. [Jeho »Vzpomínky« (1936) jsou

zvláště cenným dokumentem života lidského na Valašsku a literárního ruchu moravského let 80.]

5. Český kosmopolitism básnický. Julius Zeyer a Jaroslav Vrchlický i jeho epigoni. Překlady básnické.

V popředí básnického kosmopolitismu českého od 70. let stojí dva mohutní umělci slovesní: Julius Zeyer a Jaroslav Vrchlický. Pro oba jest kosmopolitismus hlavní metodou životní, čerpajíť stále silné podněty i látky z cizích literatur, z cizího umění, z cizí filosofie, a samy vývojové podmínky jejich díla i jejich směru dlužno částečně hledati mimo domácí půdu v duševním proudění národů románských a germánských. Aby takto mohli cizí živly kulturní přijímati, v sobě zpracovávat, v jejich duchu tvořiti, k tomu bylo třeba vedle obsáhlého a mnohostranného vzdělání zvláštní citlivé vnímavosti, spojené s darem rychlé a spolehlivé asimilace duševní, schopnosti vmýšleti se do cizích dob, do vzdálených kultur, do ducha různých básníků i myslitelů; sklon ten, za jejich doby a celé Evropy patrný, byl ve své kolébce, Francii, nazýván diletantismem. Kosmopolitismus jejich neměl do sebe nic beznárodního, jak jej vinili jeho odpůrci. Vrchlický i Zeyer i jejich epigoni se vrátili oklikou přes cizinu k rodné půdě, nejen tím, že zpracovali také náměty a látky české, nýbrž hlavně tím, že se zamyslili nad problémem svého národa, že procítili jeho smutek, jeho pochybnosti, jeho životní potřeby, Zeyer s vroucnější intenzitou citového romantika než kdokoliv před ním.

Ač Zeyer i Vrchlický vykazují řadu podobností, přece jsou to v podstatě básníci odlišní. Již povahy obou vřelých přátel, později sobě chladně odcizených, chovaly mnohé protiklady. Jul. Zeyer byl povaha převahou citová, podléhající silně zevním dojmům a náladám, namnoze bez schopnosti, nikoli však bez touhy vyjímati obecné pomysly a ideje obsahu nábožensko filosofického z náladového ovzduší, ze subjektivního citového rozehvěnění. Jar. Vrchlický, ač se jevil rovněž bytostí až krajně sensitivní, vynikal nad Zeyera mohutnější schopností rozumovou, silou všeobecně až schematické abstrakce, možností vyhledávati za světem hmotným, pojatým často vysoce smyslně, skryté ideje. Vše to ho předurčovalo, aby se vedle sensuálního pěvce hmoty, pudů a plodivé přírody stal básníkem filosofické reflexe. Vrchlický osobil si tuto úlohu s ohnivostí a prudkostí sobě vlastní a po Máchovi přijal poslání státi se v Čechách prvním básníkem filosofickým a metafysickým. Stálé kolísání myšlenkové, tě-

kání od spiritualistických soustav k názorům materialistickým, od nadšeného, přírodovědecky podloženého panteismu k čiré skepsi, pohrávání různými naukami náboženskými, mravními a filosofickými — to vše uvedlo do jeho myšlenkového světa chaotický zmatek a nesoustavný nelad, kterému propadávají eklektikové. Podobnou kletbou stížen byl i Vrchlického eklekticismus kulturní, jenž zevně dovedl sjednotiti nejrůznější doby a světy od starověku až po dobu moderní; vnitřně se mu však nepodařilo najíti společnou jednotu kulturní ani vystihnouti jednotlivé oblasti v celé jejich životní a ideové plnosti. I na vrcholech svého díla podává Vrchlický volné improvisace ducha, nasyceného renesancí a obráceného k přechodné době moderní, na různá dějinná i myšlenková témata minulosti a přítomnosti.

Téta kolísavé rozpolcenosti zůstal Julius Zeyer ušetřen, upadl však občas v jednostrannou ztrnulost. Proti renesančnímu eklektikovi Vrchlickému byl spíše goticky naladěným novoromantikem, jenž prchal ze své doby, již ani nechtěl rozuměti, aby hledal životní ideál, zpola umělecký, zpola náboženský v minulosti, ve středověku, v mystice. Jestliže Vrchlický s chvatným neklidem ssál všechny rafinované dary moderní civilisace, zřikal se jich Zeyer v touze po ztracené prostotě, po primitivní víře, po lidové poesii, po zbožném zázraku. Ježto pak týchž výsledků, kterých došel v posledních fázích svého života idealista a romantik Zeyer, dospěly i umdlené duše moderních dekadentů, upoutal jeho dlouho nedoceňovaný zjev pozornost nejmodernějších literátů v době, kdy nebylo mnoho zájmu, ba ani již úcty pro Vrchlického, průkopníka mnohých nových směrů literárních.

Julius Zeyer (1841—1901) narodil se v Praze 26. dubna 1841 jako syn velkoobchodníka Jana Zeyera, jehož rodina byla původu aristokratického a pocházela z Francie, a Eleonory, dcery staré pražské rodiny židovské; dům otcovský veden byl více německy než česky. Dojmy z vypravování staré chůvy, náklady staropražské, hojná četba romantická vzněcovaly fantasií hochovu, jenž se od 8. roku pokoušel literárně. Po skončených studiích reálních se dal zapsati na techniku, jež se mu však záhy zprotivila, a tak r. 1861 vstoupil do závodu otcova. Za rozšířením praktických vědomostí dlel v letech 1861 a násl. ve Vídni a na cestách v Německu, ve Švýcařích a v Paříži. Navrátiv se do Prahy, připravil se r. 1869 studiem klasických řečí ke gymnasijsní maturitě; ač jí nevykonal, studoval na universitě vědy filologické a estetiku a naučil se všem předním jazykům evropským. R. 1873 vstoupil do literatury humores-

kou »Krásné zoubky«, otištěnou v Štolbově »Palečku«, ale teprve r. 1873 jeho novela »Duhový pták«, uveřejněná v »Lumíru«, upozornila naň literární veřejnost. V té době byl předčítatelem a vychovatelem na Rusi, navrátil se však záhy do Prahy, věnoval se literatuře a vědeckým i uměleckým studiím, přerušuje pražský pobyt občas cestami, r. 1878 byl ve Švédsku, r. 1880—1881 opět na Rusi, znovu jako vychovatel; v Praze žil dílem v Liboci, dílem na Vinohradech. R. 1883 byl společníkem hrab. Harracha na zámku Zelči a na studiích v Bonnu. Koncem r. 1889 odjel do Itálie, kdež se zdržel půl roku, r. 1885 cestoval do Řecka a do Cařihradu. V Praze však ho nic neuspokojovalo, a tak se r. 1887 odstěhoval do Vodňan, kde našel literární přátele Ot. Mokrého a Fr. Heritesa. (O době té podává nám hojně zpráv Fr. Herites v knize »Vodňanské vzpomínky« 1904). Ve Vodňanech Zeyer setrval do r. 1899, přerušiv tamní pobyt cestami: r. 1889 a 1890 do Francie a do Španěl, r. 1892 a 1893 přes Tyroly a sev. Itálii do Ruska, 1894 do Štýrska, Krajiny a Chorvatska, r. 1896 do Bavor, posléze 1899 naposled do Ruska a na Krym. Když dlel ve Vodňanech uprostřed svého domácího musea a obsáhlé knihovny, pracoval, oddán meditacím náboženským a studiu vědeckému, pilně literárně; v posledních letech kromě vnitřních krisí trpěl i tělesně. Na podzim r. 1900 se přestěhoval do Prahy do paláce Jos. Hlávky, u něhož již dříve dlíval v Lužanech. Brzy na to se vážně rozstonal a 29. ledna 1901 v Praze zemřel; pohřben ve Slavíně vyšehradském.

Tvorba Julia Zeyera, objímající téměř 30 let a vykazující v úhrnném vydání 34 veliké svazky, objímá poesii lyrickou i epickou, veršovaná i prosaická dramata a počtem nejhojnější romány a novely. V prvním pětiletí psal Zeyer hlavně novelistickou prósu, pak se obrátil k formě veršové, nejpozději k útvaru scénickému. Ve všech těchto útvarech jest básníkem, i jeho prósa má vždy rytmický tok, bohatství obrazů a metafor, barvitou řeč svůdného kouzla. Epické básně, romantické novely a romány jsou namnoze »obnovené obrazy«, osobitá to zpracování starých literárních látek, které prosycují vášnivý živel lyrický, široké krajinářské popisy a kulturně umělecká líčení; to občas zabránilo Zeyerovi, aby ve výpravných dílech zachoval pevnost epické stavby a v dramatech tuhou dějovou jednotu, ač ve zralém uměleckém rozmyslu neztrácel se zřetele tyto zásadní požadavky tvarové. Přesto rozdělení děl podle slohových druhů se doporučuje spíše než vrátký pořad chronologický. Podle časově vývojového rytmu bylo by rozvrhnouti

Zeyerova díla do čtyř období. V prvním (1873—1879), průpravném a hledajícím, užívá Zeyer většinou povídkové formy, jež v kronice ruských dvorských mravů a v evokaci rytířského světa dospívá širě románové, aby se zablouhal do dušezkumných záhad, zasazených do romaneskního rámce někdy i s příklonou k současné výpravné tradici domácí. V druhém období (1879—1887) uzrává Zeyer umělec ve všech útvarech, v románě jako v eposu, v lyrice jako v dramate a dosahuje veršem i prósou mistrovství, zvláště v osobitých ohlasech starodávné epiky domněle lidové, v křesťanských legendách a v »obnovených obrazech« v duchu dávných látek a motivů, se silným živlem výtvarným. Vrcholem tvorby Zeyerovy jest období třetí (1887—1895), kryjící se celkem s pobytem vodňanským: s epikem, který jak v cyklickém kříšení starých výpravných forem, tak ve veršovaných letopisech lásky dospěl k dokonalosti, závodí psycholog-vyznavač, pronikající s mocnou typisací k rozboru krisí své doby. Ten se ozývá ještě v závěrečném období čtvrtém (1895—1901), stařeckém, kdy vznikla dvojí úchvatná zpořád' prósou i veršem; ale zjednodušující formy pohádky a legendy převládají, svědčíce namnoze o únavě tvořivých sil.

Lyriku Zeyerovu jest hledati ve dvou svazcích mladistvé a mužné »Poesie« (1884) a pohrobních »Nových básních« (1907): onde v básních, vzniklých mezi 35.—40. rokem poetovým, hlásí se k slovu, většinou alegorickému a symbolickému, reflexe náboženská a národně politická uprostřed lumírovských »zlozků epopeje« z různých úhlů světa a koutů dějin; tuto leckdy i v úsečné a zpěvné formě písňové, tu i tam ohlasově střížené, propuká Zeyerova vášnivě zoufalá a pesimisticky temná erotika, kterou prožíval v l. 1887—1891 a vedle ní zanícená metafysická žízeň po posledních záhadách věčnosti a osudu. Ale i v »Poesii« jest patrna převaha epikova nad lyrikem. Zařadil tam Zeyer kromě dramatického proverbů trubadýrského, »Blanka« (1880), ohlas staroruské epiky bohatýrské, opírající se dosti věrně o podání Nestorovo, »Zpěv o pomstě za Igora« (1882), a první svůj »letopis lásky« s mystickým problémem nesmrtelnosti a věčnosti v popředí, legendu ze středověkého Španělska »Ramondo Lullo« (1884); tyto dva typy epiky, onen záměrně objektivisační, tento v kypivém subjektivismu hojně lyrisující, se pak vracejí v Zeyerově veršované epice, psané většinou blankversem.

Ve dvou velkých kruzích epických básní, staročeském a starofrancouzském, usiloval Zeyer jako typický romantik postihnouti ducha hromadné dávné poesie lidové; nastoupil dě-

dictví skladatelů Rukopisů, Čelakovského i Erbeny se stupňovanou uměleckou kulturou, s vytříbeným smyslem psychologickým a se soustředěným darem kompozičním.

V soutěži s Vrchlického »Mythy« vznikal od léta 1878 cyklický »Vyšehrad« (1880), který měl býti ztělesněním heroického mytu národního, podobně jako výtvarná díla umělců Národního divadla. V konečné úpravě rozvrhuje bohatýrskou i bájeslovnou látku věku Libušina a jejích sester i náčelnic dívčí války do pěti skladeb: »Libuša«, »Zelený vítěz«, »Vlasta«, »Ctirad« a »Lumír«. Při nedostatku pramenů — až na RZ a Hájkovu kroniku — koncipoval Zeyer i většinu děje, prohloubeného přírodní mytologií a zastřeného lyrismem zvláště silným v oživování přírodních sil, samostatně, hojně užívaje symboliky. Spíše dějově než slohově se k »Vyšehradu« připíná epicky rapsodické ztmelení pravěku českého a Zeyerovi drahé kultury starokeltské, »Čechův příchod« (1886), úchvatný v kosmogonické poesii hmoty, slavené druidy až ke zbožnění; zde se básník křesťanský hroužil v hlubiny pohanských kultů. Rozměrem i nad »Vyšehrad« vyniká »Karolinská epopėja« (1896, skládaná od konce let 80. a doprovozená v knižním vydání důležitou předmluvou se zásadními názory Zeyerovými o epice). Skládá se ze čtyř rapsodií: »Pohádky o Karlu Velikém«, »Románu o čtyřech synech Ajmonových«, »Písň o Rolandu« (původem nejstarší) a »Písň o korunování krále Lovise« a jest ohlasem, často těsným, starofrancouzských pověstí o Karlu Velikém i jeho družině a rodině; stylisační a kompoziční úprava svědčí o velmi uvědomělem umělci a stále účastném lyrickém psychologu, který koncepci dokonalého rytířství důsledně spojuje se zanícením náboženským a vzletem erotickým. I v pozdních letech se Zeyer pokoušel o ohlasy epiky starodávné, tak v baladické »Písni o hoři dobrého juná Romana Vasiliče« (1899), kterou knižní vydání posmrtní spojilo s »Ossianovým návratem« (1885); v této keltské látce, opírající se o Joycovo vydání romancí, dožívá naposled na české půdě hnutí Macphersonem podnícené, a Zeyer dovedl podivuhodně zkombinovati prvek světecký i hrdinský a prohrátí exotickou látku tragickým hořem českým. Rovněž z keltské tradice, ale klášterně legendární vyvážena jest »Kronika o sv. Brandanu« (1886) s poesii širého moře, se září dokonalého světectví a s gotickou idealisací v slohu malířských primitivů italských. Zcela jinou řadu skládají čtyři svazky »Letopisů lásky« (1889—1892), volné to ozvuky

básnických látek známých z literatury světové, hlavně románského a východního původu; poskytly Zeyerovi příležitost vyložit mystickou filosofii lásky, povznášející se od temného sensualismu k čiré duchovosti, v barvitých veršovaných novelách, blízcích se volnou technikou méně rytířským skladbám epiků středověkých než básnickým povídkám anglických pěvců věku Viktoriina. Sem pojal Zeyer: bagdadský motiv »A z i z a A z i z a«; tklivou pověst o lásce litevského šlechtice »O l g e r d a G e j š t o r a« k české královně Anně; rytířskou obnovu starofrancouzské skladby o Aucassinovi a Nicolettě, »Z v ě s t l á s k y z P r o v e n c e«; proslulý Boccacciův příběh lásky »G h i s m o n d a«; historicky podložený španělský román milostný a lžismerdisovský »G a b r i e l d e E s p i n o s a«; tragedii vášně ze Sieny »P i a d e T o l o m e i« a indickou pověst »Z á l e t n i c e«, prodšenou názorem budhistickým. Posledním »letopisem lásky« byly případně nazvány »T r o j e p a m ě t i V í t a C h o r á z e« (1899), kde básník s mocnou lyrickou silou a rozryvně pravdivou analytičností vyzpíval svou zpověď a znovu naznačil, že vlastní tragický zákon jeho osudu byl odvrát od pozemské lásky, přinášející zklamání, znechucení, zklamání, neklid, k lásce metafysické, rajske, která, nesouc se k Bohu, objímá spolu v soucitném milosrdí celé lidstvo; zde gotický ideál života, naznačený ve »Sv. Brandanu«, promítnut jest do moderní doby v samu blízkost našich dnů, zápasů a úzkostí. Stranou obou hlavních typů Zeyerovy epiky stojí veršovaná povídka »G r i s e l d a« (1883), podložená alegorickou oslavou národního pokoření pobělohorského.

Dramatik Zeyer, jenž se přihlásil již středověkým mysteriem »R i m o n i« (1880), vloženým episodicky do »Románu o Amisu a Amilovi«, a pak scenovaným »letopisem lásky« pozemské v rámci feudálního středověku, »B l a n k a« (1880), vstoupil na divadelní prkna po prvé r. 1882 rozmarným a vtipným napodobením vlašské commedia del arte, »S t a r á h i s t o r i e« (kn. 1883), ale došel tu přijetí celkem chladného; ani později nezdomácněl na Nár. divadle svými hrami, mezi nimiž »D o ň a S a n ě a« a »N e k l a n« stojí nejvýše. Chtěl vždy po stopách velkých dramatiků klasických a romantických, zvl. také Corneilla a Racina psáti dramatické básně, nečině ústupků ani vkusu obecnstva ani scénickým zvyklostem divadla novodobého a pohrdaje všemi příznaky dramatu realistického. I ve svých hrách podával namnoze »obnovené obrazy«: obracel se vždy k minulosti neb k exotické dálce místní, vášnivé charaktery, vyhnané do krajnosti, stavěl rád do povahových kontrastů.

Nečinil jako typický romantik rozdíl mezi slohem lyrickým, epickým a dramatickým a proto vždy vykazoval výrazné místo patetické deklamací i rozsáhlým vložkám lyrickým, často mocné krásy básnické; stavba jeho her, až na obě vrcholné, jest prostá, mnohdy spíše výpravná. V poslední době své tvorby si oblíbil volnou scénickou úpravu pohádky a legendy. Vedle uved. her začátečnických následují jeho dramatické práce v této řadě: komedie rodinných záměn a odhalení »Bratři« (1882), čínská námětem, nikoli dramatickým slohem; trojaktová milostná hra biblická s příklonou k starozákonní »Písni písní«, »Sulamit« (uvěř. a provoz. 1883, kn. 1885); čtyřaktová krvavá tragédie pomsty z pravěku irského »Legenda z Erinu« (1886); bohatýrská komedie o Libušiných nápadnicích »Libušin hněv« (1887), k níž se druzí melodramatická drobnůstka »Šárka« (1887, použita L. Janáčkem za libreto); japonská hříčka »Lásky div« (1888); pastýřská hra o Isákovi a Rebece na motivy Genese »Z dob růžového jitra« (1889). K tragické výši se pak Zeyer dramatik vzepial »Doňou Sančou« (1889 provoz. až 1897), tragedií pomstychtivé žárlivosti, která motiv Faidřin, nalezený u Bandella, překládá do feudálního středověku španělského, a knížecím dramatem o přemyslovských nápadnicích trůnu, ale s motivem mladého křesťanství na půdě české v popředí, »Neklan« (1893, provoz. 1898), jediné dílo Zeyerovo, na něž později navázala Arn. Dvořákem, St. Lomem a R. Krupičkou dramatická tradice česká. V Zeyerově závěrečném období úmyslného primitivismu vznikly hry: liturgické drama středověké o pannách moudrých a pošetilých »Příchod ženichův« (1896), báchorka »Radúz a Mahuléna« (z r. 1896, vyd. a prov. 1898), podkládající motivy, převzaté z lidových báchorek slovenských jednak výkladem přírodně mytologickým, jednak zřeteli alegorickými, a andělská legenda, zkřížená s pohádkovou tradicí slovanskou, »Podjabloní« (1901 prov. posmrtně 1902). Zeyerovy epické obrazy pohanského pravěku českého, letopisy lásky, irské motivy, katolické legendy mají takto v jeho dramatickém tvoření ne vždy rovnocenný doprovod.

Zeyerovu prósu zahajují v l. 1873—1879 novely a fantastické povídky, shrnuté dodatečně do svazků »Novely« (1879 a 1884) a »Fantastické povídky« (1882); k nim se těsně druzí román »Ondřej Černyšev« (1875), čerpající své napínavé a spletité děje z dvorských kruhů ruských za Kateřiny, a dobrodružné dílo bez pevné skladby »Dobrodružství Madrány« (1882), kde se Zeyerova motivická fantasmie a ro-

mantický i erotický rozmar octly na nebezpečném srázu okultismu bez psychologie i dějové sensačnosti románu pokoutního. V těchto pracích, divoce romantických, pohyboval se Zeyer na cestě české prósy, která od Světlé vedla k Arbesovi; k pozitivistovi, rozlušťujícímu racionalisticky dušezpytné záhady, se Zeyer idealista, tonoucí v mlhách metapsychologie, stavěl do protikladu. Ale již v »R o m á n ě o v ě r n ě m p ř á t e l s t v í A m i s e a A m i l a« (1880), vyčerpávajícím ve zkržení několika kulturních vrstev rytířský středověk, vystoupil mladý mistr prósy novoromantické. Další Zeyerovy obnovené obrazy jsou zahrnuty do sbírek: »B á j e Š o š a n y« (1880), »S t r a t o n i k a a j i n é p o v í d k y« (1884), »O b n o v e n é o b r a z y« (1894), »A m p a r o a j i n é p o v í d k y« (1896); samostatně vyšly: japonský příběh lásky v přísné jednotě prostředí a slohu »G o m p a č i a K o m u r a s a k i« (1884), středověká legenda klášterní »S e s t r a P a s k a l i n a« (1887), humorný obrázek českého staromódního maloměsta »R o k o k o« (1887), staroirská mystická legenda upravená pro mládež, »M a e l d u n o v a v ý p r a v a« (1896) a mohutný ohlas severské Njálssagy »V s o u m r a k u b o h ů« (1895). Tu postupně prodělává Zeyer vývoj k zjednodušení a hospodárnému omezení motivů; soustřeďuje se na jeden děj, účelně položený do přesného ovzduší dobového a kulturního; stále mocný vliv měly na Zeyera jeho předlohy a studia, jejichž ozvuk v povídkách svých, tu s větší, tu s menší volností podával, zesiluje rozmyslnou prací uměleckou rysy sentimentální, rétorické a dekorační. Nejlepší z jeho novelistických prací se mohou vyrovnati vzorným novelám světovým: postihující i nejexotičtější ústředí do posledních polotónů náladových, kladou přece hlavní důraz na dramatické vystupňování a plné epické podání děje, jenž sám sebou odhaluje charakter, pravidelně nevšední. Nikdy tu nechybí ústřední bod dějový, kolem něhož se vše otáčí a jenž má v sobě vždy něco neobyčejného; do vyšší oblasti uměleckého zájmu povznáší Zeyerovy novely jejich sytá řeč, hned vášnivě rytmovaná, hned hrající jemnou hudbou lyrickou. Hloub do knihy vnikající čtenář shledá nadto, že se za příběhem, byť i prostě epicky uzavřeným a hotovým, často skrývá všeobecný symbol, zasahující nejčastěji do oblasti erotické, náboženské neb metafysické.

V mužném věku dostoupil však Zeyer moderního románu psychologického, v němž zevní příběhy, romanticky volené a seskupené, spolupracují na duševním vývoji hlavního hrdiny, reka marné touhy, zhroutené lásky, bolestné víry. Román Če-

cha v Římě, »Jan Maria Plojhar« (z l. 1887—1888, uveř. v »Lumíru« 1888, kn. 1891) i román Slováka v Paříži, »D ů m u t o n o u c í h v ě z d y« (uveř. v »Květech« 1894, kn. 1897) rozvíjejí své dušezpytné děje v náladově intenzivním prostředí krajinném i společenském, v římské Campagni, kde český hrdina opětovně vzpomíná na svůj domov, a v chudinské čtvrti pařížské, soustředící řadu romaneskních příběhů do domu, naplněného fantastičností drsné reality. Ač v obou dílech běží o osud individuální, cítí jeho nositelé ve své hrudi, neodvratně zasvěcené zmaru, tíhu národního osudu, a tím se jak romantik Plojhar, tak dekadent Rojko povznášejí k výši typické; nikoli dějově, ale psychologicky přijali oba mnoho nej osobnějších rysů od svého tvůrce. Krásný souchotinář Plojhar jest toužebná postava umělecká, zžíraná kromě bolesti tvrdého národního vědomí tragedií lásky, rozervaný a vzpurný dobrodruh Rojko, jež pokoření domova vrhá do stálého zoufalství, jest ve svém výbušném nihilismu rekem spekulativního poznání. Avšak Plojhar umírá spasen čistou a obětavou láskou vznešené Italky, když přemohl démoničnost smyslné vášně k paní Dragopulos; Caterina nejen hyne s ním, ale přivádí ho k Bohu, témuž, jehož poznání bylo cestou milosti popřáno světcí Brandanovi, rytíři Renaldovi a k němuž se moderními zkouškami života v pozdějším díle Zeyerově probojoval Vít Choráz. V některých vložkách »Jana Marie Plojhara« se setkáváme s obdobou »objevených obrazů«, kdežto v »Domě u tonoucí hvězdy« překvapuje návrat k motivickému a intonačnímu okruhu Zeyerových časných dobrodružných povídek. V »Janu Marii Plojharu« stanulo výpravné a psychologické umění Zeyerovo na vrcholu, kdežto v »Domě u tonoucí hvězdy« jest patrný hořecný chvat improvisace, který se sourodě pojí k dokumentární bezprostřednosti sebeobnažující zpovědi ze soumraku století.

Závěrem uměleckého vývoje Zeyera-prosaika jest jeho definitivní obrat k legendě, v níž si již dříve tvůrce »Brandana« a »Paskaliny« liboval; nyní v ní převládá úmyslný primitivismus, posléze v duchu lidové zbožnosti východní. Tu následují »Tři legendy a krucifixu« (1895) s látkou pražsky pobělohorskou, toledskou a slovenskou, cyklický soubor středověkého podání o Madonně »Z a h r a d a m a r i a n s k á« (1897 a 1898), »Kristina zázračná« (1898) a drobnější: »Aleksej, člověk boží« (1899), »Kristík« (1900) a »Pohádka o dobrém careviči Evstafovi« (1900), poslední dvě v úpravě pro mládež; knižního vydání se jim až na »Legendy o krucifixu« dostalo teprve posmrtně v souboru Zeyerových děl.

Kromě beletrie napsal Zeyer jen málo, ale v několika essayistických pracích vysvítají nejjasněji názory básníkovy o životě a o umění právě jako v jeho charakteristických předmluvách a věnováních, památných i tím, že kromě stesku do nepřízně obecnstva i kritiky často prozrazují prameny inspirace Zeyerovy. Z těchto předmluv v úvodě ke »Karolinské epopeji« podává Zeyer své názory o podstatě epiky, ve věnování »Doni Sančí« se hrdě hlásí ke svým vzorům dramatickým, v úvodním výkladu ke komedii »Bratří« objasňuje postup svého tvoření. Osobním kouzlem vzpomínkovým vynikají úvod k statím V. V. Zeleného o B. Smetanovi (1894) a přednáška »Vojta Náprstek« (1896).

Jako v životě, jež básník rád prožíval mimo literární svět na dalekých cestách cizinou nebo v uměleckém zátiší uprostřed vzácných knih a sbírek, památek náboženských i lidových, byl Julius Zeyer také v literatuře důsledným a pyšným samotářem. Jeho romantismus, podmíněný již plemenným původem, tkvějící v samé povaze básníkově zároveň vášnivě i něžně, fantastické i smyslné, hloubavé i mystické, živě obsáhlou četbou světové poesie i nevšedními studii literárními, uměleckými, filosofickými i náboženskými, podporovaný cestami na východě i na západě — tento romantismus nebyl pouze odlišný od veškeré soudobé literatury české, ale i ode všeho, co se kdy v Čechách nazývalo romantikou. Nevyvčel z německých zdrojů jako u českých romantiků v době obrozenské; neměl vztahů k lidové lyrice české, která stála v popředí zájmů naší literární romantiky; nesledoval cílů národně utilitářských; pouze kult starodávneho, domněle lidového podání epického, těžká historická elegičnost, ozývající se u Máchy, byly mu blízké. Přijal z romantiky francouzské syté bohatství barev a obrazů, hýřivý exotismus, smyslné pojetí pozemské lásky; naučil se od anglických praeraffaelistů, kteří byli zároveň malíři i básníky, plaché duchovosti, zbožné legendárnosti, zálibě pro gotické katolictví a dokonalé rytířství; včel se pozorně do středověké i národní epiky, do církevních legend, do východních tradic náboženských i povídkových; podepřel bujnou a žhavou fantasií důkladnými studii.

I vytvářel si svět velmi bohatý a pestrý, exotický a romantický, který však nebyl pouhou hrou zrakově opojené obraznosti; bylať v zralé době básníkově a v nejlepších jeho pracích, za symboly tak pestrými ukryta osobní filosofie metafysická. Zeyer byl ryzí idealista, nábožensky založený, jeho duše, unavená vyprahlostí filosofické skepse, vírem marné rozkoše, stří-

dáním ilusí, vždy znovu toužila po Absolutnu, po Bohu, nazývaném řečí různých náboženství a filosofických nauk, nejčastěji mluvou katolické církve. Návrat duše k Bohu jest hlavní téma Zeyerovy tvorby; pravidelně však tomuto mystickému motivu předeseílá básník jako předeheru vášnivé přilnutí duše k světu smyslů v lásce pozemské, která neukojí, nýbrž jen probudí touhu po ideálu a po zakotvení v křesťanské oběti a lásce. Tento novoidealismus Zeyerův přivábil k němu v poslední době jeho života mladou generaci, která opustila naturalismus a toužila po umění symbolickém a názoru spiritualistickém; ale tato souzvučnost, jež nabyla vrcholu r. 1896, brzo vzala za své, a Zeyer umíral jako literární samotář. Pravá popularita Zeyerova se čtenářstvu datuje teprve od jeho smrti.

Zeyerova lidská osobnost hrdého a důsledného rytíře ideálu jest ještě významnější než jeho osobnost umělecká. K básníku veliké tvůrčí síly chyběly Zeyerovi některé podmínky základní: místy přejímal z látkových předloh více než pouhé bohatství motivové; improvisoval leckde, kde by pravý mistr komponoval; upadal do jednotvárnosti slohové a do opakování v líčení; unavoval marnotratným popisováním a stále udržovaným patosem; pracoval v charakteristice schematy a v psychologii zjednodušenými kontrasty. Jako umělec slova, jako vysoce kulturní spisovatel, jako věrný vyznavač nezávislé krásy a čistého umění, neznající ústupků módnímu vkusu, jako tragický duch, prožívající hluboce tíhu vlastního i národního osudu, byl ve své době výjimkou co nejskvělejší a pro budoucnost zjevem příkladným.

Sebrané spisy Zeyerovy vyšly v Praze 1901—07 v XXXIV sv.; rozdělení se celkem kryje s učeněním Zeyerovým v soubojích za živa vydaných; mnoho prací, hl. z posledního období došlo tu teprve po prvé knižního zařazení. Dopisů vydání to pohříchu neobsahuje; jsou však neméně důležité než spisy ostatní, věnovalť jim Zeyer uměleckou péči a odhaloval v nich svou duši. Z listů posud otištěny tyto ukázky: pět listů z nejstarší korespondence v »Zlaté Praze« 1902; listy V. Vitouškovi z let 70. v ČČM. 1908 a 1909; velká přátelská korespondence s Al. Kašparem tamže, 1902 a 1904; listy Jos. Štolbovi v Štolbově knize »Z mých pamětí« 1907; dopisy sochaři Frant. Bílkovi v »Květech« 1901; listy S. Bouškovi v »Obrázkové revui« 1901; dopisy K. Světlé v »Ž. světě« 1908; dopisy Sv. Čechovi v »Květech« 1911; listy R. Jesenské knižně 1919; neteři Karle Heinrichové knižně 1924; sochaři Maudrovi a jeho choti v ČČM. 1923—1925; Ad. Heydukovi tamže 1930; Fr. Řehořovi

v »Čas. mod. filol.« 1932; některé životopisy otiskují i listy jinak nepřístupné, na př. životopis Kamprův a monografie Voborníkova. Pěkný obraz Zeyerova ducha podává antologie Marie Kašarové, »Julius Zeyer. Myšlenky ze spisů jeho« (1902).

Nejobširnější životopis básníkův s charakteristikami a rozborů děl podal dodatkem k sebr. sp. Jan Voborník v knize »Julius Zeyer« (1907 s bibliografií a řadou dopisů); monografie jest rozšířením starší kritické studie autorovy »O poesii Julia Zeyera« (1897). Jiný životopis od Jar. Kampra v ČČM. 1901. Z kritických prací nejdůležitější: jemná analytická kniha M. Martena (1910, opakovaná v knize »Akord« 1916), přehledný spisek Fr. V. Krejčího, »J. Zeyer, kritická studie« (1901) a články: Šaldův v »Čes. revui« (1901, ale důležitý i posudky shrnuté v »Mladých zápasech« 1934), Jar. Boreckého o dramatech Zeyerových v »Obzoru lit. a um.« (1901), Arna Nováka dvě studie v »Nosičích pochodní« (1928 o lyrice a o básni »Na Sinai«). Z lit. historických monografií knižní rámeček má Jar. Viskovaté »Ruské motivy v tvorbě Jul. Zeyera« 1932, stejně důležitý jsou Máchalovy studie hl. o »Karolinské epepeji« a »Letopisech lásky« v »List. filolog.« (1904), Šachův výklad Zeyerova náboženství v »Osvětě« (1912), Bitmanovy úvahy o jeho katolicitě (předn. v Plzni 1926), M. Křepinského, V. Schüllera a Jos. Baudiše rozborů motivů keltských v »Čas. mod. filol.« (1911 a 1912) s pěknými poznámkami o Zeyerově postupu při »obnovených obrazech«, v témže časopise i později řada monografických rozborů Zeyerova poměru k látkám básnickým, Ad. Janáčka vyšetření pramenů »Radúze a Mahulény« v ČČM. 1933, Stiebitzův pramenný rozbor básně »Helena« i s pohledem na Zeyerův vztah k antice vůbec v »L. filol.« 1934, pak tři články ve školních programech, úhrnný Fr. Tůmy ve zprávě lycea v Čes. Budějovicích (1904), A. Häckla o východních látkách u Zeyera v progr. reálky v Pardubicích (1907) a O. Schillera vyšetření vztahů k Itálii v progr. gymn. v Hradci Král. (1914).

Nejvýznamnějším básníkem, jež hned v prvním ročníku »Lumír«, ještě za řízení Nerudova, uvedl (jsou tu vedle tří balad z »Epických básní« hojně překlady z francouzštiny zvl. z Huga a Lamartina), byl Jaroslav Vrchlický. První básně J. Vrchlický otiskl již dříve: nejprve cykly náboženských veršů v »Blahověstu« 1869, pak básně »V brnění« a »Opuštěný« ve »Světozoru« 1871, téhož roku ukázky v almanachu »Anemonky«; knihy Vrchlického zahajují »Básně Viktora Huga« r. 1874, první původní sbírka »Z hlubin« vyšla r. 1875.

Jaroslav Vrchlický (1853—1912), vlastním jménem **Emil Frida**, narodil se jako nejstarší syn Jana Jakuba Fridy a Marie, rozené Kolářové dne 17. února 1853 v Lounech; otec byl chudý obchodník, v rodině jeho i jeho hluboce zbožné ženy byl zastoupen živel kněžský. Po roce se přestěhovali rodiče do Slaného, ve čtyřech letech odvezen Emil k strýci faráři do Ovčár, kdež pobyl do deseti let. Gymnasium studoval v Slaném, v Praze a Klatovech, tam r. 1872 i maturoval. Vstoupil zprvu do semináře, ale již v druhém semestru přešel na fakultu filosofickou, aby studoval historii. Po třech letech přijal vychovatelské a tajemnické místo v rodině hr. Montecuccoliholaderchi, s nímž pobyl 1875—1876 v Itálii, dílem v Maraně u Vignoly nad Panarem poblíže Modeny, dílem v Livorně; poznání moře a hor, důvěrný styk s antikou i renesancí výtvarnou i básnickou, vztah k staré klasické půdě měly na básníkův vývoj hluboký vliv. Po návratu suploval na pražském pedagogiu; r. 1877 se stal tajemníkem české techniky a po pěti letech české zkušební komise pro středoškolské učitelství; místo to zastával do r. 1893, kdy jmenován mimořádným profesorem srovnávacích dějin literárních na české universitě, stav se r. 1891 čestným doktorem filosofie; r. 1898 jmenován profesorem řádným. Od 90. let dosáhl největších poct, jichž umělec v Rakousku mohl dojíti; výčet jejich i jiných vyznamenání nenáleží však do literatury. Z intimního jeho života dlužno uvést hluboké a obrodné přátelství se spisovatelkou Sofií Podlipskou a sňatek s její dcerou Ludmilou r. 1879; manželské štěstí rozrušeno bylo r. 1892 zpronevěrou choti a postupným odcizením manželů. Trvalý pobyt v Praze zpestřily některé cesty: 1882 do Paříže, Německa, Nizozemí a Belgie, 1885 do Dánska, od 1894 několikrát do Polska. R. 1908 přetrhla vážná choroba literární činnost, dotud neúnavnou, ani léčba u Adrijského moře a v sanatoři v Stupčicích nenavrátila zdraví a plné inteligence; poslední dobu ztrávil Vrchlický v bolestném živoření v Domažlicích, kdež 9. září 1912 skonal; pohřben byl na Vyšehradě.

Literární tvorba Jaroslava Vrchlického rozsáhlostí i mnohostranností nemá sobě rovné, a sama původní produkce básnická, která vyplňuje na 85 sv., jest rozlehlejší než básnická díla celých generací; k ní se druží početná dramata, několik knih krásné prósy, mnoho svazků literárních a kritických studií a pak obrovská literatura básnických překladů. (V tomto pořadí bude proveden bibliografický náš přehled, pokoušející se rozvrstvit nepřehledná díla Vrchlického na příbuzné skupiny a mítí při tom zřetel k sledu chronologickému.)

Básnický vývoj Jar. Vrchlického, jak se jeví jeho knižními publikacemi, možno rozdělit na čtyři velká období.

1. 1871—1879: průpravný zápas domácí tradice české s vlivy románskými, od knihy »Z hlubin« až po »Duch a svět«. Mladistvý pesimismus do nitra obrácený, bojuje s věrou v život, projevující se poznáním zevního světa; láska, dotud citově tušená, se stává smyslnou skutečností; výrazově se přimyká začátečník ještě k slohu básníků z »Máje«. Za pobytu v Itálii i za očištného vlivu S. Podlipské se zřiká Vrchlický vzorů německých, přiklání se k Hugovi a k Leopardimu, až se zcela rozhodne pro evolucionistický optimismus v duchu Hugově, Quinetově, G. Sandové.

2. 1879—1894: vítězství smyslů a formy v životě i díle Vrchlického, od »Mythů« I. a »Eklog a písní« po »Nové zlomky epopoje« a »Moji sonatu«. Kult zevního světa provázen jest mocnou smyslností zvláště milostnou; rozkošnictví umělecké se stupňuje v umělecký diletantismus a v eklektické světoobčanství; příroda pojmána panteisticky, dějiny lidstva evolučně. Řečnická a popisná poetika francouzská i se sklony objektivistickými vítězí, formalistní lyrika vedle »zlomků epopoje« stojí v popředí. R. 1883 nadchází období mužného klidu, r. 1888 se hlásí vedle zachmuřujícího se obzoru únava i dočasný úpadek tvůrčích sil, a na sklonku období pozbývá Vrchlický vůdčího místa v českém básnictví, jež mu na počátku této periody jednomyslně přiznáváno.

3. 1894—1903: doba pesimistického vystřízlivění a tvůrčího úpadku, od »Oken v bouři« přes »Písně poutníka« k »Duši mimose«. Tragedie rodinná dohání básníka k bolestnému citění i k chmurnému názoru životnímu, takže vedle pesimismu erotického vystupuje také pesimismus kosmický, ale obé postupně uléhá v tesknou, avšak smírnou resignaci. Odloživ rétoriku, oproštuje básník svou mluvu, vyhýbá se přílišným umělostem formálním, ale dále vydatně pěstuje znělku.

4. 1903—1908: doba vyjasňování a stařecké rovnováhy, od »Prchavých ilusí« po »Meč Damoklův«. Smířiv se s osudem, vzestupuje básník k životním kladům, ba dospívá i nového entusiasmu; jeho verš se stává melodickým a sloh intimním s hojnou příklonou k útvaru písňovému; lyrika zastírá básnictví výpravné a zvl. tvorbu »zlomků epopoje«. Rozvrat tělesných i duševních sil rázem přerušuje omlazenou tvořivost klasikovu.

V popředí básnického tvoření Vrchlického stojí z l o m k y e p o p o j e j e, menší básně epického podkladu hojně prosycené živly lyrickými a filosofickou reflexí. Po způsobě největšího

svého učitele Viktora Huga, jenž (splňuje dávný romantický plán Quinetův, Lamartinův, Vignyho) skládal tímto slohem velkou »legendu věků«, mnil Vrchlický v těchto rapsodických úryvcích, které spadají do oboru balady, romance, legendy a mytu, obsáhnouti celé dějiny lidského vývoje od prvopočátků po dnešní dobu a ozářiti je svou evoluční filosofií dějin, hlásající vítězství přemýšlejícího ducha nad hmotou a obětovné lásky nad utrpením a zoufalstvím. Antika, občas převlečená do roucha rokokového, rytířský středověk, renesance na jihu a na západě, české národní dějiny po stránce látkové, triumf vědy nad věrou, vzdělanosti nad barbarstvím, humanity nad ukřutností, radostné smyslnosti nad askesí, sociální naděje nad pesimistickou skepsí po stránce ideové stojí v popředí tohoto cyklu, který často od epiky přechází k hymně a filosofickému mysteriu. Mnohdy určuje básnický prolog, mající buď rámeček dialogický neb útvar vidění mystického, postup a rozdělení celé knihy; i v těchto prolozích se namnoze hlásí přímý vliv V. Huga a A. Vignyho. Dílo pak samo uspořádáno jest v řadě cyklů, dělených zpravidla podle látky; na rozdíl od V. Huga, jenž dával v »Legendě věků« (1855, 1877 a 1883) čistě romanticky přednost látkám středověkým, převládají u Vrchlického náměty předhistorické, mytologické a antické, dojista ohlasem největšího francouzského epika moderního Ch. Leconte de Lisle. Sem náleží těsněji nebo volněji díla: po »E p i c k ý c h b á s n í c h« (1876), drobné baladické epice cizokrajných námětů v starším slohu německém, první uvědomělý pokus o kosmickou i dějinnou »legendu věků«, »D u c h a s v ě t« (1878); dvě řady »M y t ů« (1879 a 1880), z nichž první obsahuje výlučně látky české, mezi nimi »L e g e n d u o s v. P r o k o p u«, která později (1884) byla rozhojněna a samostatně vydána; »N o v é e p i c k é b á s n ě« (1881); »S t a r é z v ě s t i« (1883); »P e r s p e k t i v y« (1884); »S e l s ' k é b a l a d y« (1885) s látkou z české selské poroby a vzpoury; »Z l o m k y e p o p e j e« (1886); »F r e s k y a g o b e l i n y« (1891); »N o v é z l o m k y e p o p e j e« (1895); »B o z i a l i d é« (1899); »V o t i v n í d e s k y« (1902); »E p i s o d y« (1904) a »T ř e t í k n i h a b á s n í e p i c k ý c h« (1907). V některých z těchto knih převládá reflexe nad epikou. Čtyři »zlomky epopeje« se rozrostly v samostatné knihy: starokřesťanská legenda »H i l a r i o n« (1882) s námětem ze života Otců egyptských na rozhraní antiky a křesťanského světa, ale v duchu životního optimismu a evolucionismu; polská faustiáda smyslnosti a poznání »T w a r d o w s k i« (1885); grandiosní epopej ze zou-

falého odboje židovského proti Římu, ale i se spodním tónem národně českým, »B a r K o c h b a« (1897), nejrozsáhlejší to dílo Vrchlického, a posléze ve freskových rysech načrtaná »P í s e ň o V i n e t ě« (1906) z bojů dánskoslovanských. Ve velikých filosofických epepejích řešil Vrchlický odvážně, ač myšlenkově nejednotně, otázku faustovskou, prýšticí z velkolepé titanské snahy proniknouti k pravému poznání světa i Boha, ukojiti bytost filosofickým věděním, když víra nepřinesla útěchy a smyslný požitek nasycení. Vrchlický se tu ukázal žákem obou vůdčích duchů, středověkého Danta a moderního tvůrce »Fausta«, Goetha.

Lyrika Jaroslava Vrchlického má dvě různé tváře, jsouc dílem ryze citová, dílem reflexivní. Citová lyrika Vrchlického temení z velmi mocné erotiky, plné smyslného žáru, vášnivé svůdnosti, intimní něhy, i ze složitého dojmového a náladového života, rozechvívaného pozorováním přírody ve veškerých jejích odstínech barevných i světelných za střidy ročních i denních dob; přírodu nepodává jen v impresionistických obrázcích krajinářských, které v pozdější jeho tvorbě zcela vystřídávají původní rétorické pasáže popisné, nýbrž i jako scénickou dekoraci drobných genrových výjevů, někdy mytologických. Vedle citu osobního se ozývá již od počátku, kdy byl Vrchlický chmurným pesimistou, cítění sociální, soucit s trpícími, soustrážen s utlačenci, soustrast se smutnými, a tu se povznáší básník od leopardiovského zoufání k společenské naději v blížící se zori spravedlnosti a humanity. Silné jest i jeho cítění národní, ač hrubým neporozuměním, až do vydání sbírky »N a d o m á c í p ů d ě« (1888), pokládán za básníka nevlasteneckého; věří pevně v budoucnost národa, hrdě velebí svůj nástroj, český jazyk, inspiruje se národními dějinami, opěvuje Prahu minulou i přítomnou, nadšení slovanského však nezná, sympatisuje ze Slovanů pouze s Poláky.

Erotické sbírky Vrchlického jeví vzestup od abstraktních chmur mladistvých, jež zaléhají do tušivé lásky »S n ů o š t ě s t í« (1876), k jásavému milostnému opojení srdce a smyslů ve sbírkách »E k l o g y a p í s n ě« (1880), »P o u t í k E l d o r a d u« (1882) a »Č a r o v n á z a h r a d a« (1888); v zasmušilé periodě 90. let zní i erotika »O k e n v b o u ř i« (1894) ponuře a trpce; pohrobně vyšla sbírka pozdní erotiky l. 90. »K v í t í P e r d i t y« (1930), poutající se k novému přátelsko-milostnému vztahu, prodšenému vděčnou oddaností. Básně, opěvující intimní štěstí s ženou a dětmi a ustavující souběžně s důvěrnou lyrikou Heydukovou a Sládkovou poesii rodinného do-

mová u nás, vložil Vrchlický do přečetných knih smíšeného obsahu lyrického, které mají často také vložená čísla epická i mnoho reflexivního žvlvu. Jejich chronologický postup jest tento: »Rok na jih u« (1878) s dojmy italskými; pak tři knihy jasné životní pohody: »Co život dal« (1883), »Jak táhla mračna« (1885), »Motýli všech barev« (1887); nato se obzor zachmuřuje v dílech pozdních let 80. a počátku let 90.: »Dni a noci« (1889); »Hořká jádra« (1889); v cyklu úchvatných elegií náhrobních, posvěcených památce Kl. Kalašové, »Ěmorta« (1889); v »Potulkách královny Mab« (1893); v »Kytkách aster« (1894); po rodinné katastrofě vznikly a jí jsou prosyceny: »Kniha sudiček« (1895); »Než zmlknu docela« (1895); »Napaadlo rosy« (1896); »Pavučiny« (1897); »Na sedmi strunách« (1898); »Překročen zenit« (1899); počátkem nového století se básník propracovává k oduševnělé rovnováze ve sbírkách: »Rok básníkův« (1900), »Žamberské zvony a jiné básně« (1901), elegiích to, vznícených smrtí básníkova přítele Ed. Alberta, »Duše mimosa« (1903), »Svlačce na úhoru« (1906) a zvláště v lyrické trilogii »Korálové ostrovy« (1908), »Skryté zdroje« (1908) a »Zaváté stezky« (1908); posléze vzniká kniha zralého a vítězného panteismu »Strom života« (1909), za níž následoval těsně před onemocněním »Meč Damoklov« (1912) s děsivým tušením životní katastrofy.

Zvláštní skupinu v lyrice Vrchlického tvoří několik knih, v nichž úmyslně umělá a složitá stránka formální se klade proti lyrickému neb meditativnímu obsahu na místo první. Tu staví Vrchlický, jenž se již v řadě překladů z renesančních a moderních francouzských lyriků po V. Hugovi (t. zv. »Parnasistů«) ukázal pyšným a svrchovaným mistrem formy básnické, na odiv své veršové umění i v nejtěžších a nejbravurnějších útvarech verše, sloky a rýmu. Nejvíce a nešťastněji pěstuje sonet, jehož jest u nás po Kollárovi čelným mistrem, uměje do znělky vtěsnati velmi bohatý obsah reflexivní: sonet po Šolcově a Mayerově počínu nejen vrátil původnímu chodu iambickému, ale naplnil rozmanitostí rýmu a přísně architektonicky učlenil. Zvláštností Vrchlického jsou stručné podobiznové charakteristiky myslitelů, básníků a umělců v sonetech; neobyčejnou sílu mají jeho sonety, posvěcené úvahám o našem národním životě a jeho otázkách, blížící se pádným Sládkovým »Českým znělkám« a napodobující je; tehdy, kolem r. 1890, ukázal se Vrchlický také energickým básníkem politickým. Vý-

hradně znělky obsahují knihy: »Sonety samotáře« (1885), »Hlasy v poušti« (1890), »Nové sonety samotáře« (1891), »Poslední sonety samotáře« (1896) a »Prchavé illuse a věčné pravdy« (1904). Vedle sonetů pěstoval Jar. Vrchlický se zálibou některé lyrické formy provencalské, francouzské i vlašské, které před ním částečně uváděli k nám J. E. Vocel a Fr. Doucha a které ve Francii s bravurou ovládal formalista Th. de Banville, tak na př. rondely, ballaty, fanfáry, ritornelly, sestiny, terciny, rispetti. Jsou to knihy: »Dojmy a rozmary« (1880), jež jsou protepleny blahem manželských líbánek a zvláště v lyrické rozmarné baladě villonské dosahují virtuosity; »Zlatý prach« (1887), skládající se z rond ironických a sentimentálních; »Moje sonata« (1893), jubilejní sbírka balad rozmarných i balad melancholických, ritornellů, rispettů, elegií, již básník sám přichystal pro své zrozeniny čtyřicáté, a pozdní rouda »Fanfáry a kadence« (1906). Vrchlický však neulpěl na formách románského západu. Navazuje na starší tradici domácí, která se poutá ke jménům V. Furcha a V. Šolce, a užívaje obratnosti nabyté, když mladému orientalistovi Jar. Košutovi pomáhal při překladu Hafise, oblíbil si perský ghasel a došel v něm virtuosity, zvláště když ho používal k tlumočení pomyslů nábožensko filosofických; nejskvělejší jeho ghasely skládají se sestinami a lyrickými baladami obsah knihy »Hudba v duši« (1886).

Uprostřed mezi lyrikou a »zlomky epepeje« stojí Vrchlického hojná poesie reflexivní. Básnická inspirace Vrchlického jest častěji knižní, literární, antikvářská, jeho úžasná sčetlost a mnohostranná učenost dávají mu vždy nové podněty k přemýšlení básnickému; úzký vztah k poesii všech národů, důvěrný poměr k tolika kulturám uměleckým vedou ho k nepřetržitému srovnávání, analogisování, mnohdy i k dialektickému pochodu po způsobě dějinné filosofie Hegelovy. Není však básníkem filosofickým v nejvlastnějším smyslu slova, nemaje pevné soustavy, nýbrž naopak mocně podléhaje vlivům citovým, podle vzoru V. Huga přeměňuje témata filosofická v náměty rétorické a často si vypomáhá z nesnáze myšlenkové pouhým působivým obratem řečnickým. V prvních reflexivních knihách se klonil pod vlivem Leopardiho k pesimismu a skepsi; zvolna se rozjasňoval jeho názor a měnil se v nadšený, až optimistický kulturní evolucionismus; prostředkem 90. let se však básníka zmocnil chmurň skepticismus a kulturní pesimismus, podporován současnými krisemi citovými; posléze se vyprostil přece z něho kli-

dem stoickým ne bez působení francouzského básníka Vignyho, jež v této době překládal; někdy však má stoicismus ten ráz umdleného kvietismu. Ale vedle učené a kulturními reminiscencemi přetížené reflexe promlouvá občas u Vrchlického i prostě lidská, neobyčejně vroucí úvaha o základních věcech života a smrti, pro niž básník rád vyhledává průzračný a zjednodušený výraz: sem náleží jeho básně nejúčinnější. Časová řada reflexivních sbírek jest tato: Vrchlického prvotina ještě ve slohu české a německé lyriky let 50.—70. s pesimismem namnoze knižním, fyziologicky podmíněným a ideově neprožitým »Z hlubin« (1875); »Vittoria Colonna« (1877), básnický román lásky Michel-Angelovy, obtížený složitou meditací; »Symfonie« (1878); příležitostný »Pantheon« (1880), psaný k otevření Nár. divadla; dvě knihy rozmyslné mužnosti kontemplativní »Sfinx« (1883) a »Dědictví Tantalovo« (1888); »Různé masky« (1889); »Breviř moderního člověka« (1891); »Život a smrt« (1892), jedna z nejhlubších meditativních knih básníkůvých; »Bodláčí z Parnassu« (1893); nato dvě zpovědi z doby osudového zlomu: »Okna v bouři« (1894); »Písně poutníka« (1895), vrcholná díla resignovaných mužných let básníkůvých, plná přísné a bolestné moudrosti životní; »Skvrny na slunci« (1897); »Já nechal svět jít kolem« (1902); »Má vlast« (1903), souhrn básníkůvých projevů vlasteneckých, kam přešla i kniha genrů »Na domácí půdě« (1888); »Tiché kroky« (1905) a »Západy« (1907).

R. 1882 přistoupil k lyrikovi a epikovi, který již r. 1875 ve fragmentu »Eloa« použil formy scénické, také básník dramatický, když 10. března 1882 na Prozatímním divadle provedena byla tragédie »Drahomíra«, jejíž počátky sahají až do r. 1879; scénickým zpracováním látek o Julianu Odpadlíku a Epponině se zabýval již na půdě vlašské. Od té doby Vrchlický psal pro divadlo pilně tragédie, komedie, proverbny, které dosahovaly celkem jen prostředního úspěchu divadelního, takže básník několikrát se rozhodl vzdáti se tvorby dramatické, ale opět odvolal své rozhodnutí. Pouze v některých antických tragédiích, zvl. v »Hippodamii«, se vypracoval k výši pravé básně dramatické; náběhy k skutečné tragice učinil i v české trilogii z dějin doby přemyslovských, ač dobová charakteristika dařila se mu jen poskrovnu. Náladový lyrik příliš těkající a příliš nedůsledný nikdy nevytvořil jednotnou dramatickou linii, která by s osudovou logikou obepínala postavy sloučené vnitřní nutností; ne-

promyslel vývoj charakterů a nevyložil scénické dění z jejich konfliktů. Napsal několik velkých scén na témata osudové msty, vítězné lásky, zápasu života a smrti, jejichž síla jest lyrická; vyhnal nejednou na tragickém koturnu vášnivě a zoufalé postavy k smělym výbuchům znásobeného člověčenství; vložil do děje hrůzu osudovosti a konflikt života se smrtí, do dialogu půvab lásky, měkkost něhy, energickou mužnost; rozeštel nad příběhy sladký úsměv harmonie a vlídnou pohodu humanity, vynikl v náladové úpravě situací. Slovem: dramata Vrchlického překvapují bohatstvím toho, co jest dramatickým přímětkem a scénickou přízdobu pravý dramatický nerv jim chybí. I o tom svědčí trilogie »Hippodamie«: jest v prvním díle, který se přiklání k dramatu antickému, ano, používá i zlomků řeckých tragiků, mocně zauzlena, v druhém lyricky zladěna, v třetím však dějově přeplněna a přece dramaticky prázdna. Obě hlavní postavy, Pelops a Hippodamie, jsou nerozvíty, sloh antické tragedie, blížící se v celku Euripidovi, mnohonásobně porušen cizorodými prvky romantického dramatu moderního, hlavně v kresbě povah, a řada vděčně nadhozených motivů, směle a účinně obměňujících ustálené myty, nezužitkována. Některé ze starších veseloher a proverbů mají šťastnou náladu a lehký rozmar a upoutávají jako zdařilé hříčky ducha umělecky povýšeného a vysoce pružného; v pozdějších však proniká místo svěžího humoru jakási vynucená a mnohdy triviální rozpustilost. Úhrnem přejal Vrchlický dramatické útvary a zvyklosti divadla romantického, nepohrdaje ani pochybnou technikou her intrikových a spravuje se nejčastěji příkladem Viktora Huga, ale i V. Sardoua; prvky realistické porušily pravidelně jednotu slohovou, rovněž živly lyrické a zvláště idylické vynikaly na úkor dramatické stavby. Dramatická díla Vrchlického (uvádíme při nich datum provedení i knižního uveřejnění) jsou dílem tragedie a činohry, dílem veselo hry. Většina dramát Vrchlického ožívuje minulost s kosmopolitismem velmi rozsáhlým; drobnůstky moderních námětů jsou bez významu. Tragedie a činohry Vrchlického jsou: »Drahomíra«, tragedie z českých dějin (prov. 1882, otišt. 1883); »Smrt Odyssea«, mytologická truchlohra antická (prov. 1882, otišt. 1887); »Julian Apostata«, zkrácená prosaická verse velké veršované komposice o rozkladu antiky křesťanstvím ve formě tragedie (prov. 1885, otišt. 1885); »Exulanti«, drama z českých dějin XVII. věku bez porozumění reformaci, s důrazem vlasteneckým a se senační zápletkou cizoložnou (prov. 1886, otišt. t. r.); »Bratři«, historické dra-

ma o Václavu a Boleslavu (prov. 1889, otišt. t. r.); velká trilogie z řeckého cyklu heroického »Hippodamie«, vzniknuvší v l. 1883—1890 posledním článkem počínajíc a skládající se z »Námluv Pelopových« (prov. 1890, otišt. 1889), »Smíru Tantalova« (prov. 1891, otišt. t. r.) a »Smrti Hippodamie« (prov. 1891, otišt. 1891), celek tvoří s hudbou Fibichovou melodram; drobný a vzdušný dramatický proverb z českého pravěku »Trojí políbení« (prov. 1892, tišt. t. r.); dvě hry španělské, shakespearovská »Láska a smrt« (prov. 1896, otišt. 1890), s námětem z XII. věku a s prudkým dramatickým spádem a povídkově založená »Marie Calderonová« (prov. 1897, otišt. 1896); hugovské drama manželské věrnosti z císařské doby římské »Epponina« (prov. 1896, otišt. t. r.); biblická »Trilogie o Simsonovi« (prov. 1907, tišt. 1900); historické drama z dějin Přemyslovců »Knížata« (prov. 1903, otišt. t. r.), jež chtěl Vrchlický s oběma dramaty z úsvitu křesťanství v Čechách spojit v »českou trilogii«, a dramatická legenda anglická »Godiva« (prov. 1907, otišt. t. r.). Náměty moderní mají umělecky řídké aktovky: »K životu« (prov. 1886, otišt. t. r.), »Nadpropastí« (prov. 1887, otišt. t. r.), »Svědék« (prov. 1895, otišt. 1894), čtyřaktové drama »Probuzení« (z pozůstalosti až 1931, prov. 1933); k nim se druží veselohra »Závěť Lukavického pána« (prov. 1895, otišt. 1895). Historické komedie Vrchlického čerpány jsou: »V sudě Diogenově« (prov. 1883, otišt. 1883) z doby Alexandra Vel.; nejúspěšnější veselohra autorova, »Noc na Karlštejně« (prov. 1884, otišt. 1884) z doby Karla IV. se sporou charakteristikou, vtipnou zápletkou a svěží dobovou malbou, opředená jasným humorem; hravě zápletková »Rabínská moudrost« (prov. 1886, otišt. 1886) ze života v pražském židovském městě doby rudolfinské; »Soud lásky« (prov. 1887, otišt. 1886) z milostného života v papežském Avignoně, kupícího se kolem Petrarce; »Pomsta Catullova« (prov. 1887, otišt. t. r.) z antického Říma; »Midasy uši« (prov. 1890, otišt. t. r.) ze starořecké pověsti mytické; »Pietro Aretino« (prov. 1892, otišt. t. r.) z vlašské renesance; »Krále ptáčník« (prov. 1898, otišt. t. r.) z ovzduší krále Artuše; pokus o moderní komedii v rouše antickém »V uchu Dionysově« (prov. 1900, otišt. t. r.) ze života na starověké Sicílii, a »Kočičí král« (prov. 1909, otišt. 1908) z pozdní renesance vlašské. K dramátům se druží hojná libreta k operám, k oratoriím (zvl. »S v. Ludmila« (1887 a »S v. Vojtěch« 1900), k výpravným hrám atp.

Nejskromnější počtem v literárním díle Vrchlického jest novelistická prósa; po mladické povídce z r. 1873 ve slohu ještédských prací K. Světlé, »Prodavač bibli« (knižně až 1912), a dvou povídkových vložkách v »Roku na jihu« sáhl k peru novelistovu hojněji až v létech 80. Jeho prósa obsahuje tři svazky drobnějších prací: »Povídky ironické a sentimentální« (1886), »Barevné střepy« (1887) a »Nové barevné střepy« (1892) i konverzační román marné lásky a temného fatalismu »Loutky« (1908). Povídkové práce Vrchlického, vynikající břitkou ironií a zralým humorem, jsou menší měrou novely v pravém slova smyslu, než důmyslně vykombinované a pečlivě provedené důkazy určitých tesí, které v závěru práce vyniknou pravidelně jako ostré pointy. Hojně zastoupeny jsou tu i t. zv. »básně v próse«, malé to skladbičky soustředěného umění slovního, v nichž básník po vzoru trůrců této formy, Baudelaira a Turgeněva, podává názory životní neb odrazy svých krisí citových. Dodatkem k úhrnnému vydání »Barevných střepů« (1908) připojil Vrchlický řadu aforismů o umění a životě, vyznívajících hořkým pesimismem.

Jaroslav Vrchlický vynikl též jako literární kritik a essayista. Neobyčejné jeho vědomosti v oboru světové literatury, hlavně v básnictví národů románských, jedinečná vnímavost, chápaní vedle sebe nejrůznější duše, směry, ideje, veliká schopnost charakteristiky, zejména cestou analogie, nevyrovnaně jemný smysl pro stránku formální i neutuchající nadšení pro poesii ve všech jejích tvarech a představitelích, vedly ho k tomu, aby se stal vykládajícím a popisným kritikem světového písemnictví u nás. J. Vrchlický, leckdy blízký kritice životopisné, jindy však impresionismu kritickému, liší se značně od kritiků jak dogmaticko-estetických, tak historicko-filosofických: nesoudí, nehledá pravidel, nekonstruuje souvislosti, nepodává filosofii literatury, nýbrž slovem hojným, sytým a barvitým kreslí výrazně hlavy literární, pravidelně užívaje při tom materiálu životopisného a anekdotického, zevrubných parafrází obsahu, pronikavých rozborů technické stránky básnické. Básníky klasické, romantické a novoromantiky, umělce slova a nálady, formalisty a epigony velkých mistrů kreslí nejlépe, zato nemá mnoho porozumění ani pro zástupce moderního umění realistického ani pro básníky ideové. Jeho kritické essaye seřazeny jsou ve sbírkách: »Básnické profily francouzské« (1887), o básnících XIX. stol., starších i novějších, tvořící tak doprovod k jeho výborům z novodobé poesie francouzské;

»Studie a podobizny« (1892, tu otištěna jest i rozměrná studie »O poesii Viktora Huga«); »Nové studie a podobizny« (1897), »O knihách a lidech« (1899), »Devět kapitol o novějším románu francouzském« (1900), »Rozpravy literární« (1906 ve II dílech, obsahující hl. tři objemné studie o Parinim, Carduccim a Vignym i stař o Čelakovském); samostatně vyšla studie »Giacomo Leopardi« (1880). Významné jsou Vrchlického studie o českých básnících, zařazené do obou svazků »Studii a podobizen« a věnované Erbenovi, Bozděchovi, Kollárovi jako básníku sonetů, P. J. Šafaříkovi a V. B. Nebeskému jako poetům, Sv. Čechovi a J. Nerudovi. Nejen přejemné potřeby formální, ale i originální soudy o hodnotě, básnickém ustrojení a vývojové souvislosti rozbíraných spisovatelů a děl řadí tyto stati vysoko; nejednou se v nich i pisatel sám charakterisuje. V l. 1885—1893 byl i divadelním kritikem v »Pokroku« (pozd. »Hlasu národa«); divadelních svých posudků nevydal však souborně.

Překlady Jar. Vrchlického přesahují rozměrem jeho díla původní. Básník otevřel jimi nové světy české literatury a obrátil hlavně zraky mládeže k vzorům neznámým; ukázal formální schopnost českého jazyka, verše a rýmu i při úkolech nejtěžších; vtělil českému písemnictví klasická díla vůdčích evropských národů; jako šťastný kulturní zprostředkovatel pracoval k tomu, co Goethe případně pojmenoval »světovou literaturou«. Nejdůležitější jsou Vrchlického překlady z literatury moderní, francouzské a vlašské renesanční i soudobé, protože měly tak oplodňující vliv na básníkovy ideje i jeho formy; hovějíce nejvíce jeho vlastní osobnosti, byly provedeny nejvěrněji a nejumělečtěji a zanechaly nejhlubší stopy v básnictví českém. Úzkostlivě zachovávaný rozměr originálu zavdával Vrchlickému nejednou příčinu, že vynechával textové partie a naopak šterkoval překládané básně utkvělými obraty; rétorickým verbalismem rušival často prostý a sporý výraz předlohy; mnohdy se nevyvaroval nesrozumitelnosti a šroubovanosti. Kulturně propagační hodnota jeho překladů přesahuje jejich věrnost a slohovou výraznost.

Z francouzského básnictví Vrchlického zajímá především Victor Hugo a jeho škola i další básníci do konce 80. let. Jsou tomu věnovány výborné antologie: »Poesie francouzská nové doby« (1877) a »Moderní básníci francouzští« (1893); pak překlady z vůdčích básníků francouzských v XIX. věku: z V. Huga »Básně« (1874), »Nové básně« (1882), »Nové překlady« (1901), »Hernani«

(1902); z Leconte de Lisle: »Kain« (1880), Výbor básní« (1886), »Nová řada básní« (1901); z Baudelaira »Výbor z ‚Květů zla‘« (1895 s Jarosl. Gollem); z Vignyho »Osudy« (1903); kromě toho některá dramata klassická, Corneillův »Cid« (1899), Molièrův »Lakomec« (1899), Voltairova »Zaira« (1922) a archaisující hrdinská komedie moderní Rostandův »Cyrano de Bergerac« (1898).

Nejsoustavněji překládal Vrchlický básnictví vlašské, přihlédaje jak k velkolepému období renesančnímu, jehož hlavní díla k nám uvedl všechna, tak k moderní poesii italské. Nejvíce naň působil ze starých Vlachů Dante, představitel faustovské myšlenky na rozhraní středověku a renesance; z básníků moderních pak klasik pesimismu a mistr básnictví filosofického Leopardi, a Carducci, obnovitel antiky ve vlašském verši, tento v mužných letech, onen v samých začátcích. Z renesančního písemnictví vlašského přeložil Vrchlický, vesměs v složitých veršových tvarech originálů, díla Dantova: »Božskou komedii« (1879—1882, třetí přeprac. vydání v l. 1897—1902 a znovu v »Svět. knih.« [1928—1930].*) »Nový život« (1890) a »Lyrické básně« (1891); Petrarcovy »Tříkanzóny« (1900); Tassův »Osvobozený Jerusalema« (1887) a »Výbor lyriky« (1906); Ariostova »Zuřivého Rolanda« (1892—3) a Michelangelovy »Básně« (1889). Novodobé básnictví vlašské — z přechodní periody přeložil jen Pariniho satirické epos »Den« (1910) — souhrnně předvádějí antologie »Poesie italská nové doby« (1885) a »Tři knihy vlašské lyriky« (1894); z jednotlivých básníků jsou zastoupeni: Leopardi »Básněmi« (1876), Manzoni »Pátým květnem« (1884), Ugo Foscolo »Básní o hrobech« (1891), Carducci »Výborem básní« (1890), »Ódami barbarskými« (1904) a »Novým výborem básní« (1904), Cannizzaro »Výborem básní« (1887), Annie Vivanti »Ly-

* Návrhy a opravami zasloužil se o tento monumentální překlad, v němž byl Vrchlickému předchůdcem Fr. Doucha, český dantista Jan Bloksa (1861—1923), autor populární monografie o Dantovi a komentáře k jeho veledílu; bez rýmů v rozměru originálu přel. »Božskou komedii« [v l. 1906—1930, otišt. 1929—1930] K. Vrátný (* 1867). Vědecky rozebral a ocenil po kritických nábězích L. Šolce české překlady dantovské v »Čas. mod. filol.« 1934 a 1935 Jos. Bukáček. R. 1921 vyšel redakcí Al. St. Nováka v Olomouci jubilejní sborník »Dante a Češi«; tam i ukázky z dalších dantovských překladů od K. Dostála Lutinova a Fr. Pokorného.

rikou« (1905) a dramatik G i a c o s a několika hrami, z nichž jen »Červený hrabě« (1900) a »Muž milencem své ženy« (1907) vyšly tiskem.

Z ostatních překladů románských literatur důležitější jsou: slohově zběžný a vadný »V ý b o r d r a m a t C a l d e r o n o v ý c h« o XV svaz. (1899—1904), překlad portugalské básně hrdinské, C a m o e n s o v ý c h »L u s o v c ů« (1902), katalánského eposu V e r d a g u e r o v a »A t l a n t i s« (1891), pak některých dramát E c h e g a r a y o v ý c h. Rekonstrukci s překladem podává »C i d v z r c a d l e š p a n ě l s k ý c h r o m a n c í« (1901).

Z literatur germánských Vrchlického vábila anglická, ač právě tu nepřekládal zvláště šťastně. Vrchol její vidí v 1. polovici XIX. věku, přihlížeje hojně i k stol. XVIII., ale i některé z vůdčích básníků současných převedl k nám po prvé, na př. B r o w n i n g a, S w i n b u r n e a a W h i t m a n a; avšak překlady Sládkovy, J u n g o v y a B a l e j o v y stojí výše vystižením originálu. Kromě antologie »M o d e r n í b á s n í c i a n g l i č t í« (1898, zahrnuje básníky nar. v l. 1700—1880 od Thomsona po Tennysona) přeložil B y r o n o v y »H e b r e j s k é m e l o d i e« (1890, souběžně se Sládkem) a »M a n f r e d a« (1900); S h e l l e y o v a »O d p o u t a n é h o P r o m e t h e a« (1900) a »V ý b o r l y r i k y« (1901); P o e o v a »H a v r a n a a j i n é b á s n ě« (1890); pak menší výbo-ry z T e n n y s o n a (1906), W a l t W h i t m a n a (1906) a R o b i n s o n - D a r m s t e t e r o v é (1898), ze S h a k e s p e a r a přeložil kromě »S o n e t ů« báseň »V e n u š e a A d o n i s« (1922). Mezi překlady z němčiny na prvním místě stojí velkolepé přebásnění obou dílů G o e t h o v a »F a u s t a« (1890, II. vyd. 1907), jímž zastíněny byly starší překlady K o l a r ů v (1863) a V l ě k ů v (1890), obsahující pouze I. díl tragedie; O. F i s c h e r, jenž ocenil vřele překladatelskou zásluhu Vrchlického, znamená však proti Vrchlickému jako překladatel »F a u s t a« značný pokrok. Menší překlady Vrchlického z němčiny jsou: S c h i l l e r ů v »V i l é m T e l l« (1892), téhož »P í s e ň o z v o n u a j. b.« (1924); H a m e r l i n g ů v »A h a s v e r v Ř í m ě« (1900), »A m o r a P s y c h e« (1907) a »V ý b o r l y r i k y« (1928), I m m e r m a n n o v o m y s t e r i u m »M e r l i n« (1922) a »V ý b o r b á s n í H. L i n g g a« (1894). Ze skandinávských literatur přeložil jen I b s e n o v y »N á p a d n í k y t r ů n u« (1897).

Ojedinělý jest i překlad z polštiny: soutěže se Sládkem, F r. K v a p i l e m a J a r. B o r e c k ý m, pokusil se po Š t u l c o v i o M i c k i e w i c z e, přeloživ jeho »T r y z n u« (1895); pohrobně přibyl ze slovinštiny »V ý b o r b á s n í« A n t. A š k e r c e (1923). Na někte-

rých překladech z básnictví východního má Vrchlický podíl jen formální, tak na Arányho »Budově smrti« (1897) a Petöfiho »Básních (1907 a 1912), jež z maďarštiny převedl Frant. Brábek, tak na Košutově překladě Hafizova »Divanu« (1881), tak na Dvořákově převodu čínského »Ši-kingu« (1898). Ve třech antologiích spojil Jar. Vrchlický překlady z různých básníků románských a germánských: »Hostem u básníků« (francouzských, vlašských, německých a anglických, 1891), »Z cizích Parnassů« (převahou anglického a německého, 1895) a »Pět knih překladů z cizích literatur« (1906—1907); do dvou svazků zařazeny s názvem »Zniv poesie národní a umělé« (1898 a 1901) volné ohlasy a parafráze cizího básnictví umělého i lidového, které nejsou překlady v pravém smyslu slova. Hojně Vrchlický překládal i prósu, jmenovitě z francouzštiny, na př. Dumasa st., Balzaca, A. France, Maupassanta.

Podobně jako Julia Zeyera nelze ani Jaroslava Vrchlického vyložití jen z české souvislosti literární. Básník sám se opětovně pokusil objasnití svůj vztah ke svým předchůdcům a ukázal na př. vděčně, kterak jeho formalismus byl připravován J. E. Vocelem, kterak již Fr. Doucharazil cestu jeho kosmopolitické činnosti překladatelské; také bylo častěji naznačeno, jak v lyrických svých počátcích závisí na Hálkovi, na Mayerovi, výjimečně i na Nerudovi, jak se občas ozvou u něho názvuky Sládkovy; Vrchlický sám připomíná působení poetického jazyka Sv. Čecha na vlastní mladistvou tvorbu. Nejméně přijal Vrchlický od básníka, jenž jako tvůrce české lyriky meditačně filosofické prokrestil mu dráhu, od K. H. Máchy; bylť mu podle temperamentu zcela cizí; spíše kulturně myšlenkové než básnické podněty mu později poskytoval Jan Neruda. Ale to jsou nejskrovnější zlomky toho, co by se dalo nazvati jeho filiací slovesnou. Jen v básnické mladosti podléhal literatuře německé, hlavně z doby rozkladu její pozdní romantiky živly modernějšími, na př. Lenauovi a Geiblovi; Goethe působil naň vždy vydatněji, jmenovitě svou ideou faustovskou; v pozdních letech nalezl Vrchlický nový vztah k Schilleru-lyrikovi a vedle něho k hutné epice C. F. Meyera i k odhmotnělé lyrice Mörikově. Na vlašské půdě překonal německé učitele a oddal se na čas výhradně mistrům románským; u nich nalezl vzory, které byly sourodé jeho duševní osobnosti, slučující v celek silný lyrismus vášnivého a smyslného podmalování, hluboký sklon k filosofické a náboženské úvaze a dumě, prudkou a neklidnou obraznost, těkající od představy k představě, žíznivý zájem historický a snění melancholické a napomáha-

ly jeho základnímu sklonu rétorickému. Hledal to dočasně u Leopardiho, který vyhověl černým svým pesimismem pouze přechodnému období mladistvému; poznal sám, že jako duch moderní jest příliš vzdálen od výlučně středověkého Danta.

I obrátil se do francouzského básnictví XIX. věku. Tam uprostřed zjevů básnických čistších ohromoval obrovskou plodností a zevní nádherou zjev Victora Huga, který již předtím nesměle zdomáčňoval v Čechách zásluhou F. L. Riegra, E. Kaizla a J. Nerudy. Tento zběh od royalismu k utopismu společenskému v duchu liberální demokracie i od akademického klasicismu k výstřední romantice motivické oslnil mladistvého Vrchlického nadobro. Působil naň geniální rétorikou, honosně hlučnou rytmičkou, sytostí a pestrotou barev, spoustou obrazů, navršených stůj co stůj, často i nelogicky, protiklady světla a tmy, sdružováním pojmů a zjevů mnohdy nejodlehlejších, řeči plnou opakování a tautologií, bombastu a tirád, konečně i eklekticismem, jenž pohrává myšlenkami často protichůdnými. Vrchlický přijal od něho především básnickou ideu »epopeje lidstva«, složené z rapsodických úryvků zpola epických, zpola reflexivních, která pojímá básnictví jako vesměrný cyklus, obsahující veškeré lidstvo v jeho zápase a vývoji. V duchu V. Huga vyznával víru v nekonečný pokrok lidstva, ubírajícího se k sociální spravedlnosti, k vítězství družné práce a účastné lásky, až by na konec překonalo tím princip zla; v tom mu vedle Huga byli učitelé také G. Sandová a filosof-historik E. Quinet. Po hugovsku stylisoval svou erotiku v idylickou lyriku plnou křehké a smyslné něhy; šel za ním i v patetickém boji proti zlořádům doby, proti politické bezkarakternosti, kritické samolibosti. Jako Hugo v genu hlavně básnickém viděl kněze lidskosti a se svým mistrem se hlásil k filosofii panteisticko-materialistické, jež se v reflexivních knihách ráda vyjadřuje motivy o Panovi a Satyrovi. Ale Vrchlického lyrický zdroj byl hlubší, jeho názor na život pravdivější: byl více člověkem a básníkem než hercem neb řečníkem a naslouchal častěji vnitřnímu hlasu než Hugo.

Neutkvěl na tomto jediném vzoru, třebaže nejdražším, nýbrž vedle Huga přijal do svého ducha celou soudobou poesii francouzskou, bera od ní mnohé podněty. Velký a přísný Leconte de Lisle vedl jej k hutnější plasticitě verše a jednotnějšímu názoru na antiku i na předhistorické fáze lidstva; vážný a suchý Sully Prudhomme učil jej úsečnosti ve vyjadřování pouček didakticko-filosofických uprostřed básnictví reflexivního a uváděl jej nazpět k básníku-filosofovi Vignymu; Gautier nesl jeho pružný štětec k intimnímu vystižení věcí mrtvých a kultur odumře-

lých a se Soularým i Heredií vybízel ho k zhušťování rozsáhlých pomyslů a složitých představ do stručné formy znělky; Theodor de Banville učil formalistické hře slokami a rýmy, jiskřivému rozmaru smyslové radosti. Tito následovníci Victora Huga, nazývaní »parnassisty« podle proslulých svých almanachů z let 1866—1876, posilovali Vrchlického i v jeho kultu básnické formy, kterou přivedl u nás k nezvyklé virtuositě, když byl prošel také znamenitou školou velkých vlašských mistrů renesančních. Vrchlický však nezůstal hluch ani k lyrickému hlasu pozdější poesie francouzské, jejíhož mocného inspirátora Baudelaira sledoval od svých básnických počátků; dospěl tak až k prahu školy symbolické, oceňuje plně význam Verlainův. V této fázi však zasáhl ho pronikavěji vliv anglický a zčásti i německý.

Vlastní vyhranění umělecké osobnosti Vrchlického spadá do doby pobytu ve Vlaších. Odtud se vrátil do vlasti metodicky myslící a pracující umělec, pojímající vývoj i své dílo cyklicky a synteticky; tyto vůdčí zásady poetiky románské byly pro Čechy převratnou novinkou a znamenaly »zrevolucionování« našeho básnictví — v této chvíli bylo překonáno působení estetiky a odtud plynoucí praxe německé u nás, a to tvorbou skutečně vítěznou.

Básnický princip formální jest u Vrchlického v podstatě dosti příbuzný principu Sv. Čecha, jehož na rozdíl od běžného mínění nepokládal za svého protichůdce a jemuž věnoval řadu vřelých projevů příležitostných (viz zvl. posláni v »Mé sonatě« ve formě villonské). Oba básníci jsou verbalisté, kteří hromadí za zvýšením názornosti pojmové a dojmové obrazy, metafory, analogie, vidouce v této amplikaci básnickou sílu; Sv. Čech tíhne přitom více k poetickému popisu, Vrchlický ke kontrastu rétorickému. Kdežto však u Sv. Čecha básnická forma, nevykazující valné rozmanitosti, jest občas mrtvým schematem, přináší si u Vrchlického básnická myšlenka pravidelně s sebou svůj útvar, svou veršovou hudbu, svou dekoraci rýmů; forma vnější a forma vnitřní se v nejčtetnějších případech kryjí, kdežto v některých bravurních dílech čirého formálního provazolectví jest forma zevní čímsi absolutním. I k J. V. Sládkovi, s nímž žil v důvěrných stycích osobních, vedou od Vrchlického některé stopy, hlavně v Sládkově období středním, zapřádajícím se do umělecké reflexe nejraději ve formě meditativní znělky, ale zásadní různost přece jen nedopustila hlubší vzájemný vztah umělecký. Význam Jar. Vrchlického pro tvarové zmnožení českého básnictví nesmí se pojímati jen tak, že naučil naše básníky novým veršovým umělostem a umělůstkám, že zavedl k nám velký počet

potud neznámých strof, genrů, bohatství figur a tropů, nýbrž hlavně v tom smyslu, že po prvé a průkopně ukázal, jak pro nesčíslný počet vnitřních básnických možností pravý poeta může najít nesčíslný počet možností formálních, a to v živém duchu českého jazyka.

V dílech, kde J. Vrchlický jest mistrem, ať jsou to obnovené a moderně oduševnělé obrazy antiky neb renesance, ať jsou to filosofické reflexe o osudu člověka ve vývojovém dramate dějin a kosmu, ať jsou to citové záchvěvy prostého trpícího neb jásajícího srdce nad základními jevy života, lásky a smrti, ať jsou to charakteristiky sourodých jevů a činitelů kulturních — v těchto dílech dovedl Vrchlický odhoditi marnou rétorickou a amplifikační nádheru, odložití masku svých mistrů, zřici se poetické fráze a odpovídati na otázky dějin a na výzvy osudu z vnitřní své nutnosti. Právě tehdy mizí vliv Hugův a jeví se posvěcení dvěma genii vyššího typu, Dantem a Goethem. Směrem, který oni ukázali, jde pak Vrchlický, věren sobě. Je to pout srdce zmučeného a nenasyčeného smyslnou hrou vášní k vyššímu poznání, k vědě, k filosofii, k náboženství, k humanitě, k spravedlnosti. I tady dočasně hrozí nebezpečí marných ilusí, opětovného zklamání nebo i děs agnosticizmu, příznačného pro positivistské století. Mužně básník překonává také tyto nástrahy a, byť, opětovně zhroucen osobními ranami, ztratil víru ve vlastní vykoupení, pevně věří v konečné spasení lidstva. Tato víra, ztotožněná s moderním evolucionismem, není víra trpného klidu, nýbrž mužného činu, jakým se jednotlivec může účastniti osvobození veškerenstva.

Klasicky bezvadná díla, v nichž by byla dokonale organisována tato vůdčí básnická myšlenka, dlužno v nepřehledné produkci Jar. Vrchlického opatrně hledati. Jeho činnosti chyběla většinou autokritika: knihy nejsou organicky sestaveny a spořádány, nýbrž často jen mechanicky v určitém období sebrány; nebývá přihlíženo k tomu, aby vedle vykrystalisovaných básní nestály improvisované náčrty, aby se v pouhých variantách neopakovaly tytéž dojmy, nálady, ano i motivy; reminiscence literární nejsou vždy odloučeny od samorostlé tvorby. V některých knihách (hl. v 90. l.) převládají básně příležitostné v banálním smyslu slova nebo nahodilé improvisace, lehké nápady, veršované komentáře k všední skutečnosti.

Básníkův nedostatek úcty k sobě samému vzbuzoval u kritiky ostrý a spravedlivý odpor. Kdežto na rozhraní let 70. a 80. byl básník hlavně se stránky látkové, kde se žádaly po něm násilně náměty české, a s hlediska úzkoprse moralistního pro své

»pohanství« i pro kult nahé ženské krásy nejen podceňován, ale i odsuzován, zavládl koncem 80. a počátkem 90. let pravý opak, a díla jeho zmocnilo se nekritické chvalořečnictví; právě v té době, osobně pro básníka otrěsné, ubývalo kritičnosti a v produkci jeho se jevil zřetelný úpadek; tehdy se realistický proud a později i symbolická vlna ve vývoji českého básnictví s Vrchlickým zřejmě a trvale rozešly. V podrobných analýsách jednotlivých sbírek Vrchlického připravil půdu této kritice L. Čech; ideologicky ukul její zbraně jmenovitě T. G. Masaryk, a pak »kritika let 90.«, F. X. Šalda, Jiří Karásek, Jindřich Vodák, podrobila dílo básníkovo přísné revisi; ukázala ke vzorům, analysovala nejednotnost ideí, posoudila jeho formalismus, zevrubně rozebrala básnické prostředky a provedla to, co jistě učiní i budoucnost, až přestane míjet tento labyrint s lhostejností: odlišila plevy od zrna. Boj o Vrchlického v 90. l., do něhož na straně odpůrců Vrchlického zasáhl zvláště také J. S. Machar, náleží k hlavním literárním sporům tohoto období a přispěl značnou měrou k odlišení generace staré a mladé. Přispěl však také k hlubšímu a spravedlivějšímu poznání životního díla Jar. Vrchlického, jež přes to teprve čeká svého docenění a zařazení definitivního.

Ohromnost a nepřehlednost díla Vrchlického sama vybízela, aby byly z něho pořízeny orientační antologie; některé z nich pocházejí od básníka samého. Podle poetických druhů a látek roztríděna jest dvojdílná »Antologie z básní Jaroslava Vrchlického« (1894 a 1902), jejíž první díl obsahuje tvorbu z let 1875—1892, druhý z desetiletí následujícího, a to jak lyriku, tak i epiku; básník ji pořídil s vzornou autokritikou a jemným vkusem; z celé tvorby Vrchlického pořídil »V ý b o r z b á s n í« (1933) Arne Novák, přihlížeje k přísnému hodnocení kritickému. Potřebám školským slouží oba výběry, uspořádané Fr. Bílým, »K y t k a b a l a d, r o m a n c í a l e g e n d« (1896) a »K y t k a l y r i k y« (1898), a Voborníkova antologie v životopisném rámci »P í s e ň ž i v o t a« (1915). Ve »Světové knihovně« vyšly »P o r t r é t y b á s n í k ů« (1897) výbor to literárních charakteristik ve formě sonetu, a »Č e s k é b a l a d y« (1901), výbor drobné epiky Vrchlického s látkami národními; Voborník vybral také »Z p ě v y h u s i t s k é« (1915). V antologii »Česká poesie XIX. stol.« obsahuje IV. díl informační obsáhlý výběr z Vrchlického. Také oba německé výběry, Fr. Adlera »G e d i c h t e v o n J a r. V r c h l i c k ý« (1895 a n. vyd. 1924) i Albertova »N e u e r e P o e s i e a u s B ö h m e n« (1893), jsou dobrým úvodem do díla Jar. Vrchlického.

Sebrané spisy Jar. Vrchlického vycházely v redakci básníkově od r. 1895 do r. 1912 nákladem J. Otty (65 sv.) a obsahují verše a krásnou prósu; uspořádání jednotlivých knih se značně liší od původních vydání, a mnoho děl Vrchlického tu vyšlo po prvé; posledním dílem, jež básník uchystal k tisku, byl »Strom života«; po smrti jeho »Damoklovým mečem« soubor uzavřen. Na to (1913) přikročilo totéž nakladatelství za redakce B. Frídy a J. Voborníka k »Novému soubornému vydání básnických spisů Vrchlického« v pořadí chronologickém, se zřetelem ke kritice textové, s úvody i poznámkami literárně dějepisnými, vše prací J. Voborníka; soubor zahrnul do r. 1930 devatenáct prvních knih Vrchlického (až po sbírku »Jak táhla mračna«) a z pozdějších děl ještě »Bar Kochbu« a »Kvítko Perdity«; byl r. 1936 obnoven v Růžičkově nakladatelství »Písňemi poutníka«. »Dramatická díla« Vrchlického vydal v l. 1886—1908 Fr. Šimáček v 33 sv.; úplnější jest vydání »Dramatických děl« v naklad. Rodina redakcí V. Brtníka 1931—1935 v 9 sv.

Z korespondence Jar. Vrchlického otištěny souborně doposud listy bratru Bedřichovi a strýci Antonínu Kolářovi i se životopisnými poznámkami bratrovými, »Mladá léta Jar. Vrchlického v zrcadle dopisů« (1931), které doplňuje cenná práce životopisná Vrat. Čermáka »Z klatovských studií J. Vrchlického« 1932, pak italské a pražské dopisy Sofii Podlipské a její odpovědi z l. 1875—1876 v samostatné publikaci 1917, k níž F. X. Šalda napsal důležitý úvod, V. Brtník poznámky; k mladým letům se vztahuje i biografický příspěvek s hojným použitím mladistvé korespondence K. Hovorky, »Jirásek, Vrchlický, B. Jelínek« (1933). »Sborník Jar. Vrchlického« obsahuje prozatím (1—5) listy Sládkovi, B. Adlerovi, E. Krásnohorské, sestřám a J. Zeyerovi, kromě jiných méně důležitých. Z listů Sv. Čechovi otištěny některé v roč. »Chudým dětem« 1932. Mezi vzpomínkovými pracemi zvláště významné jsou: Ant. Klášterského (v knize »Vzpomínky a portréty« 1934), Jar. Kvapila (v knize »O čem vím« 1932) a J. S. Machara (v knize »Oni a já« 1927).

První samostatný spisek o Vrchlickém napsal J. Voborník, »J. V. a jeho Legenda o sv. Prokopu« (1890); po něm následoval s celistvou studií o celém tehdejší díle básníkově Ed. Albert »J. V. Příprava k budoucím studiím jeho lyriky a epiky« (1893). Nejrozsáhlejší knižní přehledné studie podal švédský učenec Alfred Jensen »J. V. Literární studie«, (přel. Arn. Kraus 1906), jenž se vedle podrobného soupisu a popisu děl Vrchlického pokouší řešiti základní otázky literárně historické a kri-

tické, a nadšený žák básníkův Jaromír Borecký, »J. V. Pokus o studium jeho díla« (1906), který se omezuje na popis a charakteristiku všech jeho knih v časovém pořadí bez všeobecných závěrů. K nim se druží dobrý informační spisek »Padesát let života J. V.«, uspořádaný spolkem »Májem« (1903) a obširná studie Alb. Pražáka v ČČM. 1903 s pěkným pokusem o třídění. Na těchto základech spočívají dva hodnotné essaye popularizační, F. V. Krejčího ve sbírce »Zlatoroh« (1913) a Mil. Weingarta v knihovničce »Besedy« (1921). Všecky tyto spisy psány jsou způsobem více méně oslavným. Hlubokou pozorností kritickou provázal první období tvorby J. V. Jan Neruda, jenž nejvýše stavěl Vrchlického epika a erotika (Kr. Sp. VII, 262, 326, 365, 372, 409, 433); kritické námitky proti jeho hodnotám myšlenkovým velmi důrazně vyslovil T. G. Masaryk, odsoudiv zvláště »Exulanty« a »Twardowského« a potíraje jak básníkův eklekticismus tak jeho smyslnost (srvn. o tom studii P. Fraenkla »Masaryk a Vrchlický« v Masarykově sborníku II.); umělecké stanovisko »pokolení 90. let« formulováno jest všeobecně v knize Jiřího Karáska ze Lvovic »Chimaerické výpravy« (1906); Šalda otiskl některé z hl. kritik v »Malých zápasech« (1934), syntetický portrét z r. 1912 v »Duši a díle« (1913), úhrnné ocenění z r. 1923 v »Časovém i nadčasovém« (1936); Em. Chalupný v monografii o Jos. Holečkovi (1926) se pokouší odmítavě hledisko k Vrchlickému zdůvodniti sociologicky; nejostřejší projev tábora odpůrců básníkůvých podává upřílišená stať Ludv. Lošťáka »Oslava papírové pyramidy« (1903, dnes v knize »Ve vlasti tichošlápků« 1918). Syntetická řeč Arna Nováka z r. 1932, jež reaguje obranně jak na odpor Vrchlického protivníků, tak i na nadešlý chlad k jeho dílu, zařazena do knihy »Duch a národ« (1936). Vědecké studium osobnosti a děl J. V. se organisuje od r. 1915 ve »Sborníku společnosti J. V.« za redakce Jar. Boreckého, P. M. Haškovce a Ant. Klášterského, jenž přináší netištěné dotud ukázky pozůstalosti, korespondence, paměti vrstevníků, rozbor děl, knihopis děl i jednotlivých básní (s několika hledisk) a ocenění literatury o Vrchlickém (posud 11 sv.). Bud'tež ve výboru zaznamenány nejdůležitější studie o V. ve Sborníku i mimo něj: a) V. epik: M. Weingart, »Bar Kochba« (Sborn. 1920); Šíma, Rak, Kopal, »Eloa« (Sborn. 1919 a 1920); V. Tichý, »Satanella« (Č. M. Filol. 1934); b) V. lyrik: F. X. Šalda, »Vrchlický intimní« (Šaldův »Zápisník« 1931); Arne Novák, »Sonety do r. 1894« (Sborn. 1915 a 1931), »Život a smrt« (»Kniha básníková poledne« v »Lumíru« 1929) a »Poslední období tvoření« (»Zvony domova« 1916); Ot. Fiala,

»Eklogy a písně« (Sborn. 1931); V. d r a m a t i k: D. Stříbrný, »Historická dramata o látkách českých« (Progr. reálky v Táboře 1907-8, 1908-9); V. Brtník, »Česká trilogie« (zvl. o různých verzích všech tří truchloher, Sborn. 1915, 1916, 1917); O. Jiráni, »Antická dramata« (Sborn. 1916, 1917, 1919); P. M. Haškovec, »Soud lásky« (Sborn. 1917); J. Kozlovský, »Noc na Karlštejně« (Sborn. 1920); Arne Novák, »Rabinská moudrost« (»Xenia Pragensia« 1929); V. Černý, »Španělská dramata« (L. filol. 1934); J. Máchal, »Dějiny českého dramata« (1917) a Ot. Fischer, »K dramatu« (1919); d) V. p o v í d k á ř: Fr. Frýdecký (Sborn. 1919) a Arne Novák (»Zvony domova« 1916), oba o prosaických počátcích; B. Jedlička, »In margine prósy« (»Studie a vzpomínky Arnu Novákovi« 1930); e) V. p ř e k l a d a t e l: F. X. Šalda, »K překladu Baudelairea« (»Juvenilie« 1925); V. Jirát, Dva překlady »Fausta« (1930); f) v z t a h y o b e c n é: Jar. Borecký, »V. a Slovanstvo« (»Slov. přehled« 1913); B. Vydra, »Vrchlický a Poláci« (Progr. obch. ak. v Karlíně 1934); V. Brtník, »V. a Mickiewicz« (Sborn. 1920; o témže tématu polská monografie H. Batowského 1930); Fr. Frýdecký, »V. a Slovensko« (»Čechy a Slovensko« 1920); F. X. Šalda, »Převratná léta J. V. 1875 a 1876« (úvod ke korespondenci se Ž. Podlipskou 1917); Ot. Jiráni, »V. a antičtí básníci« (Sborn. 1923 a 1925); Ot. Novák, »Soumrak antiky u J. V.« (Sborn. 1931); Fr. Kréma, »J. V. a V. Hugo« (Pr. reálky v Praze VII. 1912); Vl. Stupka, »V. a Baudelaire« (Sborn. 1929); Fel. Vodička, »V. a Banville« (Sborn. 1934); Boh. Rak, »V. a Místral« (Sborn. 1934); G. Maver, »V. a Leopardi« (Rivista lett. slav. 1929); V. Černý, »V. don Juan« (L. filol. 1933); K. Štěpaník »Shakespeare a Milton u J. V.« (Sborn. 1927); V. Tichý, »Shelley a Vrchlický« (Sborn. 1927); Arne Novák, »Vrchlický a Goethe« (Goethův sborník 1932); Mil. Šefrna, »Faustovské motivy u Vrchlického« (Sborn. 1934); V. Tichý, »V. a C. F. Meyer« (Č. mod. filol. 1932); M. Weingart, »V. a Praha« (Sborn. 1917); Jos. Bartoš, »V. estetika a poetika« (Sborn. 1916, 1917, 1919); B. Slavík, J. V. v kritice let 90.« (»Archa« 1932); mnoho pramenných příspěvků v »Čas. mod. filolog.«

V těsném sousedství Jar. Vrchlického zasluhuje zmínky jeho velkodušný příznivec, oddaný přítel, první historik a šťastný překladatel

E d v a r d A l b e r t (1841—1900). Vlastní význam proslulého profesora vídeňské university není literární; Albert získal si světovou pověst jako přední chirurg své doby a výtečný učí-

tel svého oboru. Básnictví však bylo vždy jeho důvěrnou radostí a nejmilejším vedlejším zaměstnáním. O tom svědčí nejen pohrobní sbírka jeho veršů, uspořádaná a vydaná J. Vrchlickým »Na zemi a na nebi« (1900), jdoucí ve vleku poesie J. Vrchlického, ale i tři německé antologie českého básnictví, »Poesie aus Böhmen« (1893), »Neuere Poesie aus Böhmen« (1893) a »Neueste Poesie aus Böhmen« (1895); většina básní, vybraných s hlediska Jar. Vrchlického a jeho školy, přeložena jest E. Albertem. I veřejné řeči Albertovy prokazují jeho vzácný smysl pro literární formu. Kromě o Jar. Vrchlického, kterému věnoval (1893) jeden z prvních rozborů a jenž posvětil jeho památce knihu »Žamberské zvony a jiné básně« (1901), získal si Ed. Albert přátelské zásluhy i o J. Gebauera a J. S. Machara; onen mu věnoval za to I. díl své »Historické mluvnice jazyka českého«, tento svou »Třetí knihu lyriky«; své styky s Albertem vylíčil v knize vzpomínkových feuilletonů »Třicet roků« 1919. Též literárně zajímavou korespondenci E. Alberta s J. Gebauerem z l. 1888—1900 otiskly »L. filolog.« 1909—1911.

Básnická škola Jaroslava Vrchlického. První, kdo se přidržel směru Vrchlického a jeho francouzských vzorů básnických, byli dva účastníci III. ročníku almanachu »Ruchu« r. 1873, Otakar Mokřý a Karel Kučera. Člen jihočeské družiny z »Anemonek«, **O t a k a r M o k ř ý** (* 25. května 1854 v Čes. Budějovicích, † 1. ledna 1899 ve Vodňanech), dlouholetý společník Zeyerův ve Vodňanech, kdež byl notářem, vzdělal se na romantice polské, z níž přeložil Julia Słowackého »Básně« (1876 a 1880), »Balladynu« (1893) a »Lillu Wenedu« (1896). V původním jeho tvoření básnickém se střídá epika motivů hl. legendárních s lyrikou reflexivní a krajinářskou, kdežto v intimní poesii, zvláště milostné, Mokřý neměl štěstí. Na původní notu básnickou Mokřý udeřil v »Jih o č e s k ý c h m e l o d i í c h« (1880), kde výmluvnou meditací dějinnou a vlasteneckou sloučil s rázovitou malbou svého vroucně milovaného jihočeského domova a podřídil celek kultu naší husitské reformace; tak i v básnické povídce o zápase Rožmberků s Husity, »Na Dívčím kameni« (1885). Též »Básně« (1883) jdou částečně těmito cestami, ale obsahují vedle toho výběr máchovsky melancholické a pohádkově zastřené mladistvé lyriky i barvitý, ale málo názorný deník pouti italské a řadu motivů od Adrie, Slovinska a z Tater. V »D u m á c h a l e g e n d á c h« (1888), slohově přetížených a mnohomluvných, přistupuje k reflexivním básním s týmž krajinným jemně propracovaným pozadím

cyklus starokřesťanských legend, jejichž těžká ornamentika dusí výpravný obsah a zádumčivou pointu. To platí i o českých legendách, zařazených do knihy »J a s e m a š e r e m« (1893), vyplněné ostatek mdlými básněmi unaveného stáří. Sbírkky jeho povídek a arabesek (1884 a 1886) významu nemají. (Viz nekrolog Sv. Čecha v XXVIII. sv. sebr. spisů, podobiznu v Staškových »Vzpomínkách« 1925, studii Jos. Bečky v »Osvětě« 1919 a zvl. bulharskou knižní monografii B. Jocova v Sofii 1928.) K a r e l K u č e r a (* 30. září 1854 v Luštěnicích u Ml. Boleslavě, † 11. října 1915 jako profesor výslužník v Dašicích u Pardubic) od začátku tíhnoucí k básnické objektivitě, přimkl se k Vrchlickému zlomkovitou technikou reflexivní epiky, již jako historik z povolání dovedl dáti dějinný, kulturně sytý kolorit. Svědčí o tom dvě sbírky: »B á s n ě« (1883) a »Z a p a d l é h v ě z d y« (1890); původní pesimismus jihne v nich v kultu genia, poesie, umění. Překladatelskou svou činnost zasvětil hl. H. I b s e n o v i, o němž r. 1883 otiskl ve »Světozoru« informační studii a z něhož přel. veršem »B á s n ě« (1899), »B r a n d a« (1908) a »P e e r a G y n t a« (1913) a prosou »R o s m e r s h o l m« (1898) i »S t a v i t e l e S o l n e s s a« (1899). Ot. Mokrému a K. Kučerovi v mnohé příčině se podobá přední zástupce almanachu »Máje« z r. 1878, stojícího pod přímým vlivem časných knih Vrchlického a zvl. jeho »Poesie francouzské nové doby« (1877), F r a n t i š e k K v a p i l (* 16. února 1855 ve Žherách, † 19. října 1925 na Kr. Vinohradech). Jako O. Mokřý přilnul k barvitým básníkům polským, od Mickiewicze přes J. Slowackého a Z. Krasiňského k A. Asnykovi a K. Przerwě-Tetmajerovi i k polským básníkům přítomným; též v původním tvoření podlehl jejich vlivům, takže věrný propagátor polské poesie a vzdělanosti bývá neprávem nazýván »epigonem polské romantiky«. Přeložil z Mickiewicze »G r a ž i n u« a »K n i h y p o l s k é h o n á r o d u« (obě roku 1911), ze S ł o w a c k é h o »B e a t r i c i C e n c i« (1909), z K r a s i ň s k é h o nejprve »V y b r a n é s p i s y« (1880) a z nich samostatně »N e b o ŷ s k o u k o m e d i i« (1900) a »I r y d i o n a« (1905) z A s n y k a II sv. »P o e s i e« (1886 a 1892); z K. P r z e r w y - T e t m a j e r a II díly »P o e s i e« (1915 a 1916); doplňuje je antologie trojdílné »P o l s k é m o d e r n í p o e s i e« (1922, 1925 a 1933). Původní jeho poesie tíhne hlavně k širokému popisu a epickému probouzení minulosti; také některé genrové obrázky mají teplo skutečnosti; za to jeho důvěrná a tklivá lyrika jest převahou konvenční. Sbírkky Fr. Kvačila jsou: »Z p ě v y k n í ž e c í« (1883 a nové rozmn. vyd. 1897)

na látkovém základě ruských bylin, ale v sytém a přetíženém slohu parnasistickém, »Zaváté stopy« (1887), drobné genry ve formě znělky »Z výstavních táček« (1891), »Když kvetly máky« (1905) a dva sešitky dum národně politických »Žalmy přítomnosti« a »Bělohorské melodie« (obě 1918); posmrtně přibýly ještě elegické »Květy na sněhu« (1926). Životopisné a literárně historické stati, posvěcené hlavně horlivé propagandě vzájemnosti českopolské, shrnul do tří sbírek, »Ženy a milenky slovanských básníků« (1893), »Životem k ideálu« (1900), »Modré ostrovy« (1926). [O Fr. Kvapilovi viz jubil. stať O. Theera v »Lumíru« 1905, Alb. Pražáka v »Slov. přehledu« 1905 a T. Grabowského, »Z. Krasiński w literaturach słowiańskich« 1914 a zvl. nekrolog Ad. Černého v »Alm. Čes. akad.« 1926.]

U jiné skupiny žáků a přátel Vrchlického však došel živého ohlasu myšlenkový obsah jeho básní reflexivních: hluboký světobol, sklánějící se v účasti a slitování k utrpení vesmíru a vyznávající vřelou humanitou, těžký stesk nad osudem básníka, jemuž se dostává neporozumění a duševního osamění, touha po mravní i společenské obrodě lidstva, zmítaného krisemi přechodní doby současné, někdy i úsilí po vyproštění z náboženských krisí století skeptického. Z lyriků této skupiny uvázl J. Spáčil Žeranoský v epigonství; B. Kaminský vypěl pesimismus osobní a obrátil se pak ke genrové kresbě veršem k výpravné causerii; A. E. Mužík přešel od reflexí společenských i náboženských k veršování tendenčnímu, namnoze vlasteneckého rázu; formou Vrchlického vyjádřil též Jan Rokyta své dumy národně a nábožensky prohloubené. Jan Spáčil Žeranoský (1857—1905) ztrávil své bohaté nadání v práci žurnalistické, hlavně na rodné Moravě, až duševní choroba předčasně přerušila jeho činnost. Poslouchaje pobádání hanácké své krve a řídě se příkladem Fr. Brzobohatého, nakreslil pevnou rukou veršované i prosaické obrázky ze života domovského »Samotihó« (1904), které předjímají Ondřeje Přikryla. Ukázky, které otiskl z nedokončené sbírky náboženské poesie, »Veliká noc« a posmrtné dílo převahou lyrické, »Výše a propasti« (1909), svědčí nejen o značné schopnosti sytého, akademického verše, doloženého i zdařilým překladem Herediových »Trofejí« (1900), Hugova »Torquemady« (1902) a německým přebásněním Vrchlického »Vittorie Colonne«, nýbrž též o duchu nakloněném k básnické reflexi těžkého zrna, ač nevyproštěné z jednostranných vlivů knižních. Také Bohdan Kaminský (vl. jm. Karel Bušek, * 24. února 1859 v Huse u Sychrova, † 13. července

1929 v Poděbradech) kolísal stále mezi poesíí a žurnalistikou. Jako novinář pěstoval feuilleton vynuceného humoru a násilné veselosti, snaže se beze zvláštního zdaru též satirisovati měšťácké kruhy pražské se stanoviska bezstarostné bohémy. Feuilletonismus vniká do jeho novelistiky dokumentárně zajímavé, kde s bolestným humorem a sebemučivou ironií zpodobuje pražskou a literární bohému, kterou pro své pokolení takřka zosobňoval; jsou to na př. »Kresby« (1888), »Nová prósa« (1889), »Různé panstvo« (1891), »Črty humoristické a satirické« (1892), »Mecenáš« (1893), »Nocturno« (1895), »Rozházené kapitoly« (1903), »Kresby a řezby« (1909) a »Bumbrlíček a jiné« (1902). Jeho verše jsou v nejlepších číslech prudce citové a horoucně zoufalé, se sklonem k mocné a barvitě rétorice, zvl. v rodinné a milostné elegii. Často prostupují vedle hravé, typicky městské causerie lyriku B. Kaminského genrové obrázky nicotných figurek, směšných, ubohých i tragických, takže místy dospívá B. Kaminský značného stupně předmětnosti až realistické, účastně se jako podružný podílník vývoje české veršované povídky, který od Sládka a Zeyera vedl k Táborskému a Macharovi. Básnické knihy B. Kaminského jsou: »Ztracené volání« (1884), »Rokoko« (1889), »Den štěstí« (1890), »Z Příkopů« (1892), »Protesty« (1892), »Muži a ženy« (1893), »V samotách« (1893), »Verše humoristické a satirické« (1893), »Dvě povídky« (1895), »Motivy ze Sychrova« (1896), »Zlomky románů« (1898), »Doma i jinde« (1899), »Povídky veršem« (1900), »Cestou na Parnass« (1902), »Noemi« (1902), »Na viole d'amour« (1905) a posmrtné »Causerie o smrti a jiné verše z posledních let« (1930). Formální svou zručnost prokázal i řadou překladů divadelních veršem i prósou, mezi nimiž vyniká zvláště soustavné, ale nedokončené přebásnění Molièrových hlavních dramát od r. 1925. (Sebr. sp. Kaminského [1921—1922] zahrnuje hl. jen jeho humoristické práce veršem i prósou.) Ani August Eugen Mužík (* 15. května 1859 v Novém Hradci Králové, † 31. března 1925 v Praze), redaktor »Besed lidu« a »Světozora«, překladatel Moora, Poea a O. Ludwiga, neušel svodům novinářství. Z chmurné reflexe verbalistních prvních knih, které napodobí kosmickou, náboženskou i sociální dumu Jar. Vrchlického a přidržují se také jeho útvarů básnických, se zvl. virtuositou znělky, zachraňoval se Mužík do soucitu dílem křesťanského, dílem sociálně prohloubeného. Později spiritualistický básník mystických sklonů hledal

východisko v stručnějším a prostším slohu Sládkově, používaje ho pro chválu práce rolníkovy uprostřed přírody a pro výraz bratrského soucitu se všemi trpícími; často si při tom uvědomoval svůj původ selský. Toť dráha jeho lyrických knih; do první řady náleží: »Jarní bouře« (1883) a »Hlasy člověka« (1883); druhou skupinu skládají: »Květy polní« (1887), »Hymny a vzdechy« (1892), sbírka vybroušených sonetů »Černé perly« (1893), nábožensky hluboké v duchu novokřesťanském »Písně života« (1894) a »Krůpějery« (1902), naivní to ohlasy lidových písní; stranou stojí chatrná drobná epika »Ballady a legendy« (1884) a »Postavy a děje« (1920). Hlaholná výmluvnost Mužíkova projevila se v jeho tendenčním veršování časových podnětů sociálně a vlastenecky horlitelských, »Epištola českému dělnictvu« (1897) a »Duchu Husovu« (1903); řady novel, psaných v duchu genrového realismu a prodšených plachým soucitem sociálním, »Trosky života« (1894), »Skvrny a paprsky« (1898), »Tichá dramata« (1914), »Zlomené okovy« (1919), »Oni a ony« (1921) a »Pod ledem« (1922) doplňují činnost Mužíkova.

Modernější tónům dával občas zazníti v reflexivních svých verších stoupenec kritického realismu, Jan Rokyta (* 19. srpna 1864 v Hradci Král., básnický pseudonym pěstitele českoluzické a českopolské a vůbec slovanské vzájemnosti Adolfa Černého; o něm viz níže). V prvních knihách veršů, »Když se připozdívá« (1897) a »Světla a bludičky« (1898), upoutal jednotou lyrického ladění: plachý stesk nad marně prosněným životem, tichá elegie beznadějného podzimu, pokorná zbožnost pasivního novokřesťana, cudně spirituální erotika rýsovaly v začátcích básníka krajně sentimentálního. Ve sbírkách »Lilie z Tvých zahrad« (1899), »Lekniny na hlubinách« (1900), »Viděl jsem duši ženy« (1902), »Pouta a peruti« (1905), »Království Ticha a Smíru« (1907), »Jadranské dojmy« (1915), v idyle »Lesní pohádka« (1918) a ve veršovaném románě »Prokop Rybář« (1913) formuloval širě své bezkrevné a přeslazené pojetí života; v knize »Za Kristem« (1903) vyložil mdle utopický sen tolstojského novokřesťanství; ve svazku »Hradby padají« (1906), »Balkánské zpěvy« (1913) a »Písně osvobozeného otroka« (1919) se obrátil k naivnímu řešení problémů moderního života veřejného; poslední skladby Rokytovy jsou dějinně náboženské meditace a obrazy z reformačního hnutí českého, tak »Zpěvník pozd-

ního Husity« (1918), »Na staroměstském rynku« (1918), »Hus« (1919), »Alžběta Šramínová« (1919). Avšak kritikou zjištěna byla jednotvárnost a skrovná rozloha jeho nadání, které sice rádo a otevřeně odpovídalo na otázky, zneklidňující svědomí mladého pokolení, ale činilo tak zcela starým a mdlým uměním veršovým. Hojná jest Rokytova činnost překladatelská prósou i veršem, objímající všechny literatury slovanské; zvláštní hodnotu mají přebásnění Lužičanů Zejleře, Čišinského a Chorvata Kranjčevíce. (O Rokytovi viz charakteristiku Jar. Boreckého v 6. sv. »Hovorů básníků«.)

Mezi francouzskými básníky novodobými, jež ve svých antologiích uváděl k nám Jar. Vrchlický a jimž nechybělo účelivých napodobitelů, zaujímali dosti význačné místo někteří veršovci, potlačující výslovně osobní city pro snahu po předmětném zobrazování zevnějšího světa, a dávající před lyrikou přednost zevrubnému popisování svého, byť i sebe všednějšího okolí, podrobné reprodukci každodenní skutečnosti, vypožorované do titěrných jednotlivostí. Byli při tom formalisty velice úzkostlivými, pečlivými veršovci a drobnými mistry rýmu: těmito znaky slohovými se hlásili za žáky Victora Huga, kdežto jejich objektivní, až vědecká záliba pro každodenní skutečnost, pro realitu současného života, po výtce městského, ukazovala k jejich souvislosti se soudobým hnutím naturalistickým v próse. Trojí náměty převládaly u nich: krajinářské pohledy na přírodu, které potlačovaly živel citový, prozrazující pozorovatele a dávající nejplněji vystoupiti charakteru krajiny samému; drobné genrové výjevy ze života malých lidí, zveršované anekdoty z osudu směšných a ubohých existencí, pravidelně s přecitlivělou sociální tendencí; konečně pařížské obrázky pouliční, zpola komické, zpola sentimentální, účtující po prvé v básnictví se skutečností velkého města. Mistr tohoto směru, François Coppée, se těšil v Čechách neobyčejné pozornosti, nepoměrné k jeho významu. Jak jeho obrázky pařížské, promíšené genrovými kresbami z nižších vrstev lidových tak i jeho sentimentální veršované povídky našly překladatele v Ladislavu Tesaři-Charpentierovi (1859—1886), v Ladislavu Ariettovi (vl. Ladislavu Šebkovi 1861—1927) a Antonínu Váňovi (1868—1899); vlivu jeho podlehli jmenovitě Antonín Klášterský, Alois Škampa, Emanuel Čenkov a v začátcích svých i Antonín Sova.

Krajinářské motivy v této době vydatně pěstované byly pro české básnictví velkou měrou novinkou. Od doby K. H. Máchy, který náladu duševní nerozlučně spojil s malbou krajinářskou, byla i u nás řada básníků, malujících přírodu jako věčnou prů-

vodkyni a dekoraci důvěrných vztahů lidské duše, především V. Hálek, jehož kniha »V přírodě« obsahuje veskrze originální a svěží postřehy krajinářské a jenž se také v některých cestopisech dívá na kraj a jeho náladu čistě malířsky; jinou průpravou ke krajinářskému impresionismu jsou lyrické obrazy oduševnělé přírody J. Nerudy od »Knih veršů« po »Prosté motivy«. Avšak teprve v některých knihách J. Vrchlického se básnická krajinomalba osamocuje a básník se snaží zachytiti charakter, ovzduší i ducha krajiny podobně objektivně, jako popisoval a charakterisoval společenský a dekorativní ráz minulosti. V tomto osamocení krajinomalby postoupili jeho epigoni dále a zesilující stránku popisnou, omezovali živel myšlenkový, ačkoli zprvu stěží dovedli vytvářeti krajinářské obrázky bez point, ať vtipkujících, ať společensky moralisujících. Na tomto stupni stojí krajinářské obrázky Ant. Klášterského, Aloise Škampy, E. Čenkova, práce celkem přechodní. Novou metodu přináší proti nim pojetí t. zv. impresionistické, které vychází od základního názoru, že krajina s celým ovzduším, se svým světelným i barevným naladěním není než odrazem duše pozorovatelovy a že se mění podle jeho vnitřních stavů. Toto pojetí převládá i v naší moderní krajinomalbě od Chittussiho přes Mařáka až k soudobým krajinářům, z nichž dva, František Pečínka (1869—1917) a František Kaván (* 1866), se pokusili i o veršové zachycení výtvarných svých dojmů. V básnictví 90. let stvořili řadu krajinářských motivů impresionisticky a intuitivně hluboký znalec luk a polí F. X. Svoboda, vroucí básník lesa a zvěře K. Červinka, hlavně pak ryzí impresionista Ant. Sova. V próse se prokázali impresionistickými krajináři A. Sova, J. K. Šlejhar, F. X. Svoboda, Vilém Mrštík a R. Svobodová, z mladších zvláště K. Sezima; umělecký vývoj těchto spisovatelů spadá však již většinou do období následujícího.

Malé genrové výjevy ze života nižších společenských vrstev, po způsobě Coppéeově u nás zdomácnělé, zavdávaly často podnět k zdůrazňování sociálních tendencí, častěji pouze k naivnímu a sentimentálnímu pohrávání s nimi. Sociální náměty uvedli do české literatury vedle průkopného Nerudy V. Šolc, R. Mayer a Fr. Šimeček, kteří sympatisovali s dělníkem, a romanopisec G. Pflieger Moravský, jenž ho, nejinak než starší K. Sabina, ozařoval světlem romaneskním; ve výpravné próse se po těchto cestách ubírali zvláště Jak. Arbes a Antal Stašek. Na V. Šolce navázal přímo Sv. Čech, když v »Nových písních« i později rétorickým způsobem oslavoval »hrdinu budoucnosti« a naslouchal s romantickou tuchou »podzemnímu hlasu«; J. V. Slá-

dek se přikláněl s důvěrou k dělníku zemědělskému i průmyslovému, dovolává se spravedlnosti pro oba; Jar. Vrchlický zapěl v »Hymně Lazarově« apoteosu osvobozujícího se proletářstva; z jejich vrstevníků udeřili hlavně Rudolf Pokorný a Jaroslav Martinec (vl. Josef Martin, 1842—1924) jadrně na strunu sociální; ba i mladistvý Al. Jirásek píše obžalobnou elegii »U rakve dělníkovy«. Proti tomuto spíše řečnický patetickému pojetí postavili genroví epigoni ze školy Vrchlického svůj dojatý a všední realismus, kreslíce se sentimentálními pointami malé scény ze života továrního, zobrazující moderní proletariát uprostřed jeho bídy a klopoty, v koncepci spíše lidumilné než socialistické. Všecky předešel v tom mladý bohém Antonín Koukl (1860—1884), veršovec »Písní o mozolech« (1884), následovali pak A. E. Mužík, M. A. Šimáček, Ant. Klášterský, ale pravými básníky sociálními ve smyslu společenské revolty a základního přerodu sociálního celku jsou teprve básníci t. zv. »Moderny«, J. S. Machar, Ant. Sova a P. Bezruč; k nim se pojí za realistického období i po něm houstnoucí řada autodidaktických veršovců dělnických. (Přehled »Československé poesie sociální« v tomto časovém úseku podávají první 2 sv. stejnojmenné antologie Rud. Illového 1925 s cenným knihopisem.)

Do skupiny lyriků, tíhnoucích k básnictví genrovému, náleží nevýbojní veršovci tiché pohody, J. Červenka, Al. Škampa a Ant. Kloše. Jan Červenka (1861—1908), překladatel ze španělštiny, vydal kromě bezvýznamných pokusů povídkových a divadelních knihy lyriky: »Amoroso« (1883), »Ztišené vlny« (1886), »Písně Závěšovy« (1891) a »Babí léto« (1902), které vedle některých formálních umělostek (hlavně trilků) upoutávají vřelostí erotických zvuků, připomínajících až do své jednotvárnosti básnictví trubadurské. Alois Škampa (1861—1907) se ukázal v pěti sbírkách, »Malby a písně« (1883), »Mladý svět« (1884), »Malá křídla« (1888), »Venku a doma« (1893) a »Poslední květ« (1903), suchým krajinářem, pointujícím idealisticky své konvenční obrázky, bezkrevným přeslazeným erotikem, měnícím se konečně v pěvce domácího pohodlí a manželské spokojenosti, neúnavným kreslířem pobledlých dívčích podobizen, milovníkem básnictví parnasistního i písně lidové. S ním duševně blíže byl spřízněn skromný pěvec malých radostí, chudých krás, nehlubokých žalů, Antonín Kloše (1861—1906), autor svazků »Básně« (1889), »Na zemi« (1892) a »Z to-

h o t o s v ě t a « (1901), k nimž se druží i několik prosaických drobnůstek.

Uměleckými nároky, nevyčerpatelnou plodností, ale i stále věrnou službou propagaci básnické a účinným smyslem organizačním vynikl nad ostatní členy této skupiny **Antonín Klášterský** (* 25. září 1866 v Mirovicích na Písecku z rodiny jihočeské po meči i přeslici, ale většinu života ztrávil v Praze, posléze jako vynikající úředník samosprávný). Ve svých třiceti knihách probral Ant. Klášterský — v mládí psával s pseudonymy Petr Jasmín, A. K. Lešan — veškeré básnické druhy a látky, v nichž si jeho pokolení libovalo; pozdní Vrchlický a stejnou měrou Sládek byli mu domácími vzory, k nimž přibýlo i působení lyriků anglických a amerických. Psal coppéeovské obrázky přírodní přeněžnělého citu a nemužné titěrnosti v pozorování. Vyčerpал v genrových básničkách kratičkého rozměru Prahu i s předměstím, rodný jihočeský, brdský i chodský venkov i život končin shlédnutých na cestách, zvláště slovanských břehů Jaderského moře a Italie, aniž se vypracoval k plasticě slova a básnického výrazu. Pokusil se přenést techniku genrového náčrtku do epické básně a vytvořiti moderní baladu, ale nebyl ani epikem ani umělcem vystihujícím hrůzu a tíhu života. Napsal nescíslné krajinářské básničky, ale i všechny krajiny na souši i na pobřeží, ve vlasti i na jihu, až na některé motivy z Písecka a Domažlicka, byly pozorovány mdle a nevýrazně a zpodobeny s kalnou sentimentalitou. Pohrával si jako pěvec plodné a obětavé práce i s poesíí sociální, k níž chyběla mu mužnost citění a šířka názoru. Vyslovuje v pražských zátiších i pohledech své credo vlastenecké, upadal vždy znovu do zastaralých frází a naivního nadšení a vracel se ochotně k hodnotám i poměrům češství předbřeznového. Psal erotiku bez vášně, bez nervního vzrušení, bez síly a byl hotov záhy zaměnit ji za tichou, spořádanou až šosáckou lyriku manželskou a rodinnou. Ve shodě se svým naturelem pěstoval elegii osobní i hromadnou, nořil se v silném tradičním citu do minulosti, ale neviděl ji dosti živě a názorně. S akademickou přesností a únavností zveršoval vedle svých oblíbeným sicilián celé kruhy sonetů na témata vhodná i nevhodná, ale neuměl oživit osobitě tuto formu. Nedostávalo se mu zpravidla při všem pointovaném vtipu a bystré invenci jiskry tvůrčí a často psával bez vyššího posvěcení; snaživý a vytrvalý tento spisovatel jenom zřídka jest básníkem, přese všechnu oddanou lásku k poesii. Vývojová jeho dráha od coppéeovských stran v díle Vrchlického vedla ho nazpět k Sládkovi a k Nerudovi, od nichž jej na míle

dělí temperament. Knihy Klášterského jsou: »Ptačí svět« (1888), »Živým i mrtvým« (1889), »Spadalé listí« (1890), »Písně z práce« (1891), »Poli a lesy« (1891), »Drobtý života« (1892), »Epické básně« (1892), »Pražské motivy« (1893), »Srdce i duše« (1894), »Noční violy« (1894), »Živé stíny« (1895), »Vzpomínky z jihu« (1897), »Tmavé růže« (1898), »Sonety tiché pohody« (1899), »Nové básně« (1901), »Cestou podle moře« (1902), »Sny a touhy« (1905), »Sonety prchavých okamžiků« (1907), »Z českých žalmů« (1911), České balady, romance a jiné básně« (1912), »Ironické siciliány« (1913), »Ze zápisníku mrtvého« (1917, básnická povídka), »Zaváto« (1918), »Na českém jihu a j. básně« (1919), »Dojmy a nálady« (1920), »V záři svobody« (1923), »Sonety babího léta« (1926), »Chodský písně« (1926, ohlasy lidové v nářečí), »Zimní pohádka a j. básně« (1928, v čele povídka veršem), »Probuzení« (1929, epika z národního obrození), »Nové jihočeské melodie« (1930), »Z cest malých i větších« (1932), »Chvilé zasnění a vzpomínek« (1934), kromě toho několik veršovaných svazečků pro mládež. V posledním desetiletí se zabýval Klášterský hojně překládáním básníků anglických; tu lze chváliti spíše jemný vkus při vybírání než sourodost básnického slohu originálu a přebásnění. Sem náleží: Byronův »Vězeň Chillonský« (1900), »Mazeppa« (1902) a »Parisina« (1904); výbory z básní Longfellowových (1902) a Aldrichových (1903), Wideových (1910) a Bryantových (1910), velká antologie »Moderní poesie americká« (1907 a 1909 ve II sv.) a tři řady slavných znělek Lee Hamiltonových »Sonetů imaginárních a Sonetů bezkřídlych hodin« (1908) a El. Barrett-Browningové »Sonetů portugalských« (1908, nové vyd. 1914), dále Shelleyův »Epipsychidion« (1931); po Sládkovi převzal a v l. 1913—1915 4 svazky dokonal úkol ztlumočiti Shakespeara po česku a připojil ještě překlady Shakespearovy epiky (1925). Po J. Vrchlickém řídí »Sborník světové poesie«. Některé jeho cenné překlady anglických pohádek a pověstí i výborů určeny jsou mládeži. V 90. letech byl A. Klášterský předmětem úporných bojů mezi zástupci mladšího a staršího pokolení básnického; s oním vystoupil na veřejnost, s tímto splynul v názorech i ve výrazu slohovém. (Rozsáhlý memoirový spis »Vzpomínky a portre-

t y« [1934] jest důležitým pramenem nejen pro životopis Klášterského, ale i pro celý literární život český od let 80. O Klášterském srv. charakteristiku Jar. Boreckého v 2. sv. »Hovorů básníků«.)

V literárních svých začátcích stál A. Klášterskému blízko Emanuel Čenkov (* 1868, pseudonym Emanuela Stehlíka), horlivý pracovník pro shodu českofrancouzskou a překladatel románových děl Hugových, Bourgetových, Richepinových a Prévostových. Kromě druhů všeobecně běžných v této skupině básnické pěstoval ve svých sbírkách, »Z mého alba« (1889), »Eros a Psyche« (1890), »Rok na samotě« (1894), »Chmury a červánky« (1899), »Paříž« (1900) a »Domovem i cizinou« (1910), i vlasteneckou poesii zbarvenou rétoricky. Drobnou svou prósu shrnul do svazečku »Motýli a chiméry« (1919), románově zpodobil svůj typus roztouženého milence kulturní dálky a životního dobrodružství v »Romantických« (1919). Vzdáleněji souvisí s touto skupinou genristů Stanislav Zima (* 1858), básník lyrických knih »Z poháru mládí« (1883), »Rhapsodie« (1906), »Z deníku starého člověku« (1920) a »Písní starého bohéma« (1922); sklon k ironii, břitkým pointám, lehkosti konverzační, tónu lidovému uvedl důmyslného strůjce znělek a pastelů v blízkost Macharovu.

Od chmurné neb tklivé zádumčivé nálady, již obestřena jest většinou básnická tvorba literární družiny právě uvedené, odráží se jasný a jarý tón, který zaznívá z nejcharakterističtějších stran jejích současníků a druhů, Karla Maška a Josefa Kubelky. Karel Mašek (1867—1922), pišící některé své práce pod pseudonymem Fa Presto, obrátil na sebe pozornost cyklem výborných literárních parodií »Utíkej, Káčo!« (1894), ale i v pozdějších sbírkách: »Kyselé hrozny« (1895), »Popěvky tulácké« (1900) a »Pierrotova loutna« (1904), kde se pod různými maskami k veselosti druží i trpká ironie a melancholie uprchlého mládí, občas propuká humor velmi jasný. Později upozornil K. Mašek na sebe i jako vkusný libretista, mdlý báchorkový neb alegorický dramatik a zvláště jako jemně stilisující povídkář meditativních záměrů a distinguovaného přednesu sbírkou legend a jinotajů »Mír« (1916), zádumčivým turistickým románem lásky »Břehy věčného jara« (1917), črtami »Pestrý záhon lásky, hněvu a smíchu« (1917) a esteticky vypravenými freskami a gobeliny z dalek místních i časových »Malby do kronik« (1920); na svou mladistvou spolupráci s českými impre-

sionistickými výtvarníky vzpomněl rozkošnou knihou »Tři léta s Mánesem« (1922). Předčasně zesnulý Josef Kubelka (1868—1894) vydal jen dvě knížečky popěvků, ghazelů a sentencí, »Písně a gazely« (1892) a »Kaleidoskop« (1894), odlišující se od soudobých veršů úsečnou prostotou, lehounkým rozmarným vtípem a soustředěnou formou, někdy orientálskou.

Literatura překladová. Básnický kosmopolitismus český žijící ze stálé výměny a asimilace cizích literárních myšlenek, látek i forem, pokračoval vydatně v činnosti překladatelské, kterou generace Nerudova toužila uvést v soustavu. Nespokojil se však převáděním slovesných děl, která přímo vlivně neb obrodně mohla působiti na rozvoj české literatury, ani umělých výtvorů básnických, na nichž se tříbila formální obratnost domácí poesie, ba neobmezil se na vskutku živé plody literatury světové. V universalismu někdy až upřílišeném chtěl našemu písemnictví vtělití veškerou poezii světovou; vzájemnost slovanská se dovedla rozohniti i pro prostřední výtvoř sbratřených básníků; romantický zájem o lidovou poezii hlavně slovanskou nepomíjel; Jar. Vrchlický obrátil pozornost k francouzské a vlašské poezii bez rozdílu, Sládek a po něm Klášterský sloužili obdobně poezii anglické; vedle moderní literatury vábily občas i plody renesanční a středověké; humanistické gymnasium vedlo k učeněckým spíše než uměleckým převodům básníků řeckých a římských; odborné studium na universitě otvíralo brány poznání literatur exotických; někteří básníci, na př. Puškin, Lermontov, Mickiewicz, Krasiński, Goethe, Schiller, Byron, byli překládáni znovu. Činnosti překladatelské chyběla pevná organizace a přehlednost, kritika pak si všímala málo překladů, ať po stránce výboru, ať s hlediska věrnosti a správnosti.

Význačným středem překladatelské produkce je po zániku »Poesie světové« »Sborník světové poesie« (od r. 1891), vydávaný za redakce Jar. Vrchlického, později Ant. Klášterského IV. tř. »České akademie«. Vedle něho přinášely drobnější překlady i »Výbor cizojazyčných děl básnických« (1884—1888) a »Světová knihovna« (od r. 1897) vedle novelistiky a děl poučných.

Ráz umění překladatelskému vtiskli v této době jeho hlavní mistři Jaroslav Vrchlický, Josef V. Sládek, částečně i Eliška Krásnohorská, jejichž překlady v přehledě na svých místech jsou uvedeny. Po Jar. Vrchlickém možno označiti toto období překladatelské; Ot. Fischer (v stati »O překládání básnických děl« v knize »Duše a slovo« 1929) ostře je ohraničuje od bu-

ditelského překladatelství Jungmannova a vytýká tyto jeho znaky charakteristické: rozmach, šíři, skvělost formy, řečnický patos, lyrismus a hlavně dohánění Evropy. K nim lze připojit úzkostlivou snahu, aby rozměr originálu byl zachován, zalíbení v utkvělých obratech domněle poetických, sklon ke knižní šroubované mluvě, vzpírající se často přednesu, a to hlavně na jevišti. Veršovému rozměru, pořadu rýmu, osnově strofické bývaly nejednou obětovány charakteristický obraz, výrazné epitheton, příznačný obrat slohový. Tím mnohdy stírán a setřen byl slohový svéráz básníkův, a překladatel zhusta tlumočil umělce nejrůznějšího slohového rázu jedním sobě blízkým způsobem, vyrovnáváje rozdíly bytostné. To platí především o Jar. Vrchlickém, jenž novodobou francouzskou poesii přebásňoval v slohu V. Huga, dále o Elišce Krásnohorské, vtiskující i svým překladům rétorický ráz svého verše; neušel tomu ani Sládek, zvláště v přebásnění dramát Shakespearových. Vedle těchto mistrů zasluhuje zvláštní zmínky B. Kaminský pro (nedokončený) pokus o ztlumočení Molièra, K. Kučera pro služby prokázané Ibsenovi, Ant. Klášterský pro soustavnou starost o sblížení s básnictvím americkým. Mezi tlumočnický poesie slovanské stojí v přední řadě Ot. Mokrý a Fr. Kvapil, uvádějící k nám krále i knížata polského Parnasu, Fr. Tábořský, překladatel Lermontova a Gribojedova, kdežto Jos. Holeček soustavně seznamoval českého čtenáře s lidovou tvorbou balkánskou, od níž pokročil až k finské »Kalevale«. Pokud tito překladatelé byli i původními básníky, připomenuty jejich překlady při činnosti ostatní. Mimo ně uvádíme tu jen některé význačnější, kteří původní tvorbou ustupují. Zemský školní inspektor a badatel v oboru klas. filologie i vřelý vykladač uměleckých a kulturních hodnot antiky, František Krsek (1854—1928), přeložil z novodobé poesie anglické větší skladby Byronovy, Mooreovy, Tennysonovy, Longfellowovy, pak i ruskou carskou dramatickou trilogii od A. K. Tolstého i drobné básně jeho a Nikitinovy. Jan Hudec (* 1856), moravský básník z okruhu »Zory« a »Almanachu české omladiny«, odvrátil se od 80. let od jemně vyciselované lyriky i epiky, podléhající vlivu Vrchlického, výhradně k překladatelství ze slovenštiny, charvátštiny a srbštiny, prokazuje vedle formální vytříbenosti značný rozhled literárně historický, jak patrně i z jeho četných propagačních statí; přebásnění dramát Vojnovíčových stojí z jeho tlumočnického díla nejvýše. V době, kdy J. Vrchlický k nám uváděl hromadně básníky francouzské XIX. věku, byla francouzská lyrika u nás hojně překládána; někteří překladatelé uvedeni již výše, k nim se druží vedle

Antonína Váni (1868—1899), jemného tlumočníka Coppéa a Verlainea i snivého básníka a lyrického, Jaroslava Haasza (* 1860), přebásnitel Baudelaira a Gautiera a ukázek z Danta i Petrarcy; sám umný parnasista meditativního sklonu shrnul svou lyriku hl. let 80. opožděně ve sbírce »Jeřabiny« (1918). Z nejšťastnějších českých básnických překladatelů období Vrchlického byl Václav A. Jung (1858—1927), kdysi americký notář, pak žurnalista, posléze profesor angličtiny na obchodní akademii v Plzni. Svěže a rozmarně psané jeho feuilletonistické vzpomínky, »Půl roku v carské říši« (1903) a »Rodina Petra Běla« (1903), jsou ohlasy pestrých životních zkušeností; velký »Slovník anglicko-český« (1906—1911) dokladem důvěrného styku se živou angličtinou; překlady přednášek Ruskinových, úvah Whitmanových, essayů Moorových a Trentovy i Erskinovy knihy o americké literatuře svědectvím hlubokého zájmu o moderní hodnoty kulturní. Vlastní básnický význam mají Jungovy překlady obou geniálních eposů moderních, Puškinova »Evžena Oněgina« (1892, def. přeprac. vyd. 1925) a Byronova »Dona Juana« (od r. 1904), působící dojmem originálu. K nim se druzí přebásnění angl. tragedie Otwayovy »Zachránění Benátek« (1908) a Puškinovy lyriky (1920) i jeho »Kamenného hosta« a dramatu Konstantina Konstantinoviče »Král židovský« (1914). Jung ukázal znovu cestu překladatelům anglického básnictví a dovršil to, oč se marně pokoušel Fr. Doucha, co se s větším menším zdarem dařilo Jar. Vrchlickému a El. Krásnohorské, co J. V. Sládek zdokonalil: z anglického básnictví se překládá vždy hojněji a šťastněji. Předčasně zemřel jemný překladatel Shelleye a Poea, herec Václav Černý (1864—1894); o Miltona se po Jungmannovi a Fr. Prachaři pokusil s básnickým úspěchem Josef Julius David-Zvičinský (* 1871), který uvedl k nám znovu Thomsona a z britské klasické prósy kusy ze Smolleta a Thackeraye i řadu významných essayů filosofických.

Z učených zájmů vyklíčily jednak překlady starožitných děl východních národů, jednak převody básníků antických. Oba profesoři exotických řečí na universitě, indolog a srovnávací jazykozpytec Josef Zubatý i orientalista Rudolf Dvořák (o obou viz níže), se osvědčili mistry přesného tlumočení i elegantního slohu básnického.

V překladech z latinské a řecké poesie převládal dlouho formalistický předsudek, že časomíru antickou dlužno překládati časomírou českou, ačkoliv se české básnictví důsledně provedenému principu časoměrnému brání a v praxi se ho nikde

nepřidrží. Domnělá prosodická věrnost zaplacená byla českostí a správností přednesu, souběžně pak pedantická přesnost a přiléhavost získána byla za cenu literárního vkusu; nejhorlivější zastánce a nejplodnější zástupce tohoto zastaralého směru byl profesor **Timotej Hrubý** (1861—1898), nespolehlivý a mělký vydavatel antologie »Klasiků řeckých a římských v rouše českém« (1891 a 1892). Převrat ve prospěch přízvučné prosodie provedl, ubíraje se samostatně po cestách **V. B. Nebeského**, přední český znalec metriky a rytmiky klasické i české, **Josef Král** (viz níže). Dovožoval teoreticky, že všechny rozměry antické lze v češtině napodobiti rytmicky věrně s důsledným zachováním prosodie přízvučné a podal několik skvělých dokladů básnického překládání děl klasických. Z nich Sofoklova »Elektra« (1897) a »Antigona« (1883) i Aischylova »Oresteia« (1902) náleží k vzorným dramatickým překladům českým a dobyly si Nár. divadla; s hrdotí prohlašuje Jos. Král ve vydání »Elektry« ve »Sborníku světové poesie« r. 1896: »Jest to první překlad starořeckého dramatu v naší literatuře, v němž netoliko dialog, nýbrž i části lyrické překládány jsou přízvučně, a to bez měnění původního rytmu.« Po stopách Králových jdou jeho žáci a přátelé, jejichž překlady vycházely 1885—1902 ve »Sběrce klasiků řeckých a římských v překladech českých« a nyní (od r. 1899) v »Bibliotéce klasiků řeckých a římských« (péčí III. třídy »České akademie«). Jsou to gymnasiální profesoři **Eduard Štolovský** (1856—1914), překladatel Horatia a jiných latinských lyriků; **Augustin Krejčí** (1857—1918), tlumočnický komedií Plautových i Aristofanových; k časomíře Inoucí **František Loukotka** (1857—1936), oddaný službě Aischylově; tlumočnická činnost nejpřednějšího člena této čtyř, **Otmara Vaňorného**, spadá do období pozdějšího.

Dramatické básnictví za prvního období Národního divadla.

Od slavného znovuotevření dne 18. listopadu 1883 zůstalo Národní divadlo skoro čtvrt století střediskem téměř veškerého dramatického života českého. Básníci psali svá díla se zřetelem na jeho vnitřní potřeby a poměry, byli při tvoření svých postav inspirováni jeho herci, přizpůsobovali se jeho výpravným a režisérským možnostem a odstupovali-li na čas rozmrzeni od dramatického tvoření, činili to, rozešedše se se správou Národního divadla. Tudy přicházely do Čech značně váhavě nové dramatické vzory, na tomto jevišti vystupovali vynikající představitelé cizího hereckého umění, tu si dobývaly moderní proudy dra-

matické u obecnstva celkem konservativního a u kritiky eklekticky založené dosti namáhavě pochopení; zde tísnily činohru opera s výpravnou hrou a baletem, nepopřávající jí možnosti pokusiti se v intimním slohu; zde honosné a líbivé divadelní zboží cizí často utlačovalo básnickou tvorbu domácí. Správu Národního divadla vedl v l. 1883—1900 jako výhradní divadelní vládce ředitel František Adolf Šubert, uhlazený diplomát eklektických sklonů; jeho dramaturg Ladislav Stroupežnický se netajil zálibami realistickými, kdežto pozdější nástupci Stroupežnického, B. Frída a Jan Lier, nedovedli vtisknouti své dramaturgické činnosti energii ani osobitost.

Po vnitřní stránce jest toto čtvrtstoletí Národního divadla dobou stálého boje několika uměleckých slohů, jenž se jeví v programu her, ve výkonech hereckých i v režii. Původně jdou svorně vedle sebe epigonský sloh patetické tragedie, dějinné hry v dekoračním rámci i stilisované divadlo klasické a plytká z Francie přejatá salonní elegance konverzačních kusů; v obou případech se skrývá pod oslnivým povrchem namnoze vnitřní prázdnota. V tomto období ovládají divadlo eklektičtí básníci romantického směru, herci ze starší deklamační školy, režiséři vychovaní na meininském musejním přepychu; přitom dusí cizí hry dramatickou tvorbu původní. Dost nesměle vstupuje k nám básnický realismus. R. 1887 se uvádějí na Národní divadlo zásluhou Pavla Durdíka jakožto pokus čtyři ruská drama k vnitru obrácená (Palmův »Náš přítel Někluzev«, Spažinského »Paní majorka«, Solovjevova »Ženitba Běluginova« a Ostrovského »Les«); značně později zasáhl do českého divadelního vývoje scénický naturalismus severoněmecký. Ale našeho divadla si dobývá spíše domácí genrová drobnokresba realistická, hlavně pokud předvádí český venkov a naše malé město; i v některých hrách Šubertových učiněny náběhy k tomu. Tu ve službách autorů, přinášejících pestrost vesnického života, Stroupežnického, Jiráska, Preissové, bratří Mrštíků, nacházejí svou svéráznost i herci, kteří oživují vzpomínky svého mládí ztráveného uprostřed venkovského lidu, i režiséři, již mají po ruce národopisnou dekoraci pro své spíše realistické než ilusionistické výpravy. Nejednou se zdařilo vytvořiti součinností těchto činitelů dokladově věrné, náladově teplé a dramaticky soustředěné obrazy českého národního života v duchu domácího realismu, jehož vlastní uvědomělý rozvoj spadá teprve do let 90., ve shodě s proudy v ostatním písemnictví a umění; teprve tehdy postoupilo se i na »Národním divadle« od realistického genu k realismu ideovému.

Z výkonných hereckých sil »Národního divadla« se mnohé proslavily již na »Prozatímním divadle« (viz o nich výše). Z nich požívali rození tragédové Otilie Sklenářová-Malá, Karel Šimanovský, částečně i mistr jemné komiky František Kolar pověsti patetických herců romantického slohu; řízný mistr elegantní charakteristiky Jiří Bittner, jmenovitě pak virtuos scénické výmluvnosti Jakub Seifert vítězili ve hrách salonní konverzace; Maruška Bittnerová prošla vývojem od starší deklamacce k modernímu patosu vnitřných kořenů; z mladších oslnivá heroina dravého temperamentu Marie Pospíšilová (1864—1933), jež se předčasně zpronevěřila českému divadlu, a po jejím odchodu salonní kráska vznošeného vystoupení Marie Laudová-Hořicová (1865—1931), ztělesňovaly trpytnou divadelnost svůdných účinků. Genrová hra divadelní ze života vesnického, která se přerodila v opravdové drama realistické, měla výborné pěstitele v starších umělcích, vyrostlých z lidu a vyškolovaných v populárních »lidových hrách«; z nich, zprvu ve stínu hned masivního hned jemného komika, přeshedšího z Prozatímního divadla Františka Ferdinanda Šamberka (v. v.), povznesl se Jiří Mošna až k tragické výši karakterní kresby a k jímavě lidovému humoru typických postav venkovských. Vedle něho vynikli Josef Šmaha (1848—1915), realista pevně tkvící v lidovém typu, prudkou odvahou realistické grotesky a Jakub Vojta Slukov (1847—1903) mužně klidnou jistotou zvláště v rázných figurách venkovských; z hereček tvořila podobnou metodou zvláště Adéla Volfová (* 1846) a krevnatá realista výbojného ženství Hana Dumková, provdaná Benoniová (1868—1922). R. 1888 se stali členy »Národního divadla« Hana Kvapilová a Edvard Vojan; jejich umělecký pozdější růst v 90. letech a v novém století jest souběžný s rozvojem českého realismu dramatického, obracejícího se od zevnějšku do duše.

Režiséry »Národního divadla« byli v době nadvlády výpravného dramatu, žádajícího velké komparserie, herci František Kolar, Antonín Pulda (1848—1894) a Jakub Seifert, z nichž první sledoval ideály herců meininských, souhru mas, skvělost dekorace, pestrou barvitost, druzí pak lesklou eleganci francouzského divadla konverzačního. Ve hrách života venkovského i maloměstského vynikl jako režisér Josef Šmaha, jehož dobrý smysl pro národopisné jednotlivosti přispěl k utvoření realistického divadla českého; úsilí o zmodernisování režie se za Šubertovy správy projevovalo pouze sporadicky.

(O výkonných uměleckých silách jest jen skrovně psáno. F.

A. Šubert vydal sbírku živých charakteristik herců s názvem »Masky Národního divadla«, v níž vyšly podobizny J. Mošny, Fr. Kolara a K. Šimanovského. Dějiny »Národního divadla« podal letopisně F. A. Šubert ve dvou spisech »Národní divadlo v Praze« [1884] a »Dějiny Národního divadla v Praze 1883—1900« [1908—1912, ve III sv.], kriticky Ot. Fischer v knize »Činohra Národního divadla do r. 1900« [1933 jako IV. sv. »Dějin Nár. div.«; ve výtahu v VIII. sv. »Československé vlastivědy«, 384—401, 1935]; podmínky vzniku a realizace vylíčil duchaplně a strannicky Jan Bartoš dílem »Nár. div. a jeho budovatelé« [1933, jako I. sv. »Dějin Nár. div.«; vývody Bartošovy kriticky rozebral K. Stloukal v ČČH. 1935]; výtvarnou stránku »Nár. divadla« osvětlil pronikavě Fr. Žákavec v »Chrámů znovuzrození« [1918] a Ant. Matějček ve spise »Nár. div. a jeho výtvarníci« [1934, jako II. sv. »Dějin Nár. div.«]. Cennou pomůckou pro studium českého divadelnictví se měl státi »Divadelní slovník« (1914—1920), redigovaný K. Kamínkem a K. Engelmüllerem, ale nedokončený.)

Divadelní kritika pražská let osmdesátých měla ráz eklektický; nechybělo jí duchů vzdělaných, avšak nedostávalo se jí takových kritických charakterů, jakými byl v předcházejícím období věrný strážce národní kultury J. Neruda a úzkostlivý soudce estetický Jos. Durdík; brzy s křesla referentského zmizel i zkušený Em. Bozděch. Hlediska jejich se pokoušel spojovati Fr. Zákrejs, ale hned ustupoval zálibám průměrného obecnstva, hned upadal v plané moralisování neb v neplodný kult »zdravého vkusu«. Mezi eklektickými zpravodaji širokého obzoru a nedosti pevného stanoviska se rýsovali vedle Jar. Vrchlického a Anežky Schulzové příkrý frondeur divadelní správy V. V. Zelený, význačnější však v kritice hudební, Jan Lier, milovník konverzační elegance a jevištní rutiny francouzské, jenž připouštěl realismus jako základ, nikoli však jako cíl a zavrhoval dramatický naturalismus. Josef Kuffner, Jan Ladecký, M. A. Šimáček, Gustav Jaroš, Jindř. Vodák připravovali důsledně půdu pro realismus na pražském divadle a otrásali, zvláště duchaplný a často duchaplnický Josef Kuffner, utkvělými zásadami dramatu klasického; dobře rozumějící potřebám pražského divadelního života, horlili pro intimní scénu.

Na konci tohoto období bylo patrné, že Praha nevystačí s jediným stálým divadlem činoherním, nýbrž že v zájmu zdravé soutěže bude třeba několika jevišť, řízených jinými zásadami než jakými se spravovalo oficiální a tím i konservativní Národní divadlo; proto mluvčí divadelní reformy pražské usilovali o dru-

hou scénu. Na venkově byly nositelkami divadelního života i nadále společnosti kočovné, z nichž některé se připoutávaly trvaleji k pevnému místu, zvl. k Plzni a k Brnu; stav českých herců se povznesl ustavením »Ústřední jednoty českého herectva« r. 1885. V této době došlo v Brně zásluhou »Družstva Národního divadla« ke zřízení stálého divadla v Brně (na Veverí ul.), kde zahájena představení Kolarovou »Magelonou« 6. prosince 1884; tu se vystřídala řada divadelních společností i ředitelů, zvláště úspěšně P. Švanda ze Semčic a Fr. Lacina. Na brněnském činoherním jevišti, jehož kulturní i umělecké osudy ostražitě a povzbudivě sledovala buditelská, realisticky orientovaná kritika Jos. Merhauta, vyrostlo pro Nár. divadlo pražské mnoho vynikajících sil hereckých, ale pro vývoj dramatického básnictví české divadlo brněnské před r. 1918 významu nemělo. (Srv. »Zlatou knihu Čes. nár. div. v Brně« 1934.)

Životu divadelnímu po stránce literární, scénické i organizační sloužily časopisy divadelní, které kromě dramatických ukázek přinášely zvláště charakteristiky výkonných umělců, kroniku divadel pražských i venkovských, články teoretické, vzpomínky atd. Z nich »Česká Thalia« (1887—1892), redigovaná Janem Ladeckým, živě spolupracovala na obratu k realismu dramatickému. K starším sbírkám divadelních her (v. str. 577) přibýly v tomto období »Vybrané hry divadelních ochotníků« (1883—1891, nová serie od 1911) a »Reper-toir českých divadel« (od r. 1886).

Jako v epice a lyrice ovládá též v dramatické tvorbě české 80. let básnický eklekticismus pozdně romantický, se silným sklonem k rétorice a k přeplněné dekoračnosti. Také drama českých kosmopolitů uniká skutečnosti a přítomnosti do historické dálky a exotické ciziny, bez hlubšího vztahu k některé době a beze smyslu pro velké hybné síly dějinné. Kde sahá k minulosti národní, volí též z ní náměty mechanicky, spokojujíc se hlavně pestrým kostymováním a hlučnými tirádami; vlastní dramatický živel, jevící se v konfliktech vášní a v kresbě postav, nebývá prožit, nýbrž nápodobou převzat z velkých klasických a romantických vzorů, doplňovaných ve znalostech i zálibách našich dramatiků také pouhými divadelníky rodu Sardouova. Sem náleží dramatická díla Jul. Zeyera i Jar. Vrchlického, jež rozebrána v souvislosti s ostatní činností jejich básníků. Oba tito učení a jemní znalci i obdivovatelé dramatického básnictví světového nebyli přece plnokrevnými dramatiky: lyrismus u nich přecho často tlumil pravý život divadelní, knižní odvozenost vadila plně životnému dojmu, názorné

a teplé srostitosti se jejich postavám většinou nedostává. Romantismus Zeyerův osobitý ve scénických pohádkách a legendách, zastihl na scéně ještě příchod báchorkového směru novoromantického. Kořeny svými sahají sem i historické kusy a dramatické báchorky A. Jiráskova, jenž též na divadelních prknech vynikl jadrnou předmětností a důkladnou ověřeností drobného detailu, prostou ryzostí mluvy, populární tendencí výchovně vlasteneckou a stvořil po J. K. Tylu znovu typ lidové české hry historické i scénické pohádky, jehož odraz se shledává ještě ve výtvorech mladé generace.

Sem se řadí i dramata obou mužů, kteří jsou nerozlučně spjati se slavnostními dny znovuotevření Národního divadla, autora první novinky činoherní B. Adámka a dlouholetého ředitele F. A. Šuberta. Bohumil Adámek (1849—1915) vydal kromě veršů »Horské ovzduší« (1902) dvě tragedie: truchlohru žárlivosti »Saloménu« (1885) z českého období renesančního, již zahájena činoherní představení obnoveného Národního divadla, a drama šlechtické cti »Heralta« (1888) z doby Rudolfovy; v obou se ztrácejí obratně zosnované tragické konflikty pod přítěží krásných slov, dekorativních partií, slavnostně vyšňořené deklamace. František Adolf Šubert (* 27. března 1849 v Dobrušce, † 8. září 1915 na Smíchově) byl po mladistvé epizodě novinářské předním organizačním duchem českého divadelnictví. Z hojných dramaturgických zkušeností i dramatických studií čerpal pro nejedno zajímavé dílo vzpomínkové, pro výrazné charakteristiky herecké, ba i pro revisionistické práce k dějinám naší scénické literatury, v nichž ocenil a nově osvětlil zvláště V. Kl. Klicperu. Mnoholetou praxí jak ředitel Národního divadla, jemuž r. 1892 dobyl při zájezdu do Vídně skvělého vítězství a jež r. 1908 změnil dočasně za Městské divadlo na Kr. Vinohradech, poznal též veškeré podmínky zevní účinnosti, obecného úspěchu, ba přímo senačnosti dramatických her. Těže z těchto znalostí, dovedl bez básnického posvěcení a bez ideové hloubky dobýti velikých vítězství divadelních kusy, strhujícími buď hlučnými davovými výjevy neb napínavou časovostí. Přesed od lži-historických romantických povídek k dramatu, liboval si zprvu v historických neb polohistorických hrách (z nich »Horymír«, »Jiří král« a »Václav III.« zůstaly netištěny): »Petr Vok Rožmberk« (1881), »Probuzení« (1882), »Jan Vráva« (1886); v těchto dvou — hlavně ve virtuosně zosnovaném dramate uražené cti v rámci selského povstání v rodném kraji autorově, »Janu Vrávovi« — uváděl rušně na scénu

také živel lidový, jak jej znal ze svého domova a podporoval horlivým studiem národopisným, hromadě živé a barvitě jednotlivosti realistické, přidrží se však osnovy romantické; tendence demokratická a svobodomyslná nikde nechybí. Dramata ta doplňuje renesanční komedie »L á s k a R a f f a e l o v a« (1888). Další kusy Šubrtovy jsou divadelním zpracováním sensačních událostí veřejných a prozrazují někdejšího novináře; jsou to pokus o společenské drama pražské »P r a k t i k u s« (1889), scénovaná historie z volební doby chabrusové »V e l k o s t a t k á ř« (1891), sentimentální hra ze zápasu českého hornictva o chléb a národnost, »D r a m a č t y ř c h u d ý c h s t ě n« (1893) a občanská smutnohra finančního rozvratu »Ž n ě« (1904). Charakterní kresba soudobých postav, přibroušená napínavost situací, vyhnaných na ostří nože, výstižná malba životního ústředí tu velmi obratně zakrývá násilně navazovaný děj dramatický. Fr. A. Šubert nebyl pouze veliký, poučený a všestranný znalec divadla, nýbrž též jeho vášnivý a tím nesnášenlivý milovník; tvůrčí síly nestačily mu však, aby uskutečnil svůj dávný sen o českém dramate národním, »jehož materiálem bude látka života nás bezprostředně obklopujícího se všemi jeho vnitřními taji i jeho klotem«. Ale jistě mluvil pravdu, děl-li, že »píše dramata, poněvadž dramatický element jest v jeho krvi, nehledán a nenaučen«, a nesporně přispěl tento »dramatický kreslič své doby« uvedením živlu lidového a diskuse o časových otázkách i živou kresbou figur podle modelů k proniknutí realismu v českém dramate, ač byl vlastně romantikem v intenci, v osnově, v psychologii. K II. vydání »první dělnické hry české«, »Dramatu čtyř chudých stěn«, připojil úvodem stať »N a o k r a j e m ý c h d r a m a t«, v němž nejen přehlíží svůj dramatický vývoj, ale podává též kus konfese; odtud vzaty citáty naší charakteristiky. (Srv. Dreslerovu stať v ČČM. 1909, Fr. Bílého rozbor J. Výravý v »Příspěvcích k praktické poetice« 1915, stať O. Fischera v »České revui« 1915, téhož článek o »Václavu III.« v »Cestě« 1918, Voborníkův nekrolog v »Alm. Čes. akad.« 1916 a zvl. cyklickou řadu statí Ant. Veselého: o dramatických počátcích [v »L. filol.« 1930], o »Probuzencích« [v »Brázdě« 1930], o »Praktikovi« [v »Lumíru« 1927], o »Dramatu čtyř chudých stěn« [v »Akademii« 1926], o »Žních« [v »Zl. Praze« 1927], o »Velkostatkáři« [v Č. Č. M. 1928].)

Od eklektického dramatu dekoračního, od patetické, zpožděné romantické truchlohry vedl takto vývoj k drobnomalbě realistické hry, k genrovému scénování barvitě skutečnosti a od-

tud nesměle k opravdovému dušezpytnému dramatu ideového plánu; nikdo neproběhl celým tím kruhem tak jako dramaturg Národního divadla **Ladislav Stroupežnický** (nar. 6. ledna 1850 v Cerhovicích u Písku, zemřel 11. srpna 1892 v Praze). Stroupežnický, jenž napsal také řadu humoristických povídek a kreseb, uvedl se na scénu bezvýznamnými veselohrami po způsobě situačních frašek Moserových, »*Noviny a karty*« (1875), »*Pan Měsíček, obchodník*« (1877), »*Triumfy vědy*« (1884). Z rámce epigonského dramatu historického se nevymykají ani tragedie rodu Smiřických »*Černé duše*« (1877) a »*Velký sen*« (1884) z bojů tatarských ani pohrobně vydané drama Belsazarovo »*Král třtina*« (1916). V několika rozmarných genrech realistických s látkami ze XVI. a XVII. věku, »*Zvíkovský rarášek*« (1883), »*Paní mincmistrová*« (1885), »*V panském čeledníku*« (1886) a »*Sirotčí peníze*« (1887), se pokusil podrobnou kresbou archaistického prostředí, pečlivou dobovou barvou, starodávnou patinou dialogu zakrýti nedostatek dramatické invence a povzneseného humoru. Když byl ve hře o »*Christofovi Colombovi*« (1886) znovu ztroskotal s pokusem o historické drama velkého slohu, nastoupil uvědoměle dráhu dramatického realismu. Oživuje selský lidový svět na rodném Písecku, rozbíraje důmyslně »*furiantství*« jako čelný rys v sukovité povaze svých krajanů, dovedl v »*Našich furiantech*« (1887) kolem chudičké dramatické zápletky seskupiti pestrý dav rázovitých figur venkovských, malebný vír živých výjevů, překvapující spoustu humoristických jednotlivostí. »*Našim furiantům*«, kteří jsou spíše šťastnou genrovou komedií než opravdovým realistickým dramatem, se dostalo při premiéře (3. května 1887) cti býti pokládánu za počátek realismu na Národním divadle. Stroupežnický se však nezastavil u tohoto náběhu a uvědoměle postupoval k realistickému dramatu, jež by mělo jednotný děj a promyšlenou ideu. Obě následující hry z venkovského života, »*Václav Hrobčický z Hrobčic*« (1888) s drastickou srážkou feudálního panstva a tvrdohlavého sedláka v popředí, a zaostřený satiricky proti selské politice »*Vojtěch Žák, výtečník*« (1890) zůstávají ještě za cílem. Zato poslední práce Stroupežnického aktovka »*Zkažená krev*« (1891) jest dušezkumným experimentem »*Na Valdštejnské šachtě*« (1893) ukazuje jasně, kam vážně pracující autor její mířil; od sociálního, rázovitě i pečlivě provedeného prostředí se odráží nesporně tragická postava zajímavého reka idealisty-objevitele, obelstěného pomě-

ry, jehož osud není pouhou slepou náhodou, nýbrž výsledkem srážky mocné ideje s nelítostnou skutečností. V této hře, která znovu docela osobitě přináší několik motivů z mladistvých dramat Stroupežnického, hledajících jinými slohovými cestami dramatickou velikost, stroze mužný Stroupežnický, jinde suchý a střízlivě kombinující divadelník, pohrdající uznanou krásou klasickou, jeví se i básníkem; místy probleskuje též pochopení pro moderní otázky sociální. Veřejnost neuvědomila si dobře, v čem záleží Stroupežnického typický vývojový význam dramatický, a omylem shledávala jeho podstatu vždy ve vesnické komedii a v historických anekdotách na scéně. Osud, nepříznivý zmrzačenému a zakyslému panici, nedopřál mu, aby naplnil sliby, dané pracemi posledními, a vytvořil plnokrevné, česky rázovité a myšlenkově hutné tragedie realistické. (Životopis Stroupežnického podal Jar. Kamper v ČČM. 1900 a 1901, týž otiskl i korespondenci Stroupežnického v »Obzoru lit. a uměl.« 1902, povahu Stroupežnického nakreslil Jan Lier ve »Vzpomínk. Uměl. besedy« 1898, kriticky ocenil ho F. X. Šalda v »Mladých zápa-sech« 1934, J. Máchal v »Dějínách čes. drama-ta« 1917 a Ot. Fischer v knize »K dramatu« 1919.)

Do téže skupiny genrového realismu s národopisnou výplní, jako »Naši furianti« Stroupežnického a jako Šubertovy tragedie selské minulosti, náleží také obě barvitě hry ze Slovácka od G. Preissové »Gazdina roba« (1889) a »Její pastorkyňa« (1890), i dvě jadrné selské povahokresby z Litomyšlska v rouše scénickém od A. Jiráskova, »Vojnarka« (1890) a »Otec« (1894); dramatickým vzruchem nad ně vyniká »Maryša« (1894) bratří Mrštíků. (Viz o nich při rozboru novelistických prací jejich autorů.)

Genrové drobnokresby realistické rádi užívali při svých veselohrách z venkovského města divadelní autoři, kteří si kromě zá-soby vtipných nápadů, komických situací, nevinných satirických šlehů přinášeli i důkladnou znalost groteskních figurek českého venkova a švižnou ruku při kresbě těchto titěrných lidiček. Josef Štolba (* 3. května 1846 v Hradci Král., † 12. května 1930 na Kr. Vinohradech), populární notář nechanský, pardubský a vinohradský, prokázal nejživější hodnoty slovesné jako mistr barvitě causerie cestopisné (viz níže), kdežto jeho konvenční povídky sloužily jen lehké zábavě. Vstoupiv jako 23letý jinoch do dramatické literatury, napsal již pro Prozatímní di-vadlo řadu veseloher a frašek, z nichž se »Krejčí a švec« (1870) a »Zapovězené ovoce« (1872) obecnstvu nejvíce líbily; ostře výrazná kresba bystře odpozorovaných posta-

viček se v nich pojila se situační komikou v působivý celek. Národní a Vinohradské divadlo provedlo pak jeho veselohry, význačné jarým humorem a světle optimistickým pohledem do života; zejména první z nich značí vrcholy genrové drobnokresby jevištní u nás a v rozmarném zpodobování mravů maloměstských šťastně pokračují na dráze nastoupené Fr. V. Jeřábkem. Jsou to: »V odní družstvo« (1886), »All right« (1887), »Maloměstští diplomati« (1888), »Křivé cesty« (1891), »Na letním bytě« (1899), »Mořská panna« (1901) »Její systém« (1905), »Ach, ta láska!« (1911), »Staré hříchy« (1913), »Zlatá rybka« (1918) a »Zločin v horské boudě« (1920). Drastická, silně nanesená dramata bez uměleckého posvěcení, »Závěť« (1889), »Peníze« (1895) a »Za šlechtickým erbem« (1909), těží z právnických zkušeností spisovatelových; nejstarší a nejmávnější ze Štolbových dramát, dělnickou hru »Matčino dílo« (1872), potlačila censura. K maloměstským fraškovitým hrám Štolbovým se těsně pojí vtipné a obratné veselohry chrudimského organisátora kulturního Karla Pippicha (1849—1921): »Z české domácnosti« (1879), »Ve veřejném životě« (1884), »Svět zásad« (1888) i pokus o drama ctižádostivce-podnikatele »Slavomam« (1890); vtip Pippichův jest však jemnější, stavba umělejší než u Štolby a předchůdců.

O sourodých hrách V. Štecha viz níže. Ostatní skladatelé veseloher fraškovitého neb satirisujícího rázu jsou v tomto období: Jan Vávra (1843—1900), Antonín H. Sokol (1847—1889), Josef Šmaha (v. výše), František Ruth (1852—1903), Polykarp Starý (1858—1907).

Názorný obraz o českém životě divadelním podávají četné m e m o i r y, jakých výkonní umělci, organisátoři a ředitelé podniků scénických zanechali hojnost, dobře vědouce, jaký zájem u obecnstva budí jejich svět, obklopený vábně náladovým ovzduším. Kromě uvedených svrchu »Paměti« Turnovského nesou se nazpět do 70. let causeristické zlomky Josefa Štolby »Z mých pamětí« (1906 a 1907), kdežto dobu rozkvětu Národního divadla líčí jeho ředitel František Adolf Šubert v knihách »Moje vzpomínky« (1902) a »Moje divadelní toulky« (1902). K poslední knize se přímo druží vzpomínkové feuilletony umělců Národního divadla, Jindřicha Mošny »Jak jsem se měl na světě« (1911, v úpravě K. Želenského), Jiřího Bittnera »Z mých pamětí« (1894), »Frašky a tragedie« (1897) a »Jeviště a zákulisí« (1900), Josefa Šmahy »Ame-

rické táčky« (1894) a »Různí lidé a různé dojmy« (1901), Adély Volfové »Mému rodišti« (1913), pak operního pěvce Bohumila Benoniho »Moje vzpomínky a dojmy« (1917 a 1919); svět venkovských divadel zachytil Vendelín Budíl ve spisku »Z mých ředitelských vzpomínek« (1920). Též ve »Vzpomínkách« (1906 a 1907) Rudolfa Jar. Kronbaura, jež však obsahují většinou látku převzatou z druhé ruky, převládá živel divadelní. Poměry na Nár. divadle na sklonku tohoto období zachytil zvl. živě Jar. Kvapil v knize »O čem vím« (1932).

Novelistika a román v době zápasu národních tendencí s kosmopolitismem.

Novela a román za doby Hálkovy a Nerudovy byly ovládnuty dvěma silami: realisticou snahou po vystižení a zpodobení života a tendencí liberálně reformních. V dílech jejich předních představitelů plynou vedle sebe tyto proudy, u Nerudy jako u Háлка, u Světlé jako u Pflagra-Moravského, u Arbesa jako u Ant. Staška. Čím zájem pro skutečnost byl hlubší, všestrannější, karakternější, tím trvalejší jest cena děl literárních; proto pražské drobnokresby Nerudovy, vesnické povahopisy Hálkovy, ještědské povídky Světlé a maloměstské obrázky Šmilovského posud uchovávají svěžest a význam. Naopak tendenční novelistika měla jen časově přechodný význam, ať její tendence byly sebe ušlechtilejší; knihy ty zastaraly a jsou nám dokladem jen dobovým. Ale ze sporu obou snah vznikával často zmatek v celistvém pojetí díla románového a novelistického. Kolísalo se — a to i u spisovatelů nejlepších — mezi konvenčním idealismem, který užívá děje k důkazu všeobecných tesí, mezi romantikou, vršící zevní napínavost a povahovou výjimečnost, a mezi důslednou koncepcí realistickou, podávající přesný a plný výkroj života.

Tento zápas mezi apriorní tendencí a mezi předmětným pozorováním skutečnosti v 80. letech pokračuje a nabývá podoby nové. Látkový a názorový kosmopolitismus, který zasáhl tak mocně do vývoje lyriky, dotkl se výpravné prósy skrovněji: vedle Julia Zeyera hověli mu z českých vypravěčů 80. let pouze někteří povídkáři konvenční, pro něž pestrost a nezvyklost prostředí nebyla vnitřní potřebou, nýbrž spíše prostředkem sensace; přední prosaikové světoobčanské školy lumírovské — a v tom se k nim řadí i Jar. Vrchlický — okreslovali genrově s doprovodem kárné ironie neb shovívavého humoru drobnou skutečnost českou; samostatnou odrůdou tohoto drobného umění

genrového jest i povídková prósa Čechova. Vlivně se dotkly českého románu v tomto období tytéž národně výchovné tendence, které ovládaly život politický a jež v básnictví Čechově i Sládkově došly uměleckého vyjádření. Ohlas jejich shledáváme ve dvoji skupině výpravné prósy české. Záliba pro národní dějiny jako pro zdroj mravního poučení a volního povzbuzení přítomnosti, příznačná zralému básnickému tvoření Sv. Čecha, přinesla nový rozmach českému romanopisectví historickému, které bylo obecně přijímáno jako škola vlasteneckého uvědomění a národní energie. Čechovo i Sládkovo nadšení pro lid selský, temenící jednak ze svobodomyšlného demokratismu českého, jednak z opožděně romantické důvěry v kmenovou svéráznost venkova, nacházelo obdobu v horlivém úsilí, s nímž povídkáři ve všech krajích českých, moravských i slovenských studovali mrav a byt selských venkovanů, přiklánějíce se k nim s láskou a s idealisujícím zanícením. Jeden význačný rys sílel stále, ať si vypravěči vybírali náměty odkudkoliv: pronikavá předmět-
nost, trpělivé věcné studium, pozorný smysl pro skutečnost. Tyto pomůcky prósy realistické uvedly českou povídku historickou do blahodárné a úspěšné školy odborného studia dějepisného, zvláště kulturního; sblížily novelistiku z lidového života s národopisem; odnaučovaly i společenské genristy, kteří zpodobovali malé město i Prahu, pohodlnému zření konvenčnímu. I postoupila takto během 80. let česká prósa výpravná v těsné sousedství realismu, aniž se mu oddala úplně: u Al. Jiráska i u Zikm. Wintra, u Jos. Holečka i Ter. Novákové, u K. V. Raise i u J. Herbena, u Fr. Heritesa i Ign. Herrmanna skládá realismus podstatnou část postupu tvůrčího a metody pracovní, ale u každého jest doplňován neb oslabován živly jinými, souvisícími namnoze s národními tendencemi tohoto období. Teprve přímý vliv cizí, hlavně ruský a francouzský, zároveň se změněným názorem světovým přivodil plný rozvoj realistické prósy výpravné v Čechách.

Rozsáhlou látku tuto chceme rozvrhnouti do čtyř skupin, promlouvajíce 1. o historické povídce a románě, 2. o novelistice, čerpané ze života venkovského lidu, 3. o genrových obrázcích společenských, 4. o zábavném a konvenčním vypravovatelství. (Přehled látky podávají II. a III. sv. »Výboru z krásné prósy československé« 1931 a 1932 v uspořádání K. Sezimy a Ant. Veselého a s úvodní studií Arna Nováka; soustavně probral předmět Jan Máchal »O českém románu novodobém«, II. vyd. 1930 a některých zjevů se dotkl K. Sezima v »Podobiznách a reliefech«, II. vyd. 1927 a v »Krystalech a průsvitech« 1928.)

1. **Historická povídka.** Na rozdíl od ostatních druhů krásné prósy nepřijala dějepisná povídka od nehistorického, ba namnoze protihistorického období Nerudova a Hálkova obrodných prvků. Jestliže přece učiněno tehdy několik vzestupných kroků, které se poutají k jménům B. Jandy Cidlinského a Jos. Svátka, byly spíše důsledkem vědeckého než uměleckého života. Rozmnožení dokumentárních jednotlivostí, zesílení dobové malby, archaistická charakteristika řeči vyvěraly tu z podrobného dějepisného studia, z kulturně historického ochotnictví několika jednotlivců. K osobě Palackého sahá mocný zájem o naši reformaci, jenž pomohl odvrátiti naši historickou beletrii od přežilé rytířské romantiky a spolu ji vybědl ideově pronikati život náboženský.

První stupeň české historické novelistiky let 80. a 90. jest tendenčně sentimentální; hlavním jeho představitelem jest Václav Beneš Třebízský. Od romantického obrození národního všecky povídky z české minulosti prodšeny jsou tendencí vlasteneckou, láskou k jazyku a k národnosti, nadšením pro politickou samostatnost; nyní přistupuje reformační zápal husitský a českobratrský, založený spíše liberalisticky než nábožensky, a elegicky vroucí účast na tragedii bělohorské i jejích následcích. Spisovatelé všemi prostředky zpravidla spíše řečnickými než uměleckými snaží se přenéstí své nadšené tužby na čtenáře. Skládají historické děje tak, aby vždy vysvitlo, ne-li přímé, tedy konečné vítězství vlasteneckých ideí, které mají býti zároveň programem pro národní budoucnost. Historickým povídkářům nechybívá však zpravidla pouze myšlenková a zájmová nestrannost, nýbrž i epický klid: jsou dojati, citlivě rozechvěni, událostmi zneklidněni, dějiny vykládají srdcem. Ač vybírají drobty z archivů a starých kronik, přece zůstávají libovolně konstruujícími a dobrodružně vynalézajícími romantiky, kteří milují minulost, plně jí často nerozumějíce.

Protitlak nevyšel z popudů vlastně uměleckých. Intelekt, který u realisticky ověřujících dějepisných povídkářů se ozval proti jednostranné citovosti a libovolné invenci V. Beneše Třebízského, stanul celou podstatou v službách naukových. Poznalo se, že dlužno postaviti historickou povídku na pevnější základ kulturně dějepisný, že děje třeba zasaditi do rámce podrobného líčení dobového, že jednajícím osobám chybí náležité pozadí starožitnické. I obrátila se hlavní péče k studiu původních okolností a jevů, provázejících a podmiňujících veliké události dějin národních: historický místopis, strategie minulých dob, znalost krojů, náčiní, kuchyně našich předků do nejjem-

nějších odstínů provedené zvykosloví, archaistické zbarvení řeči po stránce slovníkové i skladebné slavily nyní vítězství v obrazech české minulosti, na nichž spolupracoval vedle kulturní historie i národopis. Oba mistři české historické povídky tohoto směru, Alois Jirásek a Zikmund Winter, jsou na rozdíl od příčinnivého diletanty V. Beneše Třebízského dějepisci z povolání, Z. Winter nadto z nejpilnějších kulturně historických badatelů; jest to samo zárukou, že dobový detail, jimi snesený a v celistvé malby kulturní proměněný, jest spolehlivý a hodnověrný.

Odborně historická metoda obou, která se ve svých důsledcích setkala se současnou snahou literární o realistické zpodobování skutečnosti, vedla k zdravému a účelnému specialisování. Již V. Beneš Třebízský se omezoval vždy více na určitou periodu dějinnou, na slavné období husitské a bratrské s tragickou dohrou bělohorskou; bylo to rozhodnutí jeho sympatií. A. Jirásek zprvu, dokud byl romaneskním novelistou starší školy, volil různé periody za dějiště svých prací, ač se hned v začátcích ukázal zvláštním znalcem selských bouří a pruských válek doby tereziánské. Ale čím se prohlubovaly jeho detailní studie, tím určitěji vymezoval časovou oblast své tvorby. Vlastní jeho oblíbená období dějinná jsou: husitské hnutí a jeho vojenské dozvuky, vyvrcholený úpadek pobělohorský s lidovými pokusy o vymanění z poroby, národní probuzení lidových vrstev s rokokovým i empirickým pozadím panského života; láska k rodnému kraji vodí ho nejčastěji do severovýchodních Čech. Z. Winter, jehož povídkářská činnost se počíná mosaikovými obrázky na základě bystře vyslíděných archivalií, byl zásadním specialistou. Vžil a vcítil se do XVI. a XVII. století naprosto, takže mu rozuměl, jakoby v něm byl vyrostl; pronikal veškeré společenské typy velice barvitě doby a jeho archaisování bylo již téměř bezděčné; v starobylé Praze od nastoupení Habsburků do katastrofy bělohorské jest plně doma. Tím, že archaický svět ten zná nejenom hmotně, nýbrž že i duševně jako bystrý psycholog proniká k jeho citění, myšlení, nazírání a chtění, stojí uměleckou intenzitou nad Jiráskem. Ten však zevní a vnitřní rozlehlostí svých děl, vybudovaných románově a rozvitých nammnoze cyklicky, šíří pohledu na národní dějiny, ale zvláště epickou silou přednesu i bohatstvím životních typů daleko ho převyšuje, zaujímaje nadto čestné místo vychovatele národní energie.

Dokumentární úsilí našich vypravovatelů historických staví je v blízkost umění realistického, od něhož se jak Al. Jirásek, tak Z. Winter mnohému naučili, užívajíce jeho prostředků, ne-

dosahující však jeho cílů. Ten u našich vypravěčů minulosti jest podstatně jiný než u dušezpytných epiků na př. u L. N. Tolstého, G. Flauberta, K. F. Meyera neb J. P. Jacobsena, kteří za historickými doklady a za mravy minulosti hledali především záhadu lidské duše v jádře stejné a jimi ověřovali filosofii života, načerpanou ze zkušenosti lidské i umělecké. Na počátku nebyl Alois Jirásek příliš vzdálen německých románových popularisátorů dějin: užíval, stejně jako Scheffel, Riehl neb Wolf, výpravného děje za záminku kulturně-historického poučení o různých stoletích, avšak vyzráv překonal toto poloumění úplně. Jako velký Angličan romantického období Walter Scott jasně viděl a citově prožíval totalitu národní minulosti a o ní vypravoval s kronikářskou šíří i s epickou pádností; to, stejně jako národně výchovná tendence, jej sblízuje s Polákem H. Sienkiewiczem. Aby tuto totalitu plně postihl a čtenáři sdělil, chápal se pomůcek a prostředků realistických, a to jak v kresbě postav, tak v podání řeči; živí, jadrní, plnokrevní lidé stojí před námi. Stejně si počíná v drobnějším formátě tvarem na podiv sevřeným Z. Winter.

Umělecká hodnota Jiráskova a Wintrova se nevyrovná jejich historické zdatnosti a dokumentární spolehlivosti. Pracovní jejich způsob se osvědčuje hlavně tam, kde jde o drobné genrové obrázky, neposkytující hlubších problémů dušezpytných a ideových otázek. Z. Winter většinou zůstal věren tomuto literárnímu oboru a tak nepřekročil skoro nikde meze svého nadání a umělecké schopnosti; jeho nejzrozsáhlejší dílo není básnicky nikterak nejsilnější. A. Jirásek, který též namaloval celou galerii teplých a sytých genrových obrázků starodávného života, pokoušel se od počátků o veliké skladby románové, jejichž mnohodílnost nejednou prozrazovala bezradnost komponujícího umělce vůči látce příliš se rozrůstající. Tyto veliké skladby rozdělití jest ve dvě skupiny. V první, časově starší, Jirásek se celkem přimyká k faktuře starších českých historických románů; spokojuje se napínavou romaneskností, vypočtenou na zevní dějový efekt, nepohrdá motivy intrikovými, libuje si v situacích konvenčních a v psychologii schematické. Druhá skupina souvisí již těsněji s realistickou fází české prósy. Rozkládáním historického dění na jednotlivé součinitele přiveden byl Al. Jirásek k domnění, že se i romanopisec může spokojiti podobným roztržštěním epického děje, obdobnou dekomposicí umělecké látky. Proto z pozdějších svých děl, v nichž s podrobnou pečlivostí sbírá veškeré nitky velkých dějinných procesů, takřka vyloučil ústřední reky a vůdčí postavy, v jejichž srdcích a osudech se

vyhraňuje symbolicky duše a smysl doby. V nejšíře založených svých pracích vytvořil úžasně dokumentovanou a dobově přesnou kroniku zástupů a kmenů, hromadných účastníků nějakého hnutí, při čemž mocného účinku dosáhl tím, že stále důrazně projevoval nadšené povědomí rodové, kmenové a místní, nahrazuje tak někdejší tendenčnost vlasteneckých povídkářů historických. Toto pojetí Jiráskovo souvisí jednak s důslednou demokratičností uvědomělého syna lidu, který vyrostl v zásadách českého liberalismu, jednak s kolektivismem, převládajícím v dějepisectví na sklonku 19. věku: národ, soustředěný v lidových svých vrstvách, pojat tu jako vlastní hromadný tvůrce svých dějin. Zároveň zmizela z těchto kronik jednotná románová kompozice, ústřední charakterová linie, pevný psychologický střed. Individualistický romantismus, jemuž dějinné události byly výsledkem mocné libovůle vůdčích osob a jenž zanedbával průvodní charakteristické události a jevy, zaměněn byl kolektivistickým realismem, kterému se v historickém prostředí ztratil hrdina a za kulturní dekoraci vlastní psychologický děj. I jest Alois Jirásek také na vrcholech svého tvoření epik, nikoliv psycholog, vypravěč o minulosti, nikoliv filosofický tlumočnick jejích ideí, malíř zástupů, nikoliv analytik hrdin.

Vedle V. Beneše Třebízského, Al. Jiráska a Z. Wintra, kteří jak přednostmi, tak nedostatky svými jsou typičtí, jeví se ostatní pěstitelé české povídky historické epigony v pravém smyslu slova, ano, ne jeden z nich jest přímo otrockým napodobitelem; jenom T. Nováková v národopisně historických obrazech duchovního života východočeského lidu zpracovala Jiráskovy podněty osobitě. Někteří z historických povídkářů omezili okruh své látky podle archivu, v němž pracovali; jiní vybrali si z minulých dějů pouze příběhy humoristicky zbarvené; třetí spokojili se archaistickým nátěrem řeči, nemajíce pro minulost jinak smyslu; nechybělo konečně ani těch, kdož pro konvenční zábavu vyprávěli pošetilé příběhy velmi povrchně historicky kostymované; starý napínavý román historický nalézal stále pěstitele a milovníky. Tyto plody historického i literárního diletantství byly hojně čteny, a kritika nejinak než čtenáři soudila na nich spíše tendenci a látku než zpracování. Úhrnem přispěla česká historická novelistika při značné své kvantitě a propracovaném národním poslání dosti skrovně k uměleckému vzestupu české prósy.

Všeobecný tento přehled vývoje české historické povídky dlužno nyní doplniti daty životopisnými i bibliografickými.

V á c l a v B e n e š T ř e b í z s k ý (1849—1884), vl. jménem

Václav Beneš, se narodil dne 24. února 1849 v Třebízi u Slaného. Školu obecnou navštěvoval v Kvílicích a ve Slaném, také nižší gymnasium studoval ve Slaném, vyšší pak třídy na Novoměstském gymnasiu v Praze jako chovanec arcibisk. konviktu. Vykonal studia bohoslovecká, byl r. 1875 vysvěcen; první kaplanské místo jeho bylo v Litni u Prahy, kdež pobyl do r. 1876. Tehdy přijal místo kaplana v Klecanech nad Vltavou u Prahy a setrval tu, podlamován těžkým plicním neduhem, jemuž podlehl za léčebného pobytu v Mariánských Lázních dne 20. června 1884.

Literární činnost V. Beneše Třebízského spadá do let 1871—1884; první otištěnou prací byl obrázek z bojů bulharsko-tureckých »M a r a B o č a r o v n a«, uveřejněný ve »Světozoru« (1871), poslední jeho povídkou široce založené vypravování z války třicetileté »U š l a p á n«, jehož dokončení přinesl »Lumír« r. 1884 již po smrti spisovatelově. Úhrnem se čítá prací Třebízského na 90; většina z nich jsou menší povídky, historické anekdoty, úryvkovité charakteristiky. Románem nazval Václav Beneš Třebízský pouze několik knih, jsou to: »A n e ž k a P ř e m y s l o v n a« (1878) z doby Václava I., »B l u d n é d u š e« (1879) z náboženského života selského za Josefa II. (nové vyd. s lit. hist. úvodem K. Riegra v »Svět. knih.« 1915), »T r n o v á k o r u n a« (1883) z období pobělohorského, »K r á l o v n a D a g m a r« (1883) z rozhraní XII. a XIII. věku a široká malba »zlatého« věku Rudolfova »V p o d v e č e r p ě t i l i s t é r ũ ž e« (1884, kn. 1885), líčící konec slávy rožmberské. Šíře založeny jsou též práce »B l u d a ř i« (1873), předvádějící počátky roboty v Čechách za panství braniborského, »L e v o h r a d e c k á p o v í d k a« (1882) z války třicetileté (šk. vyd. F. Strojčka ve »Sb. souv. četby« 1925), »Z l e t o p i s ů s á z a v s k ý c h« (1881), zobrazující konflikt starého pohanství s křesťanstvím a zápas o liturgii slovanskou, »S t a d i c k ý k r á l« (1881), s námětem vzatým z bezvládní v Čechách po smrti Albrechta II. a obražejícím se v české pověsti »královské«, i obě působivé malby z nejhlubšího úpadku pobělohorského »D o k o n á n o j e s t« (1886) a »P r o b í l o u l a b u t Š v a m b e r s k o u« (1884). Z hojných souborů, které V. Beneš Třebízský sám sestavil a jež vydáním jeho sebraných spisů zmizely, došel největší obliby svazek »P o v í d k y k a r l š t e j n s k é h o h a v r a n a« (1884), mající případný jednotný rámeček.

Nejllepší přehled činnosti V. Beneše Třebízského podávají jeho sebrané spisy, zahájené již za jeho života. První jejich vy-

dání z let 1884—1889 mělo 5 dílů o 15 svazcích; v novém o-
tisku 1892—1897 přidána byla »Královna Dagmar«, nyní (spi-
sy ty se vždy znovu přetiskují, posléze 1923) čítá se celkem
oddílů 6. Rozdělení se řídí případně podle námětů dobou děje.
Díl I. obsahuje s názvem »P o d d o š k o v ý m i s t ř e c h a
m i« drobné obrázky vesnické, soustředující děj kolem rá-
zovité některé postavy selské. Díl II., »V č e r v á n c í c h k a
l i c h a«, zahrnuje historické povídky z úsvitu české reformace,
k němu se druží jako III. a IV. díl provedením slabší práce
z rozkvětu českého husitství »V z á ř i k a l i c h a«. (Již r.
1879 uspořádal V. Beneš Třebízský »V č e r v á n c í c h a l e s
k u k a l i c h a« obdobnou sbírku o 2 sv.) Nejpriznáčnější
práce Třebízského, zcela prosycené bolestným elegismem, psa-
né krví a slzami, laděné bez výjimky do barev temných, jsou
zařazeny do V. a VI. dílu jako »P o b ě l o h o r s k é e l e g i e«.
Devět svazků (díl VII.—XV.), nadepsaných »Z r ů z n ý c h
d o b«, objímá velkou řadu věků. Z období přemyslovského pou-
tal spisovatele dvojí zápas, jednak boj pohanstva s věrou kře-
šťanskou, jednak konflikt cizích mravů rytířských se svéráz-
nou vzdělaností národní; bědné intermezzo braniborské vábilo
rozbolestněnou duši spisovatelovu, jež dávala přednost dobám
strastiplným jako předobrazení úpadku pobělohorského. Dobu
Rudolfovu volil si V. Beneš Třebízský častěji, ačkoliv neměl val-
ného smyslu pro její vyspělou kulturu; zase jej v ní upoutával
zápas českého národního ducha s cizáckou a rozmařilou vzdě-
laností, jejíž nejzhousebnější výtvar viděl v alchymii. Kdežto ra-
kousko-pruské války tereziánské ho nepoutaly, líčil rád obraz
náboženské svobody a osvícenského hnutí za Josefa II. na čes-
kou duši lidovou; jeho selsky cítící srdce radostně se roze-
chvívalo i úlevami robotními. (Román »Bludné duše«, slučující
tyto prvky, se počítá za nejzralejší práci Třebízského.) Něko-
lik povídek se odehrává na pozadí válek napoleonských; nej-
hloub do přítomnosti sahá novela z r. 1848, »P r v n í r ů ž e«.
Poslední (XVI.) svazek sebraných děl Třebízského vyplňuje v
komposici roztráštěný román »K r á l o v n a D a g m a r«, roz-
sahem největší práce autorova. V. Beneš Třebízský, jenž se ob-
racel výslovně k nejširším vrstvám lidovým, psal mnoho prací
také pro mládež, jiné pak snadno daly se za četbu dětskou
upraviti; takové výbory pro mládež upravil z nich K. V. Rais:
»Z r o d n é c h a l o u p k y« (1885), »N á r o d n í p o h á d
k y a p o v ě s t i« (1886), »P o v í d k y s t a r ě h o z b r o j
n o š e« (1887) a »H a v r a n í m p e r e m« (1906). Činnost V.
Beneše Třebízského doplňuje i působení homiletické; ke kázáním

»Pravdou k životu« (1882—1884) se druží modlitební kniha »Pomněnky ve vínek božský« (1884), psaná úplně týměž citovým, rétorickým a vzrušeným slohem jako lyrické části jeho prací a prodšená vlastenectvím velmi uvědoměným; do ní zařazena jest i proslulá »Modlitba za vlast«, mohutně zaznívající výkřik historické elegie, vlastenecké naděje, blouznivého hymnismu.

(Životopis V. Beneše Třebízského od jeho obdivovatele a napodobitele Jos. Brauna připojen byl k soubornému vydání [1889]; jiný žák a ctitel Třebízského, K. V. Rais, zpodobil jeho osobnost a činnost již dříve způsobem lidovým [1885]; estetický a psychologický obraz literární o V. Beneši Třebízském od Bož. Jirákové [v »List. filol.« 1901]; o reformaci české v díle Třebízského pojednal K. Rieger v »Slánském obzoru« 1910; přehledná charakteristika od Ferd. Strejčka v »Čes. hlavách« seš. 30, 1925; o »Martinu Puškarovi« Jiří Horák v »Bídlově sborn.« 1928; o motivech »Levohrad. pov.« Jos. Skutil v List. filol.« 1936.)

Alois Jirásek (1851—1930) narodil se 23. srpna 1851 v Hronově u Náchoda z nezámožného rodu rolnického a tkalcovského; otec jeho měl krámek pekařský. Domov, jehož lidovou kroniku podal v rozlehlém díle »U nás« a v prvním díle knihy »Z mých pamětí«, působil naň mocně. Vedle podhorské krajinné krásy hor Orlických živily ve vnímavém hochu silné dojmy též zajímavé národopisné poměry zachovalého lidu, hlavně po stránce zvykové a náboženské; také pro divadlo si přinesl již z domova zálibu. Pruská válka r. 1866, jejíž nejkrvavější děje se odehrály právě v Jiráskově rodném kraji, mohutně otrásla budoucím epikem bitevním a dala mu i mnohonásobné dojmy malebné, jako vůbec nadání kreslířské a vloha zraková vyznačují Jiráskovo mládí. Jako jedenáctiletý hoch poslán výměnou do německého Grossdorfu u Broumova, také nižší gymnasium vystudoval u německých piaristů v Broumově v l. 1863—1867; vyšší třídy pak na českém ústavě v Hradci Králové; v Hradci Králové se plně probudilo Jiráskovo vědomí vlastenecké. Pokusiv se tu již slovesně a uzavřev několik literárních přátelství (s B. Jelínkem, Jos. Bašem), odešel r. 1871 do Prahy studovat historii, kdež se seznámil s mladými spisovateli seskupenými kolem »Lumíra«; mocně působil také důvěrný vztah k malíři Mik. Alšovi, s nímž shodně pojal Jirásek plán zobraziti cyklicky českou minulost hrdinskou. R. 1874 se stal suplentem gymnasia v Litomyšli, po 4 letech přešel jako profesor na tamější školu reální a prodělav různé organizační

změny ústavů litomyšlských, vytrval tam celkem 14 let. Starodávná Litomyšl s dochovanými tradicemi měšťanskými a piaristicky gymnasiijními, částečně i zámeckými zbystrila jeho pozorovatelský dar a obohatila jeho kulturně historické vědomosti; hlavně doba empirová a rokoková se tu přiblížila Jiráskovu srdci. Odtud si odnesl nejen »maloměstské historie«, »starosvětské obrázky« a jiné menší prósy, ale i látku dramata vesnických, »Vojnarky«, »Otce« a maloměstské »M. D. Rettigové« a mnohý podnět pro »F. L. Věka«. Od studentských let Jirásek byl horlivým turistou a se zápisníkem i náčrtníkem v ruce prošel celou československou vlast, nejdéle pobýváje v dějištech svých románů, a to i mimo českou půdu. R. 1888—1909 působil na vyšším gymnasiu v Praze v Žitné ulici, dnes po něm nazvaném; výslužbu trávil dílem v Hronově, dílem v Praze, obdařen různými důstojnostmi. Národně výchovné a buditelské své dílo dovršil Al. Jirásek statečnými a důraznými projevy ve světové válce, kde svou obecně uznanou autoritou několikrát podepřel úsilí o politickou samostatnost československou; jeho jméno, dílem i stylisace dodaly váhy květnovému manifestu českých spisovatelů r. 1917; r. 1918 v dubnu pronesl přísahu národu českého v Obecním domě, jejíž forma jest jeho dílem; r. 1918 v prosinci uvítal jménem spisovatelstva presidenta Masaryka při slavném vstupu na půdu pražskou; v l. 1918—1925 byl členem Nár. shromáždění a jeho senátu. Zemřel v Praze 12. března 1930 a po slavném pohřbu převezen jeho popel do rodného Hronova.

K historické novelistice se nedostal Al. Jirásek rázem. Literární svou činnost zahájil r. 1871 baladou »Ž e n a p o d l o u d n í k o v a« a básně psal do r. 1876; vedle máchovských projevů teskné snivosti, ale i sociálního cítění, hlásí se tu hlavně kult rodného kraje a jeho lidu i porozumění české minulosti husitské a bělohorské, vše v náladách i v slohu vlastenecké generace z »Ruchu«; »B á s n ě« vydány až posmrtně Mil. Hýskem. První jeho povídky z l. 1872—1874, shrnuté později (1878) do svazku »P o v í d k y z h o r«, jsou malé ostře vypracované charakteristiky lidových postav, úsečné podáním a úzké obzorem s příklonou k venkovským povídkám Hálkovým; vůči vesnickým novelám K. Světlé blednou. R. 1874 přináší první historickou povídku Jiráskovu »V i k t o r a« z období bělohorského, neuchylující se v celku od starší sentimentální romantiky, r. 1875 pak již velký dějinný román ze selského povstání na Náchodsku r. 1775 »S k a l á c i«. Trojí oblast látková, jež Jiráska vždy znovu vábila, se stýká v »Skalácích«: život poddan-

ského lidu v jeho rodném kraji v době úpadku, skvělý a ne-spravedlivý svět požívačné šlechty v době rokokové, živel vojenský. V různém seskupení se tyto prvky vracejí v následujících pracích Jiráskových, z nichž se tuto uvádějí jen významnější. Oslnivý panský život vévody Zaháňského, usedlého v rodném kraji básnikově, odrážející se od bídy robotníků selských, líčí dvě souvislé knihy »Na dvoře vévodském« (1877, kn. 1881) a později »Ráj světa« (1880, kn. 1883) s podrobnou malbou rozkošnického života na Vídeňském kongrese. Celá serie britkých vojenských scén a figur namnoze z války třicetileté, uzavřených do dvou svazků »Z bouřlivých dob« (1879 a 1882, částečně ze samého počátku Jiráskova tvoření), působí dojmem skizzáře k větším skladbám z dějin válečných. První z nich, románek »Slavný den« (1879), vkládající romantiku lásky do rámce pražských událostí z r. 1420, značí Jiráskův vstup do veliké doby husitské, současně zkouší se v povídce »Konec a počátek« (1879, kn. 1882) v dějích Jednoty bratrské, kterou sleduje v jejích počátcích na panství litickém; sám uznává tyto začátečnické práce o těžkých tématech za nezdařené pokusy.

Jest to doba mnohonásobného kolísání: věcný realista, opřeny o spolehlivé dokumenty, zápasí s konvenčním romantikem; soustředěný mistr drobných pregnantních obrázků není ještě vyrovnán s autorem rozlehlých děl, zběžně a v obecných rysech pracujícím; specialista v některých sobě sourodých obdobích ještě ustupuje eklektikovi, měnícímu chvatně doby dějové. Ohlasem pobytu litomyšlského jsou dobově velmi věrně, třebaže umělecky ne právě hluboké novely z měšťanského empiru a z české doby »biedermeierovské«, pojaté později (1890) do »Maloměstských historií«, mezi nimiž slunná selanka studentská »Filosofská historie« (1878) došla neobyčejné popularity. Vedle toho zapadá Jirásek i do doby vlády braniborské, v české historické novelistice již zevšednělé, povídkou »Obětovaní« (1880, kn. 1883) a do českého prvokřesťanského pravěku »Nevolnicí« (1884, kn. 1888).

Široce založený román »Poklad« (1881, kn. 1885) znamená návrat k světu rokokové a osvícenské šlechty josefinské, přiblížení rodnému kraji v Čechách severovýchodních, první pokus o sledování slabounkých počátečních kořinek českého obrození národního. Na rodné půdě, v duševně sourodém XVIII. věku, uprostřed válečných zmatků stojí v »Souseedech« (1882, kn. 1884) a v »Pandurku« (1883, kn. 1886). Ale bitevně strategický a kronikářsky výpravný zájem vede ho v »kusu

české anabase« žoldněrské, vyplývající zemanskou krev na bojištích bavorských, »V cizích službách« (1883, kn. 1886) na prah XVI. věku mimo hranice domova; potřebě kulturního dějepisce zhostiti se spousty nasbíraných dobových dokumentů vyhovuje temně zbarvená novela »Ze zlatého věku v Čechách« (1882) z rozhraní XVI. a XVII. století. Z období, ležícího uprostřed mezi husitstvím a Bílou horou, Jirásek prožívá nejintenzivněji dobu poděbradskou, z níž však prozatím zobrazuje jenom episy a zjevy podružné: selanka »Maryla« (1885, kn. 1887) svěže a teple křísí zemanský svět, plný rozmarňných figur; »Zemanka« (1885, kn. 1887) sleduje sektářství české po bitvě u Lipan.

Větší práce volají však Jiráskova k soustředění na historické děje a na myšlenková neb sociální hnutí, s nimiž sám též cítí nejživější účast. V první své monumentální skladbě, »Psolhla v cích« (1884, kn. 1886), se stává epikem selského povstání, které jest mu svou lidovostí, svou houževnatou důsledností boje za právo přímo symbolem našeho národního zápasu vůbec; průprava historická spojena jest neobyčejně šťastně s lidovědnými detaily. Epika českého národního úpadku doplňuje elegik a sugestivní malíř náladový ve »Skalách« (1886, kn. 1887), označených jakožto »několik výjevů z dějin samoty«; s podivuhodnou věrností historickou dovedl tu Jirásek v osudu zemanské rodiny Křinecké z rodného svého kraje uzavřítí dějinnou tragiku Bílé hory. Jsou tu veškeré podmínky, aby mohl spisovatel přistoupiti k širokým, několikadilným skladbám. Jest však v tomto díle i leccos, co brzy Jirásek obětoval pestré rozmanitosti dějů neobyčejně obsáhlých: pevnost a úměrnost jednotné stavby.

První z románových cyklů sluje »Mezi proudy« (kn. 1891) a do tří dílů (I. »Dvojí dvůr« [1887], II. »Syn ohnivcův« [1888] a »Do tří hlasů« [1890]) zavírá myšlenkové vření za krále Václava, předcházející bezprostředně období husitské; řada osobních příběhů s romantickou napínávností dvořanstva i žakovstva, vysoké a nižší šlechty i kněžstva, pražských měšťanů i jihočeských »lapků« se rýsuje na barvitě podaném, ale nejednotném obraze zápasu krále s panstvem a s arcibiskupem Janem z Jenštejna. V posledním díle cyklu se hlásí mohutné hnutí národní, rozvlněné nejmocněji kolem osoby M. Jana Husi a Jana Žižky, jejichž počátky tu vyličený národně a s vroucností. Ještě před ukončením této trilogie počal Al. Jirásek vydávati velký román z národního obrození na rozhraní XVIII. a XIX. století; dílo nadepsané »F. L. Věk« se

rozrostlo na V dílů (I 1888, II 1892, III 1897, IV 1900, V 1906) a seskupujíc kolem průměrného reka, nepatrného to spisovatele buditele z kruhu Puchmajerova, jenž v životě slul František L. Hek, celé zástupy pražských i venkovských buditelů, stalo se autentickou kronikou českého osvícenství i vlastenectví literárního, jazykového, divadelního v době obrozenské; z Prahy, kde zpodobil Jirásek zvláště barvitě skupinu Thámovu a Puchmajerovu, se stáčí děj, vysledovaný až k r. 1816, do Věkova domova, Dobrušky, a kromě titulního hrdiny se soustřeďuje i kolem východočeských křisitelů Zieglera a Patrčky. Mezi tím si však spisovatel rozdělal též i jiné objemné práce. V širokém proudu epického vypravování bez vlastního ústředního hrdiny a se stejnou měrou davové psychologie jako kulturního detailu zachytil v »listu z české epeje« »P r o t i v š e m« (1893, kn. 1894) vrcholnou dobu husitskou, rok 1420, jímž se byl zabýval již před 15 léty; tentokrát však provázel bezpečného znalce dějin velký epik, dovedoucí i komposičně zvládnouti rozsáhlou a ideově významnou látku.

»Nová kronika«, pojmenovaná »U n á s«, se střídala od r. 1896 s »F. L. Věkem«, jsouc mu vnitřně velice blízka. Také v této čistě kronikářsky nesené historii rodného kraje autorova, se sleduje obrodny proces národní v l. 1823—1848, sahající kořeny do doby osvícenské; nositelem procesu jest tu však — proti měšťanům a vzdělancům z »F. L. Věka« — venkovský lid, vedený sympatickým knězem farářem Havlovickým, jímž míněn Josef Regner, buditel národní i hospodářský. Kronikářský ráz a vpracování několika rodinných osudů do děje svedly autora k pohodlné a volné komposici, která látku rozčlenila nestejně do IV dílů (z nich I. »Ů h o r« vyšel 1896, II. »N o v i n a« 1898, III. »O s e t e k« 1901 a IV. »Z e m ě ž l u č« 1903).

A opět vedle skladby z probuzení národního dílo z periody husitské: od r. 1899 vydává Jirásek »tři rhapsodie«, spojené titulem »Bratrstvo«. V duchu autorově se označuje »B r a t r s t v o« třetí, konečnou částí cyklu, jehož první dva oddíly slují »Mezi proudy« a »Proti všem«: když v trilogii »Mezi proudy« vylíčil průpravu husitství, když v epeji »Proti všem« oslavil vrchol husitského zápasu, sleduje teď v kronice zbytků tábořských seřazených pod Jiskrou z Brandýsa na půdě uherské a slovenské a zžíraných příliš lidskými vášněmi, rozklad velkého toho hnutí; kterak milenka Talufúsa z Ostrova, smyslná Uherkyně Maria Bodorowská, zradí bratrstvo tábořské, tvoří osu díla, kde se v ohnivě Maďarce, úlisné katoličce, »věrné zrádkyni« Márii Jiráskovi po prvé podařila plnokrevná postava ženy-váš-

nivkyně. R. 1899 vyšel I. díl »Bitva u Lučence«, r. 1904 »Mária«, r. 1908 konečný díl »Žebráci«; dílo má značný význam i pro upevnění shody československé, jejímž horlivým hlasatelem Jirásek byl trvale. V »Bratrstvu« se přiblížil Al. Jirásek nejvíce stejně plodnému a oblíbenému romanopisci polskému, s nímž bývá často srovnáván, H. Sienkiewiczovi, velkému malíři bitev a nadšenému hlasateli národní energie.

Nad tyto skladby příliš rozlehlé a rozptýlené, aby byly romány v nejvyšším smyslu, postoupil »historický obraz« »Temno« (1913, kn. 1915), úchvatná malba XVIII. věku, kdy dílo protireformace bylo dovršeno; pevnou komposicí dovedl spisovatel sloučiti trojí oblast, měšťanstvo pražské, bludaře, zachovávající styky se saskou emigrací, a drobné panstvo na venkovských sídlech, zasahované vesměs vítěznou mocí jesuitů — náladový valeur, dušezpytný pohled se tu vyrovnávají bohatství původních jednotlivostí kulturně historických. Úpadek tvůrčích sil jest však zřejmý z kroniky »Husitský král« (dokončený I. díl 1916, kn. 1920, II. díl nedokončen, vyšel posmrtně 1932 péčí Zd. Nejedlého). Jsou to osudy státního utrakvismu a pronásledovaného bratrství a posouvají v popředí kromě zápasu krále Jiřího s papežem první pronásledování Jednoty.

Vedle uvedených rozlehlejších děl historické prósy napsal i celou řadu menších povídek a novel s náměty z nejrůznějších dob českého dějinného vývoje. Též v nich vyslovuje svou zálibu pro časy rušné, pro scény válečné, pro lidi činu, pro myšlenky promítnuté hlučnou zevní akcí; zhusta podává v těchto drobných číslech dějovou arabesku, charakteristický profil nevšední povahy, kulturně historickou miniaturu. Některé ze souborů těch byly již uvedeny. Mimo sebrané spisy vyšly v l. 1882—1889 ještě soubory: »Dvě povídky« (1882, s litomyšlskými náměty), »Povídky« (1885 a 1889, 2 sv. v »Kab. knih.«), »Povídky a novely« (1885, 1887 a 1889, 3 sv. v »Salon. bibl.«), »Starosvětské obrázky« (1888). Jiné vyplnily v sebraných spisech svazky: »Drobné povídky a obrázky« (sv. IX), »Z různých dob« (sv. XI, XII a XIII), »Domů a jiné obrázky« (sv. XXIV), »Písničky a jiná prósa« (sv. XLII, zčásti nejstarší povídky Jiráskovy). Skrovné počtem jsou jeho práce čerpané ze současného života. Mezi nimi povídky »Na Ostrově« (1888) a »Druhý květ« (1891) se zabývají s uměleckým nezdařem konfliktem starého a mladého pokolení, který Jiráska často zaměstnával; tendenční povídka první, jejíž děj se ztrácí v nepřetržitém řečňování, vykládá do široka Jiráskovy názory vlastenecké.

Pohledem do spisovatelské dílny Jiráskovy jsou čtyři svažky »Rozmanité prósy« (1896, 1905 a 1913), r. 1916 druhá část »Písniček a jiné prósy« a r. 1922 »Směsa«; tu Jirásek předkládá své výpisky z pramenů, pomocné články kulturně historické, drobné charakteristiky atd.; odtud jest patrno, kterak Jiráskova spisovatele podmiňuje samostatný badatel archivní a knihovní, který zvláště v národopise působil průkopně, jmenovitě jako znalec lidového stavitelství. Významné jsou i úvahy o povaze, pověstech, krojích, bytu a sídlech československého lidu, psané po německu pro encyklopedii »Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild« (1894, česky v XXII. sv. sebr. sp. 1896). Krajinné pozadí mnohých svých prací podrobně a všestranně vylíčil v »Horách Orlických« (1888), V. to svazku Ottových »Čech«, jejichž byl redaktorem. Pro mládež vydal Jirásek čtyři knihy: »Z Čech až na konec světa« (1890) jest šťastnou parafrází staročeského deníku pana Šaška z Mezihoří z cesty po západní Evropě; »Staré pověsti české« (1894) shrnují hlavní české pověsti národní a některé místní a vypravují je mohutným slohem, dobře přiléhajícím k záměrné tendenci vlastenecky výchovné; »Ze zaslých dob« (1902) jest výbor menších povídek historických pro mládež; »Z dávná i nedávná« (1913) jest snůškou bezvýznamných drobností.

Velmi obšírnou kroniku svého života podal Al. Jirásek ve 2 dílech »Z mých pamětí« (1910 a 1912, kn. 1911 a 1913); nedbaje kompoziční jednoty, oživuje ve volném a živém vypravování leckde s působivou náladovostí i nejnepatrnější výjevy svého klidného života a jeho dějišť: v prvním díle hronovské mládí a léta gymnasijní, v druhém studia na universitě a pobyt v Litomyšli.

Od r. 1890 Al. Jirásek jest činný i dramaticky. Také oněm jeho dílům, která jsou určena k provozování scénickému, chybí vlastní dramatický nerv, organický duševní rozvoj, intenzivní soustředění na typický děj, složitější kresba povah. Místo toho podává Jirásek úsečným a hutným jazykem řadu sytých malovaných a do posledních detailů propracovaných obrazů, které v davových scénách dosahují divadelní účinnosti a jsou oblitý účinnou náladovostí. Ale nadhozené konflikty jsou konvenční, jejich psychologické řešení mělké; historické tragedie nemají ani jednoty dějové; veselohrám Jiráskovým se nedostává povznesenějšího humoru. Řetězec dramát Jiráskových se začíná »Vojnarkou« (1890, kn. 1891), nevyhraněnou tragedií ze vsí na Litomyšlsku se zajímavými národopisnými postřehy;

z téže lidové oblasti jest načerpána a stejně sytým národopisným koloritem, zvláště také v dialektické mluvě nadána scénická povahokresba s tragickým doprovodem »O t e c« (1894, kn. 1895). Po nezdaru s historickým žertíkem »K o l é b k o u« (1891, kn. 1892) a po nevykvašené intimní aktovce »Z k o u š k a« (1895) zůstal Jiráskovi věren divadelní úspěch od dramatu ze sedmileté války »E m i g r a n t« (1898), kdež, užívaje své látky ze »Sousedů«, řeší konvenčně konflikt vlastenectví a náboženství. Starší látky (z »Filosofské historie«) se chopil i v trojaktové komedii »M. D. R e t t i g o v á« (1901), v níž genrová malba starodávné Litomyšle promíšena jest obhroublou komikou sousedskou. K husitské epopeji »Proti všem« se přímo pojí historické drama o pěti jednáních, »J a n Ž i ž k a« (1903), jehož děj, v davové scéně roztřepený, vyznívá apelem k svornosti národní; technicky i látkově se k »Janu Žižkovi« řadí v jakousi trilogii husitskou dvě hry bez dramatického děje, »J a n H u s« (1911) a »J a n R o h á ě ě« (1914, provoz. až 1918). Heslo svornosti rozšiřuje na celou oblast slovanskou tragedie nesvorných Polabanů »G e r o« (1904). Symbolickými pohádkami národního dosahu chtějí býti »L u c e r n a« (1905) a »P a n J o h a n e s« (1909, provoz. 1910), v nichž Jirásek způsobem blízkým J. K. Tylovi zpodobil panský mrav a selský útisk v době rokokové, uživ nejedné vzpomínky z lidového života svého kraje. Tendenční hra ze současného života »S a m o t a« (1908), podává nešťastnou obměnu Jiráskova oblíbeného motivu, boje zasloužilých a ušlechtilých idealistů proti mravní i národní vlačnosti mládeže. (V sebr. spisech Jiráskových seřazeny divadelní hry do sv. XXV., XXXVI. a XLI.) Sebrané spisy Al. Jiráska vyšly v l. 1889—1932 v XLV sv., většina jich již v několika vydáních, mnohá díla teprve v souboru tomto nabyta podoby definitivní; nové zrevid. vyd. v XLVII sv. 1931—1933 dokončeno péčí Zd. Nejedlého. Nejednu ze svých mladistvých prací Al. Jirásek ze sebr. spisů vyloučil, a to některý kus velmi příznačný, tak »Viktoru«, »Konec a počátek«, »Nevolníci«, »Slavný den«, »Zemanku«.

(Kromě četných přátelských a obdivných vzpomínek jsou novány vylíčení a ocenění Jiráskovy slovesné činnosti knihy: Jan Voborník, »Al. Jirásek; jeho umělecká činnost a hodnota díla« 1901 [pokus o přehledné seskupení a výklad, kriticky nuzné]; Alois Tuček, »Al. Jirásek; kapitoly literárně kritické« 1901 [náběh k rozboru slohu a k zařazení do literárního vývoje]; Zdeněk Nejedlý, »Al. Jirásek«, otisk z ČČM. 1902 [náskres vývojeslovný a periodisační]; dvě publikace u příle-

žitosti 60. zrozenin: »Jiráskova Litomyšl«, sborník studií a vzpomínek za redakce T. E. Tisovského 1911 a Zdeněk Nejedlý, »Al. Jirásek a jeho Litomyšl« 1911 [historický rozbor téhož předmětu, k němuž se dokumentárně vrátil Vojt. Novotný v spisku »Po stopách Jiráskových v Litomyšli« 1933]. Týž autor uctil Jiráskovy sedmdesátiny obsáhlou »studií historickou, »Al. Jirásek« 1921, která kreslí vedle zevrubného výkladu historismu Jiráskova i jeho filosofii dějin; ještě objemnější příležitostný spis Jana Friče, »Život a dílo Al. Jiráskova« 1921, slouží životopisnými údaji, obsahy a rozборы děl hlavně jen školským potřebám. Nejcennějším ovocem Jiráskových oslav r. 1921 — z intimní blízkosti a v názorné zkratce nakreslil tehdy podobiznu svého tchána v drobné knížce »Českých hlav« Hanuš Jelínek — jest sborník studií a vzpomínek »Alois Jirásek« za redakce M. Hýska; z jeho literárně historických studií mají zvláštní hodnotu: Hýskův rozbor Jiráskových básní, Bartošova úvaha o jeho poměru k husitství, Urbánkova o době poděbradské v díle Jiráskově, Novotného vyšetření bělohorských a pobělohorských látek, Fl. Kleinschnitzová zjišťuje prameny »Temna«, Ant. Procházka skladbu díla »U nás«, J. V. Sedlák »Jana Roháče«; jazyk Jiráskův osvětlují B. Havránek a Q. Hodura, vztah k Slovensku Alb. Pražák, význam národopisný Jiří Horák. Sborník zakončen podrobným knihopisem od Fr. Páty, jinou bibliografii podává poslední kniha Nejedlého. Rozsahem, nikoliv obsahem vyniká nekrolog Jiráskův od Jarom. Boreckého v »Alm. Č. akad.« 1933. Vzpomínkovým průvodem opatřil J. S. Machar svou korespondenci s Al. Jiráskem z l. 1889—1929 v knize »Čtyřicet let s Al. Jiráskem« 1931. Z časopiseckých příspěvků nejdůležitější jsou obě stati Jana Jakubce o Jiráskově beletrii historické v »Lumíru« 1906 a o »F. L. Věku« tamže 1908. Arne Novák v knize »Zvony domova« 1916 rozebral »Temno«, O. Fischer ve spise »K dramatu« 1919 Jiráskovy hry, jež zařadil a vyložil též Jan Máchal v příručce »Dějiny českého dramata« r. 1929.)

Věrným životním i literárním druhem Jiráskovým byl jiný žák Tomkovy školy historické a stoupenec názoru o národné výchovné ceně prósy dějepravné, Zikmund Winter, Pražan vedle pohorského venkovana, mistr drobnokresby vedle cyklického epika, virtuosní novelist a vedle vypravěče kronikářsky románového.

Zikmund Winter (1846.—1912) narodil se 27. prosince 1846 v Praze. Vykonal gymnasiální studia na akad. gymnasiu pražském, oddal se na filosofické fakultě historii a dovršil prů-

pravu profesorskou doktorátem filosofickým. Na to působil jako profesor dějepisu na reálkách v l. 1873 a 1874 v Pardubicích a v desetiletí násl. v Rakovníku, od r. 1884 do r. 1907 na akademickém gymnasiu v Praze. Zemřel 12. června 1912 v Reichenhallu v Bavořích.

Opustiv básnictví, jemuž se v mladých letech věnoval se skrovným zdarem, oddal se Z. Winter v duchu tomkovském nejprve sbírání dějepisného a kulturního materiálu v archívech, sleduje při tom spíše cíle kulturně historické než literární. Nejdříve vyčerpал archiv v Rakovníku, později studoval hlavně v městském archivě pražském, kdež přijal hojné a cenné podněty od Jos. Emlera a Jar. Čelakovského. Při studiu archivním Z. Winter shromažďoval detaily a drobtý kulturní, z nichž mosaikově skládal obraz vnitřního života a národního bytu českého ze XVI. a XVII. věku. Zprvu vznikaly tak menší monografie a obrázky, nesené takřka povahou látky; Winter je sestavoval v pestré sbírky často feuilletonistického podání, na př. »Malé historie ze života staročeského« (1888), »V měšťanské světnici starodávnej« (1888), »Historické arabesky« (1888), »Kuchyně a stůl našich předků« (1892), »Ze starodávnejho života« (1892), »Zlatá doba českých měst« (1913, pro mládež.)

Vedle toho těžil Winter ze studií archivních pro tvorbu novelistickou, zprvu spíše rázu anekdotického, přízvuku humoristického, nepatrného zevního i vnitřního rozsahu. Místně a i tu závisí na svém archivářském zkoumání — převládá v starších pracích Rakovník s okolím, v pozdějších stará Praha; časově se obmezuje Winter na dobu rozkladu husitství až ke katastrofě bělohorské; společensky jest kronikářem měšťanstva, kněžstva a stavů učených. Knihu od knihy šíří Z. Winter i svůj psychologický rozhled a vztyčuje si vyšší cíle; některé z pozdních svazků rozbírají i základní vášně lidské a otrásají se niternými tragediemi; uzavřená forma novely v původním smyslu s prudkým vzestupem stručného a výrazného děje daří se především; románová kniha Wintrova odvažuje se přímo na zpodobení dramatu bělohorského. Zpravidla zůstává Winter povídkářem bez velkých románových plánů Jiráskových, ale zato s podivuhodnou kompoziční sevřeností. Sled výpravných knih Wintrových jest tento: »Starobylé obrázky z Rakovníka« (1886), »Rakovnické obrázky« (1888), »Dva obrázky rakovnické« (1891), »Pražské obrázky« (1893), »Ze staré Prahy« (1894), »Staropraž-

ské novely ze XVI. a XVII. věku« (1896), »Miniaturny« (1899), »Staré listy« (1902, zde i mistrovská novela »Krátký jeho svět«), »Z české minulosti« (1902, pro mládež), »Povídky a obrázky historické« (1904), »Rozina sebranec« (1905), »Bouře a přehánka« (1907, obsahuje vynikající povídky »Peklo« a »Panečnice«) a rozlehlý historický obraz z doby bělohorské s pádem Karlovy koleje a tragedií bělohorskou v popředí, »Mistr Kampanus« (časop. 1907, kn. 1909). Do některých z těchto svazků přimíšeny jsou i drobné stati kulturně historické. Podle této zásady uspořádány i »Sebr. spisy z beletrie a kult. studií« o 16 sv. (1911—1925), z nichž jen čtvrtina vyšla za života autora, ale soubor není úplný a »Mistra Kampana« neobsahuje. Nejvýznamnější jest 5 sv. »Pražských obrázků«, kam zařazeny vrcholné práce Wintrovy: »Vojačka«, »Rozina sebranec«, »Krátký jeho svět«, »Panečnice«, »Peklo«. Nové vyd. od r. 1936 pořádá Mil. Novotný, zatím jen práce výpravné s »Mistrem Kampanem« v čele.

Vzdálen všech záměrů národně výchovných a cizí jakékoliv sentimentálnosti, usiloval Winter svými obrazy, opřenými o důkladné studium a ucelenými mocnou imaginací, především o kříšení životních forem staropražské minulosti, a to výhradně v XVI. a XVII. stol. Vedle sytých autentických popisů malebných scenerií a účinných výjevů soustředilo se jeho výpravné umění ke charakteristice; zprvu převládal povahopis stavů a tříd se všemi sociálně mravními podmínkami, kdežto postupně se dopracovával pronikavý psycholog k vysoce reliefní povahokresbě individuální. Na své postavy, zhusta tragikomické, pohlížel bez idealisace a bez citového oparu; ostře zpodoboval pudovou a smyslnou stránku bytostí animálních, ovládaných často až monomanicky jedinou vášní, zvláště chtíčem peněz, rozkoše a moci, a zaplétajících se tak do osudových vin; postavám hrdinským a mravně příkladným se Wintrův zhrdavý pesimismus vyhýbal. Mimo pevnou stavbu, jež se jen v kronikářsky uvolněném »Mistru Kampanovi« bortí, vynikají Wintrovy povídky zvláště úsečným a stručným podáním, jadrností výrazu zhusta gnomického, hranatým a osobitým slohem archaistickým, který se neleká ani obhroublé triviality, jmenovitě pak jiskrně mužným humorem, za nímž se skrývá častěji ironie než soucit.

Ale i v oblasti vědecké kulturní historie jeví se od polovice 90. let u Z. Wintra značný vzestup. Pouští se do velikých koncepcí; vyčerpává na dno určitý materiál; ocitá se v blízkosti problému dějin ideí a myšlenkových hnutí; stýká se s historií

společenskou a hospodářskou. Zůstává věren metodě Tomkové a Kalouskové, která si vědomě osamocuje oblast českého národního a vzdělanostního vývoje, a tu pak studuje s neúmornou podrobností, dávaje přednost zevnímu dění před niternými událostmi a spokojuje se často s úkolem všestranné, psychologicky často velmi pronikavé, interpretace, akt a dokumentů. Mosaikový způsob podání převládá, jeví se často nedostatek jednotící myšlenky, chybívá konečná syntesa. V otázkách náboženských se netají Winter svou konservativností a svými sympatiemi ke katolické jednotě ve víře jakožto základu klidného rozvoje kulturního; náboženská hnutí česká oceňuje hlavně se stránky vlastenecké. Velké, namnoze několikadílné kulturně historické práce Wintrovy jsou: »Kulturní obraz českých měst« (II díly 1890 a 1892), »Dějiny kroje v zemích českých od počátku stol. XV. až po dobu bělohorské bitvy« (1893, první část díla napsal Č. Zíbrt), »Život církevní v Čechách« (II díly 1895 a 1896), »Děje vysokých škol pražských od secessí cizích národů po dobu bitvy bělohorské« (1897), »O životě na vysokých školách pražských knihy dvojce« (1899), »Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. stol.« (1901), »Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a XV. stol.« (1906), »Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách, 1526—1620« (1909), »Český průmysl a obchod v XVI. věku« (1913, neúplné). (Činnost Z. Winttra ocenili u příležitosti jeho 60. narozenin Č. Zíbrt v »Osvětě« 1907, a J. Volf v ČČM. 1907, přihlédajíce jak k vědeckému, tak i k literárnímu působení; Z. Winttra jako novelistu kriticky osvětlil Ot. Theer v ČČM. 1904 a v jeho stopách V. Syrový v programu z. v. reálky v Bučovicích 1907; ocenění lit. kritické od F. X. Šaldy v nekrologu v »Novině« 1912 a od Arna Nováka v »Duchu a národu« [1936]. Námitky proti Wintrovu pojetí českého náboženského hnutí zdvihl J. V. Řehnický [Jindř. Vančura] v »Naší době« 1897, na jeho kritiku odpověděl Z. Winter »Otevřeným listem« T. G. Masarykovi (1898). O Wintrově historiku pojednal kriticky K. Krofta v ČČH. 1912; pečlivý životopis a bibliografii sestavil J. V. Šimák v »Čas. spol. přátel starož.« [1912]; vzpomínkový obraz s ukázkami korespondence nakreslil výrazně s přátelskou sympatií J. S. Machar v knize »V poledne« 1928.)

Z ostatních povídkářů historických psali někteří způsobem běžným před vystoupením V. Beneše Třebízského; děje vyvá-

žené z četby kronikářů a historiků a orámované povrchní malbou dobového prostředí zpestřovali romantickými příběhy a prosycovali vřelou tendencí vlasteneckou. Sem počítati jest z období předjiráskovského Ivana Klicperu (1846—1881), syna dramatika, autora historických románů »Čeští vyhnanci« (1878) a »Bitva u Lipan« (1878), jež zpopularněl sentimentálním dívčím příběhem »Jindra« (1876), pak z časové vrstvy pozdější kronikáře a buditele slezského, soudce a politika Františka Slámu (1850—1917). Buditelsky vlastivědné dílo tohoto rodáka z východních Čech vyvrcholilo dvěma propagačními spisy: »Vlastenecké putování po Slezsku« (1886) a »Dějiny Těšínska« (1889). Jako beletrista, »písač pro slezský lid a slezským lidem oblíbený«, osvědčil se Fr. Sláma od r. 1890 ve své »Slezské kronice«. Kromě genrových obrázků, vybraných z vlastní praxe soudcovské, a naivních mravoličných povídek, vydal tu celou řadu dějepisných skladeb z minulosti slezské a zvláště tamních pověstí lidových: »Pán Lysé hory« (1890), »U trůby štramberské« (1890), »Černá kněžna« (1891) a »Rytíř Kobylka« (1890), vesměs rázu lidově výchovného, spíše na úrovni Tylově než Jiráskově; teprve pozdější práce, hl. povídky »Z našimi minulosti« (1895) a pohobní román »Zbojníci« (1920) svědčí o snaze vystihnouti kulturně historické pozadí.

Příklad V. Beneše Třebízského vznítil některé napodobitele, u nichž se láska k minulosti pojila s mocným citem elegickým, se zálibou pro doba a děje chmurná a tragická: jako u jejich mistra rušeno bylo epické vypravování lyrickými výlevy a strojenou rétorikou. Do slohových zvláštností a do výběru látky napodobil V. Beneše Třebízského jeho životopisec Josef Braun (1864—1891); vedle četby a archivních studií působil na jeho literární rozvoj, předčasnou smrtí přervaný, starožitný ráz rodného jeho města Kutné Hory, z jehož dějin nejčastěji čerpal. Ale konvenční romanesknost a upřílišená sentimentalita zasahovaly rušivě do jeho manýrovaných prací, trpících i kvapnou nadprodukcí nevyzralého auktora. Toho rázu jsou Braunovy knihy: »Čtvero obrázků starohorských« (1886), »Z pamětí krevních písařů« (1886), »Bohai vlast« (1887), »Z těžkých hodin« (1887), »Zašlými věky« (1888), »Paní Sibylla« (1889), »Chudý bohatec« (1891), »Mezi vyhnanci« (1891) a pohobně: »Z dob poddanství« (1893), »Ze zlých i dobrých časů« (1893), »Dvě historické povídky« (1894). Učitelské povolání Braunovo vedlo ho i k historickým povídkám pro mlá-

dež. Způsobem psaní náleží sem též plytký novelistička dějepisný Karel Škábba (1858—1904).

Skrovněji zastoupena jest mezi epigony historická novelistička, opírající se o realistické dokumenty a vyvíjející své děje z dobového charakteru přesně vystiženého, jak ji pěstovali Al. Jirásek neb Z. Winter; odstrašovalo tu studium naukové, které nemá býti cílem, nýbrž pouze pomůckou. Beletristickým oživovatelem archivních drobtů a dokumentárních jednotlivostí s jen nepatrnými literárními aspiracemi byl Kolda Malínský (vl. Josef Lacina, 1850—1908). Za profesorského svého působení ve Slaném, jehož se stal historiografem, přečetl svědomitě archiv slanský a podobně jako Z. Winter záznamy listin rakovnických oděl beletristicky zprávy dokumentů slanských v knihách: »Kronika« (1884), »Ze starých pamětí« (1887), »Slanské obrázky« (1890), »Zemani« (1890), »Starý dluh« (1891), »Světlo a stín« (1891), »Před pádem« (1892), »Na vsi« (1895). Šťastného lidového způsobu vypravovatelského užil se zdarem ve dvou dějepisných popularisacích, »Česká kronika« (1893—1897) a »Obecná kronika« (1899—1903), v nichž ukázal se dobrým následovníkem Zapovým. Královédvorský soudce Antonín Schulz (1852—1922) stmelil v archaistických svých obrazech výtěžky archivních studií a ostrá pozorování kriminalistická v názorné celky pochybného podání slohového; vedle povídek a románů psal také hojná dramata historická.

Vliv Al. Jiráskova se projevoval silně v několika generacích. Na jeho obrazy národního obrození navázali samostatně Teréza Nováková a Jindřich Š. Baar, po cestách jeho kronik selských a husitských se ubírá Jan Vrba; slovesný vývoj všech těchto spisovatelů náleží do souvislosti jiné; spíše k typu Wintrovu se přiklonil ve svých pozdních historických obrazech sytého náladového ovzduší Karel Leger. Význačný lékař, vynikající zvláště v sociální hygieně, František Hamza (1868—1930), sáhl v románě z obrozenecké doby, prosvícené přítomností Dobrovského, »Šimon kouzelník« (1920) a v doplňujících jej »Želivských romancích« (1928), šťastnou rukou do selské a řádové minulosti rodného Humpolecka a vyvážil odtud několik poutavých typů. V rozsáhlé slovesné činnosti lidového novináře moravského Josefa Františka Karasa (1876—1931), která zaujímá tendenční poesii, prostonárodní dramatiky a propagační svobodomyšlnou publicistiku, skládá dvacet historických románů část podstatnou. Z prací jeho vesměs chvatně a povrchně koncipovaných bez hlubšího ideového základu a

přesvědčivější psychologie nad obrazy husitské a pobělohorské, na př. »Do čtyř artikulů« (1915), »O heň Hospodínův« (1919), »Ke staroměstskému lešení« (1922), »Archa proti arše« (1922), »Valdštýnův tábor« (1923), vynikají letopisy moravské, zvl. »Valašská vojna« (1917), ale ani ty se nevyrovnají látkově i názorově souběžným pracím Kramolišovým.

Rožnovský rodák a hranický školní inspektor Čeněk Kramoliš (* 7. prosince 1862), potomek valašských vojvodů a zanícený letopisec selských rebelií, protireformačních zvrátů, cizáckých vpádů, loupežníků a portášů svého pohorského domova, dovedl na Moravě historickou prósu na vyšší stupeň, než na jakém tkvěla od dob Slámových. Od naivního naturalismu kosmákovských povídek, dokumentárního lidopisu tradičních »zababonek«, kulturně historických drobtů archivního ověření, postoupil Kramoliš k rozměrným kronikám svého kraje, hl. ze stol. XVII. a XVIII., kde se pokusil spojití národopisnou životnost s dějinnou autentičností a vyložiti souvislost dějů valašských s obecnými proudy v minulosti národní. Jsou to zvláště »Strážcové hor« (1905, látka z valašského hraničářství v XIII. stol.), »Zabouře a blesků« (1931, ve II sv. z války třicetileté s postavou Drabíkovou v popředí), »Soumrak« (1934, z období Dietrichsteinovy vlády na Lipensku), »Valašská vojna« (1929, ze selského odboje ve věku tereziánském) s dějovým pokračováním »Vězení a vyhnanství« (1932). Význam těchto románových letopisů, přidržujících se celkem tradice jiráskovské, záleží v oživení valašského lidového života dob dávných; z rodinných vzpomínek a z obrozenského ovzduší rožnovského vyvážena jest teplá něha »Moravské babičky« (1926) s typickou postavou rázovité stařenky v popředí. (Srv. monografii Bedř. Slavíka o Č. Kramolišovi 1936.)

František Josef Čečetka (* 1871) postoupil od historických povídek burleskního podání a smyslného zabarvení, na př. »Oběti lásky« (1907), »Bílí husaři« (1913) a »Krásná hříšnice« (1924) k románovým kronikám, mezi nimiž »Petr Brandl« (1922) a »Valdštejn« (1924) jsou pro něj zvláště charakteristické; pak si oblíbil rozsáhlé skladby mnohosvazkové značného látkového rozpětí; alespoň námětově našel v napoleonské trilogii »Orlové velké armády« (1928 a 1929) osobitost, jaké se nedostává trilogii husitské »Velvístopě« (1925 — 1926) neb trilogii z náboženských i stavovských vzpour lidu poddanského »Selská vojna« (1931). Od r. 1924 vycházejí souborně

historické romány a povídky Čečetkovy, jež doplňují četné lidové hry a rozmanité beletrie pro mládež.

Na nízkém stupni české povídky historické stála po celá desetiletí překotná produkce knihovníka Národního musea Václava Rezníčka (1861—1924), žurnalisty a vydavatele »Moderné knihovny« (1891—1902). Se širokým, ale mělkým vzděláním historickým, s obratnou rutinou novinářskou, tendenční a hlučnou výmluvností, s libivým darem lidového výkladu psal V. Rezníček, opíraje se namnoze o tradice rodného Náchodska, historické povídky, později i »společenské« lidovýchovné romány. Na rozdíl od ostatní české novelistiky historické, ale v soulase s celou svou novinářskou a veřejnou činností, která z liberálního radikalismu vplula do vod konservativních, stal se Václav Rezníček i obhájcem násilné protireformace pobělohorské. Z celé rozlehlé slovesné činnosti životopisce Hayova, Vavákova, Palackého, Havlíčkova a kronikáře událostí bělohorských došla po právu největší obliby bohatá a barvitá dokumentární snůška kulturního a společenského života v obrozenské Praze o 8 dílech, »Naše zlatá matička« (1923—1925).

Záliba českého čtenářstva, jmenovitě lidových vrstev pro dějepisnou povídku byla po celá desetiletí neobyčejná. V politickém zápase národním, neseném značnou měrou myšlenkou historického státního práva, se obracely pohledy vždy znovu k národní minulosti, aby z ní čerpaly potěchu a posilu. Vlastenecká tendence, spojená s rozhodným odporem protiněmeckým a s nadšením slovanským, neproniká v žádném druhu tvorby novelistické tak jako v povídce historické, což jí zaručilo popularitu. I dějová napínavost, úchvatnost zevních událostí, vlastní naší dějepisné povídce, se líbí prostému čtenáři, jenž v nesložitých, primitivních postavách těchto výtvorů s radostí pozdravuje duševní bližence. Takto byla jmenovitě díla V. Beneše Třebízského a Al. Jiráska nejčtenějšími a nejvíce milovanými českými knihami, jimž školy, lidové knihovny i noviny dobývaly vždy nových čtenářů a ctitelů. Vedle nich vycházely stále v nových vydáních starší historické povídky J. K. Tyla, J. Ehrenbergra, P. Chocholouška, J. Svátka, ba i cizí romanopisci historičtí, na př. J. Kraszewski, H. Sienkiewicz, G. P. Danilevskij ze Slovanů, Walter Scott, E. L. Bulwer, V. Hugo, G. Ebers z romanopisců západních, bývali v překladech s oblibou čítáni.

2. Novelistika a román ze života venkovského. Těsně k historickému povídkářství se řadí novelistika a román ze života venkovského. Národní tradicionalismus se živil stejně poznáním lidové svéráznosti nejzachovalejších vrstev, jako studiem vlaste-

necké minulosti; namnoze hledán v duchovním životě rázovitých venkovanů odraz ideí reformace české. Tím i toto odvětví výpravné prósy let 80. a 90. souvisí s národně obrannými tendencemi období Čechova, Sládkova a Jiráskova. Také zde živel naukový podporoval práci slovesnou a naplňoval ji životem hutnějším, a vlivem národopisu převládaly v povídkách lidu venkovského realistické prvky dříve než v novelistice ostatní. Již v slovesné tradici starší se hlásil zájem národopisný. Literární směr B. Němcové svými národopisnými zálibami tkví kořeny v západoevropské romantice; návrat k přírodě a k prostotě, hlásaný Rousseauem, se obráží i v důvěrném studiu života a citění, zvyků i poesie prostých vrstev přírodě blízkých; přistupovala však také souvislost s myšlenkovým hnutím t. zv. mladoněmeckým, prodšeným reformními snahami sociálními; odtud vřelé porozumění pro mravní a společenské otázky v životě lidovém. V dalších fázích našeho vývoje slovesného se tyto složky postupně rozestupovaly. K. Světlá a vedle ní Vít. Hálek studovali duši lidu s pronikavým smyslem pro rysy význačné a povahy nevšední; Hálek se zamyslí i nad společensko-mravními otázkami venkovského bytu, a K. Světlá pokročila též k stopování náboženských ideí lidových. Oba však postupovali aprioristicky jednak od osobních zážitků, jednak od tendencí své doby a vnášeli tento živel do skutečnosti venkovské, pro jejíž studium si nepopřávali dosti času ani pozornosti a kterou namnoze přebarvovali romanticky. Jiní autoři, pokračující v dráze Fr. Pravdou nastoupené, přizpůsobovali naivně pravdivé a prostotou věrohodné povídky lidověvýchovnému účelu své literární činnosti a v uvědoměném konservativismu kárali úchytky od forem nábožensko-mravní tradice; tu jmenovitě katolické kněžstvo s tendencí církevně dogmatickou stálo v popředí, jsouc podporováno látkovou znalostí lidu, v koncepci pak souhlasem odborných lidoznalců, hlásících se k zásadám konservativní romantiky — mohutným zástupcem tohoto směru jest především V. Kosmák.

Zatím se národopis i u nás prohloubil a stal se všestrannějším. K studiu lidové tradice, představovanému Němcovou, Erbenem, Sušilem, Bartošem, přistoupilo sbírání a zkoumání zvykoslovné, k němuž již B. Němcová byla učinila průpravné kroky; studium lidového kroje, které od ní a od J. Mánesa bylo podníceno, se zorganizovalo, i dialektologie, zahájená A. V. Šemberou, našla ve Fr. Bartošovi svého dovršitele. Zvláště Morava, hlavně pro družinu »Vlasteneckého muzejního spolku« v Olomouci, ustavivšího se r . 1883, byla bohatou a živou studnicí li-

dového studia; zachovala si velmi dlouho svůj svéráz; přesné rozvrstvení jejích kmenů podle nářečí, podle kroje, podle zvyků udrželo se nadlouho; nivelisující městská kultura vnikala sem pomaleji. Přitom nejen národopisec, ale i umělec nacházeli tu nepřebrané bohatství motivů a podnětů; malebnost a barvitost Slovácka, ale i uvědomělá jadrnost hanácká a povahový i zvykový svéráz houževnatých Valachů upoutaly české slavjanofily jako pozdrav právě národní duše slovanské. Odlesk toho přinášela záhy literatura; prosté, celkem neuvědomělé zobrazování tvarové a barevné krásy, původní a překypující instinktivností, primitivního a polovýchodního lidového slovanství, k němuž se obraceli spisovatelé, pocházející hl. ze školy Bartošovy neb tvořící v duchu jeho tradice, samo znamenalo látkové obohacení české novelistiky; sem spadají povídky G. Preissové, některé časné práce Herbenovy i bratři Mrštíků. Ale vlivem evropského realismu, hlavně ruského a zároveň odvratem od konservativních tendencí k společenskému reformismu přestali se také na Moravě lidopisní spisovatelé spokojovati barvitostí zajímavého povrchu: někteří, jako Herben, se jali zabývati duchovními a sociálními proudy venkova a zařazovali je do spojitosti obecně národní; jiní, jako Alois Mrštík, Metoděj Jahn, V. K. Jeřábek, sledovali nejen postupné rozpadání tradičních forem společensky mravních, ale i »vládu tmy« na dědině a vpád rozkladného městského živlu na venkov — na místě romantické oslavy lidu se nyní ozývala kárná obžaloba, i když doprovázená namnoze účastným soucitem, jak tomu bývá zpravidla v mravoličné tvorbě naturalistické.

Také v Čechách vzkvétalo poznání národopisné, byť vývoj jeho, vyvrcholný »Národopisnou výstavou československou« r. 1895, byl proti Moravě opožděn. Na realistickou povídku ze života lidového v Čechách však nemělo etnografické hnutí valného vlivu. V Čechách byla svébytnost lidového života, jevící se krojově, zvykově a zčásti i v nářečí, zatím dávno setřena, a proto se spisovatelé, pokud jim nestačila hálkovská kresba výrazných postav lidových, obraceli spíše k lidovému nitru, k myšlenkovému a mravnímu životu vesničanů i k sociálním poměrům, ustavujícím novou podobu venkova, namnoze za leptavého působení měst, industrialisace a zproletarisování pracovních tříd.

Nejprve upoutal kraj samorostlé svéráznosti, jež milovala a studovala již B. Němcová, Chodsko. Tu velká minulost zastíňovala přítomnost, takže to byl historický spisovatel Al. Jirásek, který v »Psohlavcích« namaloval byt lidu na Domažlicku; teprve později Jan Vrba v historickém románě o chodských re-

belích, Jiráskův epigon, již za vlivu naturalismu zpodoboval tvářnost odlišnou od romantického selství chodského. Ostatní Pošumaví, odkud již v 40. l. vyšly německé vzory pro lidopisný realismus český, ztratilo mnoho ze své původnosti životní i plemennou výměnou se sousedy bavorskými; proto K. Klostermann, který zpodoboval tento kraj a lid, nečinil valného rozdílu mezi českými a německými obyvateli šumavských hvozdu a chybějící etnickou rázovitost nahrazoval konvenční romaneskní zajímavostí. Trojí kraj však otvíral psychologům mysl lidové vzácné duchovní poklady, zejména pokud měli dosti smyslu pro českou náboženskou tradici a pokud chápali mystický skorem poměr rolníka k půdě: Podkrkonoší, Tábořsko se sousedním Vodňanskem, Čechy východní. Krkonoško se svým podhořím našlo dva velice charakteristické, namnoze protichůdné epiky svého lidu. Jeden, Antal Stašek, náležející celou tradicí k starší generaci romantické (v. v.), všimal si v příbězích psychologie poněkud dobrodružné hlavně náboženských a sociálních zájmů lidu, druhý, K. V. Rais, při veškeré citové vroucnosti, v celku střízlivý realistický básník vesnice podkrkonošské, sledoval životní vztahy vesničanů k rodině, půdě, k městu, k mravnímu řádu. Uprostřed obou stojí s kronikou rodného svého kraje v Orlických horách Al. Jirásek (v. v.). Jižní Čechy byly živým problémem jako někdejší kolébka velké selské a náboženské revoluce husitské; tak je pojal a všestranně v mohutné selské epeji kořenů vlastně romantických vysvětlil Jos. Holeček, když se k domovu svému navrátil po dlouholetých literárních i kulturních výpravách za slovanskou lidovou duší; jeho reformačnímu apriorismu čelí svou klidnou koncepcí jihočeského katolického sedláka J. Š. Baar, rodem Chod, který zpodobil i minulost svého domova na Domažlicku v nedaleké minulosti za křížení prvku městského a venkovského, a jiný věrný Chod, školou vědeckého národopisu prošlý Jan František Hruška. Nejuvýchodnější Čechy živily reformační jiskru bratrskou i v době nejkrutější protireformace a zachovávaly ji až do našich časů, svérázně se účastnily českého myšlenkového života i národního dění; to vystopovala přesvědčivě ve svých dílech dokumentárního realismu T. Nováková, když několik méně významných spisovatelů již dříve vylíčilo sousední okresy východočeské po stránce hmotné i zvykové. Rozlišení takto podle svých námětů, značí letopisci-epikové českého selství také s hlediska slovesného umění skupinu velmi různorodou. Jsou mezi nimi skoro mechaničtí sběratelé lidopisných dokumentů bez snahy i schopnosti kompoziční vedle

zábavných vypravěčů, spokojujících se konvenčními zápletkami v kronikách venkova. Po bok mravoličných realistů, soustředěných k výrazné povahokresbě uprostřed statických obrazů společenského bytu, se stavějí pozdní epigoni napínavé romanesknosti romantické. Ale nad početnou řadou spisovatelů průměrných se zvedají dva slovesní umělci vysokého typu: v romantice tkvějící epik mohutného dechu Jos. Holeček, jemuž ani apriorní pojetí ani důtklivá tendence neubírají významu jako tvůrci beztvárné sice, ale skutečností nasycené, mytologické epejeje českého selství, a k důslednému realismu pronikající psycholog východočeského venkovana, Teréza Nováková, stejně silná v ideovém pojetí jako v promyšlené skladbě. (Myšlenkovým pojetím lidu u některých z těchto spisovatelů se zabýval Jos. Karásek v »Příspěvku k psychologii českého lidu« [1907]; přehled románové beletrie s náměty moravskými podává Ant. Matula »Kořeny v moravské půdě« [1919.])

V čele lidových povídkářů moravských stál od poloviny let 70. **V á c l a v K o s m á k** (1843—1898). Narodil se 4. září 1843 v Martinkově u Mor. Budějovic; gymnasium studoval v Jihlavě, bohosloví v Brně pod Sušilem, jenž vedle učeného P. Matěje Procházky měl velký vliv na jeho národně církevní politiku. Byl r. 1866 vysvěcen, pobyl na různých farách jako kaplan, pak jako farář a děkan, nejdéle v Tvarožné a Prostoměřicích, kde 15. března 1898 zemřel.

Spisovatelská činnost Kosmákova souvisí s dvěma velkými katolickými podniky moravskými, s kalendářem »*M o r a v a n e m*«, založeným r. 1852 B. M. Kuldou, a s deníkem »*H l a s e m*«, jenž se r. 1871 z původního listu náboženského (»*Hlas jednoty katolické*«, zal. r. 1849) proměnil v deník katolickopolitický. Kalendář »*Moravan*« dlouho před vystoupením Kosmákovým přinášel povídky z venkovského života, nesené mravokárnou a přísně církevní tendencí. Z naivních těch povídkářů vynikl v čtyřicátých letech milotický kněz, *V i n c e n c J a n a l í k* (1804—1855) živou kresbou figurek lidových, nedostihuje však realismu Antoše Dohnala. Deník »*Hlas*« učinil r. 1871 svým feuilletonistou Kosmáka, někdejšího veršovce, jenž v počátcích své činnosti proniknut byl naivně náladovým romantismem. Tyto feuilletony, spojené v celistvý literární rámec maskou potulného kukátkáře, který ukazuje rozmanité obrázky ze života, založily Kosmákovu slávu. »*K u k á t k o*« (v V dílech 1876—1892) s dodatky: »*N ě k o l i k o b r á z k ů z k u k á t k a*« a »*N o v é o b r á z k y z k u k á t k a*« tvoří směs životopisných vzpomínek, krajinářských obrázků, každo-

denních anekdot, ostře narýsovaných venkovských figurek, cestopisných arabesek, povídkových doprovodů k některé časové otázce; všecko ozářeno jest jadrným, zhusta drsným humorem; prodšen přísným kazatelským a mravoučným zápalom, vypravuje lidovým zábavným způsobem; některé kusy jsou volné parafráze prací cizích, jmenovitě J. P. Hebela a Alb. Stolze. Od tendenční feuilletonistiky postoupil V. Kosmák záhy k novelistice; v povídkách kreslí živě a ostře lidové postavy s patrným sklonem k povahám zvráceným a špatným. Ukazuje tu vedle důkladné znalosti moravského venkova i výmluvnou pravdivost a nebojácnou upřímnost, která se neleká odporných postav a hnusných výjevů, ale vždy, ať v lapidárních rysech charakterisuje rozvoj a rozvrat svých vesnických hrdinů, pravidelně soustředěných na jedinou vlastnost, ať s nepopěrnou epickou silou vypráví do široka některý z typických dějů, dokazuje a odhaluje své mravokárné a náboženské zásady. Mnohé z těch povídek svazoval v cykly: »Kytice z vonného i nevonného kvítí« (1885, později »Lidský zvěřinec« 1887), »Staří a mladí« (1888), »Pošetilci« (1890). Jiné významnější jsou: »Jak byl Rapouch jun. vyléčen« (1884), »Bída je — proto juchu!« (1890), »Otrávená růže« (1897); pak některé ostře tendenční, polemicky vyhocené: »Volby do říšské rady« (1892), »Fotografie z tábora černých« (1894) a »Fouň a svobodný pán z Nadutína« (1896), vesměs z posledních let činnosti Kosmákovy.

Mocné své epické umění, břitkou vervu satirickou, štavnatý a nemilosrdný humor, dar lidového vypravovatelství, ale i tendenční předpojatost osvědčil V. Kosmák nejlépe v obou širokých skladbách, »Sláva a úpadek Jana Kroutila, pololánika v Drnkálově« (1877) a »Jak Martin Chlubil bloudil a na pravou cestu se opět vrátil« (1886), jimž se řízností satiry, nikoliv však silou vypravovatelskou a znalostí líčeného prostředí blíží dva rozlehlé výstražné obrazy z města, »Eugenie« (1882 a 1883 o II díl.) a »Chrt« (1886), řízná to satira na veřejné poměry moravské. Nedostatkem stavby a vkusu trpí ostatní rozsáhlejší práce Kosmákovy, »Ztracená« (1885) a »Potkalo ji štěstí« (1891). K obrovskému rozšíření Kosmákových spisů na Moravě, na nichž pro pádnou charakteristiku, bodrý, ač nešlechtěný humor, odvážný t. zv. »naivní naturalismus«, přehlíženy byly mnohé vady, zejména i zanedbaná stránka jazyková a slohová, přispělo trojí vydání jeho děl: první 1883 a 1884 (III díly), dru-

hé a třetí pak po jeho smrti, jedno v Telči, druhé (nejobsáhlejší, ale nedbalé, redakcí P. J. Mathona a P. Vychodila) v Brně. Kosmák podal řadu vzpomínkových příspěvků k vlastnímu životopisu; jsou často vysoce zajímavé pro kulturní dějiny moravské; sem hledí zvláště feuilletonistická prvotina »Vzpomínky na mou zemřelou matku« (1871) a »Vzpomínky bývalého studenta« (1878). [Obširný životopis Kosmákův od P. Vychodila 1916 závěrem k 3. vyd. sebr. spisů. Kriticky rozebrali a ocenili Václ. Kosmáka K. Juda v progr. reálky v Novém Městě na Moravě 1901, Arne Novák v »List. filolog.« 1904 a M. Hýsek v »Literární Moravě« (1911) na str. 245—255.]

Drobné, namnoze humoristické kresby v duchu kosmákovském ze života hanáckého psali po Fr. Brzobohatém a J. Spáčilů Žeranovském zvláště četní autoři kněžští, hlavně K. Křen a Jan Vyhlídál. Kojecký rodák Karel Křen, vl. jménem František Zgoda (1861—1907), působil na Prostějovsku a vyvážil z tamního života lidového 14 sv. (sebr. Janem Vévodou 1923—1927) feuilletonů, povídek a arabesek »z krajů hanáckých palem«, výrazných pevnou charakteristikou, jasným rozměrem, trefně postiženým nářečím. Jeho krajan a vrstevník Jan Vyhlídál (* 1861), kaplan jaktařský a farář šváben-
ský, proslul jako slezský buditel, kulturně historický letopisec popruštěného Hlučínska a Hlubčicka; na 20 sv. (od r. 1923 souborné vyd. v Přerově) beletrie z hanáckých dědin a vsí s přednostmi povídek Křenových vyvrcholil rozmarnými obrázky ze světové války s charakteristickou lidovou postavou Šakandra Strouhala v popředí. Z laických spisovatelů postihl hanácký humor kromě Aloise Záborského (v. n.), zasvěceného zpodobňovatele pohádkové tradice lidové, jadrný šprýmař Otakar Bystřina (vl. Ferdinand Dostál, 1881—1931, rodák věrovanský, advokát novojický), znalec lidové psychologických rozdílů mezi Hanáky a Slováky; mimo »Hanácké figurky« (1890) a »Hanáckou legendu« (1904) vynikl zvláště jiskrnou kronikou umělecké bohémy ji-homoravské v lidovém prostředí, »Súchovská republika« (1926).

Stejnou oblast jako V. Kosmák, moravské Horácko od Jihlavy ke Znojmu, volila pro své vypravování Františka Stránecká (1839—1888), vl. Františka Všetečková, provd. Kerschnerová. Její prosté povídky z moravského života patrimoniálního a lidového, vydané v knihách: »Z našeho lidu« (1882), »Některé črty« (1885) a »Z pohoří moravského« (1886) i posmrtně shrnuté jako »Povídky, obra-

z y a č r t y« (1889—1893), se vyznačují spíše tklivostí ženského citu, vlídnou lidumilností, mírným soucitným humorem a živým zájmem národopisným, než odvahou pravého realismu a výrazností podání. (O Stránecké viz stať Arna Nováka v »Podobiznách žen« 1918.)

O nejjeden z těchto rysů se s Fr. Stráneckou sdílí **Gabriela Preissová** (* 23. března 1862 v Kutné Hoře, rodným jménem Sekerová, po druhé provdaná Halbaertová), jmenovitě v pozdějších pracích, kde vystupuje zřejmý sklon k literární konvenci. Význam prvních jejích novel — a nad formu dějově jímavé, sentimentálně nadechnuté novely, z celistvé životní souvislosti vytržené, se nikde nepovznesla — otiskovaných na rozhraní 80. a 90. let, záležel v tom, že lehkým uměním vypravovatelským, průhlednou povahokresbou rázovitých postav, živě vedeným dialogem zbarveným dialekticky upozornila na barvitý a svěží kraj a lid slovácký na Moravě i na Slovensku, který povídce české byl celkem novinkou. Zájem národopisný, primitivní umění vypravovatelské, citové vroucí zaujetí a svěží naivní ženskost zaručovaly úspěch jejím prvním povídkám slováckým. Když později, opustivši i v životě půdu moravskou — prožilať mladá léta svého manželství v Hodoníně a Oslavanech — volila své látky ze slovinských Korutan kolem Zeleniku, bavila znovu své čtenáře novostí scenerie a svěžestí lidových typů, ale tu často již pronikala konvenčnost a povíдавost; větší měrou trpí těmito nedostatky její povídky z pražské t. zv. lepší společnosti. Časový pořad jejích knih, většinou to sbírek novelistických, jest tento: »Obrázky ze Slovácka« (1886—1889, II. vyd. 1901), »Ideály« (1889), »Povídky« (1890), »Z mého alba« (1890), »Črty ze Slovácka« (1890), »Nové obrázky a črty« (1893), »Obrázky bez rámu« (1896), »Korutanské povídky« (1896), »Když hvězdy padaly« (1898), »Mládí a jiné novely« (1899), »Povídky« (1899), »Jerla« (1901), »Talmové zlato« (1901), »Porosené pavučiny« (1902), »Máky v žitě« (1902), »Zmítané haluze« (1903), »Setmělé cíle« (1905), »Podvečerní selanky« (1911), »Miniaturky« (1911), »Opuštěná hnízda« (1912), »Jarní vody« (1912), »Dědicové« (1913), »Z mé aleje« (1914) a »Vřes« (1915). V l. 1910—1915 vyšlo 18 sv. jejích »sebr. spisů«, o jejichž nahodilém uspořádání praví sama spisovatelka: »Nebudu sestavovati své povídky po letech ani po stejné notě a ovzduší. Sporučám si je tak, jak je to mému srdci milé, jako si sestavujeme obrázky ve své pracovně — a důvěřuji, že

mi to čtenář ani kritik nezazlí«. Obě její dramata ze života slováckého, »Gazdina roba« (1889) a »Její pastor kyň a« (1890), zhudebněné Foerstem a Janáčkem, jejichž scénická působivost a zevní malebnost obratně zakrývají nedostatek vlastního dramatického rozvoje, způsobila značný rozruch jako časně příklady realistické hry lidové na jevišti Národního divadla.

Postupuje od Hála k Turgeněvovi, zamítaje starší idealisaci venkova, probíjel se Josef Večeřa (1856—1883) k životní pravdě selského lidu z brněnského okolí, kterou podával jadrnou, samorostlou mluvou dějově prostých a soustředěných novel; výbor jeho »Povídek« (1883) vyšel posmrtně.

Hlub než G. Preissová vnikl pod pestrý povrch lidového života slováckého Jan Herben (1857—1936). Narozen v Brumovicích u Hustopečí uprostřed moravského Slovácka 7. května 1857, vychován v brněnské škole Bartošově k pochopení národního svérázu moravského, odmítaje za historických a jazykových studií na universitě v Praze jako čelný člen družiny »Zory« vlivy západních literatur a pronikaje naopak k jádru české řeči a minulosti, upozorněn realistickou literaturou ruskou na mravní otázky, zachvívajíc slovanskou duší národní, ukázal se Herben podrobným, věrohodným a láskyplným kronikářem rodného svého kraje. Sbírkou jeho životných, namnoze rázovitě humoristických obrázků a povahokreseb ze Slovácka, kde původně převládá prvek národopisný, jsou: »Moravské obrázky« (1889), »Slovácké děti« (1890) a »Na dědině« (1893). V staleté kronice slovácké rodiny od doby tereziánské, »Dotřetího a čtvrtého pokolení« (1892, pokračování 1908, defin. vyd., dovádějící děj až do Herbenových let studentských 1921), řeší Herben na širokém základě a s mohutnou epickou silou otázku dědičnosti a »maluje ryze moderní problém vzestupu a rozvratu rodu, jenž zasahuje do života celé krajiny«. Dílo má základ pokrokově a buditelky tendenční a vyvrcholuje snahy celých pokolení moravských, ale hlavní jeho přednosti jsou syté partie popisné i jadrné podání dějů pro moravský venkov typických. Ostatní činnost Herbenova od založení »Času« r. 1886 v zásadách Masarykových náleží žurnalistice (v. n.); epizodou v novinářském tom úsilí, projevujícím se také hojnými spisy věnovanými otázce svatojanské, smyslu českých dějin, národnímu obrození a jeho strážce náboženské a zvláště kultu T. G. Masaryka, kromě svěží knihy pro mládež »Bratr Jan Paleček« (1902), jest osobitá sbírka subjektivních obrázků z jihočeského zákoutí »Hostišov« (1907,

rozš. vyd. 1933). Psychologie lidu na Táborsku, podložená historickými výklady o reformaci a protireformaci v Čechách, nepůsobí tu však tolik, jako ostře vykreslené postavy venkovanů, jako důvěrné turgeněvovské obrázky z jihočeské přírody psané ze srdce myslivce a přítele zvířat a zrosené jemným humorem. Jadrná, lidově původní řeč neobyčejné jasnosti a pádné živosti zvyšuje svéráznost Herbenových prací. Když se Jan Herben v mužných letech odcizil rodnému Slovácku, stalo se Táborsko oddechem a druhým domovem pražského novináře a v době poválečné i politika; zemřel v Praze 24. prosince 1936. Sebr. sp. od r. 1918 posud nedokončeny, měly obsáhnouti práce beletristické, literární, dějepisné a politické. Důležité memoirové dílo »Deset let proti proudu« (1898) přešlo do úhrnné »Knihy vzpomínek« (1935). Knihopis podal K. Nosovský v »Lit. rozhl.« 1927, o mladistvé tvorbě pojednal Mil. Hýsek v »Mor.-slez. revui« 1907.

Alois Mrštík (* 14. října 1861 v Jimramově, † 24. února 1925 v Brně) zapsal se do literatury hlavně jako spolupracovník svého mladšího bratra Viléma, s nímž vydal »Bavlnkovy ženy a jiné povídky« (1897) a vesnické drama »Maryša« (1894). Sám se přihlásil nejprve knihou povídek »Dobré duše« (1893) a dospěl mistrovství v románově národopisném cyklu »Rok na vsi« (1903—1904, v IX dílech, defin. úprava, kde Al. Mrštík prohlašuje dílo za společnou práci bratrskou, 1904). V pracích společných, líčících lidový život na rozmezí Hané a Slovácka, projevuje svou osobitost plasticou kresbou postav a dramatickým spádem dialogu. V obsáhlé, cyklicky seřazené kronice moravské dědiny Habrůvky, »Rok na vsi« — Alois Mrštík žil po učitelování na různých místech Slovácka jako správce školy a výslužník v Divákách u Hustopečí — zachycuje ve volném rámci církevního roku takřka kinematograficky a fonograficky do malých, životem kypících obrázků neobyčejně lokální věrnosti celé bytí moravského venkova, zvykoslovně osvětleného v plesu i v žalu, při práci i v slavnostech, nejčastěji tam, kde lidový zástup víří a hlučí pod nárazy instinktivních vznětů. S bolestí pozoruje spisovatel rozvrat dědinského svérázu i zdraví za sociálních a mravních vlivů velkého města a tu projevuje namnoze až hořký pesimismus, vyvážený citovou účastí o lid. Obrazy ty, v nichž též dialektická stránka má ráz vzácně dokumentární, jsou zároveň cennými doklady národopisnými i šťastnými ukázkami důsledně realistického pozorování; naturalismus přesný a spolehlivý, zvl. po stránce auditivní, se občas povznáší k hromadně unanimitickému pojetí, ale jednotná kompozice umělecká chybí. Dílo Mrští-

kovo doplňují zanícené a mnohoslovné cestopisy »H o r e V á h o m« (1919) a posmrtná sbírka feuilletonů, vzpomínek, náladových črt a básní v próse »S t ř í b r n á n í t« (1924) s důležitými dokumenty o bratru Vilémovi, k němuž Alois, bytost popínavá, lnul zbožňující láskou. (Sebr. spisy bratří Mrštíků vyšly v XIV sv. 1914—1926; viz i Adolf Veselý, »Al. Mrštík, člověk a dílo« [1925 se studií Vojt. Martínka, životopisem a bibliografií] a E. Sokol v »Moravskoslezské revui« [1905].)

Drobné obrázky ze Slovácka psal mimo sběratele pouhých dokumentů národopisných také M i c h a l S r u b j a n (vl. Martin Prigl 1870—1908). Moravské Valašsko zůstávalo dlouho stranou živějšího literárního zájmu; jen citově zvroucnělá idealisace lyriky Kalusovy připomínala je občas čtenářům. Na přímém pozorování, realisticky spolehlivém a zvláště v auditivním postřehu dialektu osobitém, založil J. M. S l a v i č í n s k ý, vl. Jan Misárek (1861—1932) své obrázky ze Vsacka, »V l k K r a m p o t ů« (1891) a »U K ř ů p a ť ů« (1901); lidovým humorem, zvl. dětským, vynikají drobné povídkové práce O z e f a K a l d y (1871—1921). Rozsahem vypravěčského díla, opřeného důkladnými studii národopisnými i historickými, vynikl nad ně Č. K r a m o l i š, jehož vlastní význam tkví v povídce historické (v. v.).

Kramolišovo lidovýchovné úsilí, jeho idealisace skutečnosti, jeho národopisné záměry zůstaly cizí přísnému realismu M e t o d ě j e J a h n a (* 14. října 1865 ve Valašském Meziříčí). Celý život, plný hořkosti a ztrát, ztrávil Jahn jako učitel na rodném Valašsku, nejdéle v Komárovicích u Kelče, posléze v Rožnově. Ač mu v duši zvonila lyrická melodie, posilovaná hudebním sklonem a horlivým studiem poesie Vrchlického, — svou meditativní lyriku zádušného sklonu vydal až v »P o l n í c h r ů ž í c h« (1909), které vedle »P í s n í s m u t k u a r a d o s t i« (1928) doplňuje epická idyla valašská »L u k á š R u m a n« (1924) a krajinomalebné básně »B e z k y d y« (1929) — přece se za vlivu realistů ruských a K. V. Raise oddal zobrazování lidových povah a osudů v domovském beskydském prostředí. Práce ty shrnul do knih: »Z t e m n ý c h i s v ě t l ý c h c e s t« (1894), »N e v z e š l o r á n o« (1897), »Z a p a d l é ú h o r y« (1900), »Ů d o l í m ž i v o t a« (1902), »T i c h é s v ě t y« (1905), »V e č e r n í s t í n y« (1908), »R o z m a r n é c h v í l e« (1914), »R á j a j i n é p o v í d k y« (1916) a vyvrcholuje je román »S e l s k ý p r á h« (1913). Tu všude se myslivý Jahn zahloubává do temných koutů valašského venkova, vyhledává je lidi bloudící a trpící, jimž nedovede pomoci leda

soucitným pochopením; studuje vznik zločinu, tíhu viny, usilovnou snahu dojítí očisty; jest především psychologem mravního posvěcení a analytické pronikavosti. Tam, kde zpodobuje venkovana v jeho těžké závislosti na půdě; kde zachycuje trvalou krásu práce v poli a lese; kde svůj etický požadavek, aby se člověk pokorně podrobil životu, zosobňuje rázovitými postavami moudrých starců, dospívá prosté monumentálnosti a převyšuje i Raise i Aloise Mrštíka, jejichž realismu stojí nejbliže. Když však opouští oblast Valašska, aby v obrazech městského života kreslil nalomené duše neb slabošské povahy, otřesené občas vpádem živelné lásky do bezobsažného bytí, upadají jeho práce do konvenční mělkosti; tak v povídkách knih: »Kruhyna a vodách« (1903), »Kosatce« (1909), »Stopy v rosách« (1908), »Horké prameny« (1918) a v románě »Duhová vidma« (1907). (O M. Jahnovi viz spisek »M. J., člověk a dílo«, uspoř. Adolf Veselý s autobiografií, knihopisem a studií od Vojt. Martínka 1925 a dvě stati od Fr. Žákavce v »Mor. slez. revui« 1919—1920 o díle a jazyku Jahnově.)

Rozklad lidové duše moravské na rozhraní hanácko-horáckém novodobou lžicivilisací městskou učinil po J. Večeřovi hlavním námětem svých prós v 2. období svého tvoření **Viktor Kamil Jeřábek** (* 4. února 1859 v Litomyšli). Nejprve mu rodná Litomyšl, na níž hledí zraky tklivé vzpomínky a prisma-tem Jiráskových maloměstských historií, poskytla řadu staromódních figurek zalitých jasnou pohodou a prodšených bodrým humorem; kresba detailu převládá. O tom vyprávějí genrové knihy »Obrazy života« (1891), »Nové povídky a obrázky« (1894), »Z minulých dob« (1894), »Ze světa prostých lidí« (1898), »Doma« (1899), »Bodří maloměšťáci« (1901), »Štěstí domova« (1911) a z prací pozdějších »Magnáti Růžové ulice« (1926), »Ostrov trosečníků« (1926). Na středomoravském svém učitelském působišti, hl. v Prsticích a v Obranech u Brna, poznal »nové vesničany« moravské, rozleptané blízkostí velkého města, ale i vlivem Vídně a prozrazující někdejší kmenový ráz leda nářečím. O groteskních a ubohých, zbloudilých a svedených postavách, jež charakterisuje hlavně dialogem, dospívaje postupně ze zevnějšku do nitra, mluví tu s etickou tendencí, tu s vtípnou, neútočnou satirou, tu se zábavným veselím; jsou to: »Idyly staničky třešňůvské« (1904), »Dobyť Podolana« (1908, román národního zápasu), »Počestná obec Valčice« (1909), »Dílo saně a jiná prósa« (1910), »Černý chléb« (1913), »Trýzeň duše a jiné povíd-

ky« (1917), »Dědina za válkou« (1920) a vzdálenější román »Gloria Manzoni« (1927). Několik svazčků cestopisných doplňuje jeho slovesné dílo, k němuž poučným komentářem jest autobiografie v polorománové stylisaci »Život. Paměti« (1924). Sebr. sp. Jeřábkovy vycházejí od r. 1926. O Jeřábkově snaze poskytnouti moravskému čtenářstvu zdravou lidovou literaturu mluví knihovna překladů »Slovanské besedy« (1891—1893). (O V. K. Jeřábkově viz monografii »V. K. Jeřábek, člověk a dílo«, uspořádal Adolf Veselý s autobiografií, knihopisem a studií od Vojt. Martínka [1926].)

Podkrkonošský lid na Jičínsku a Novopacku nejzevrubněji a nejpravdivěji zpodobil v druhé, významnější části své literární činnosti **Karel V. Rais** (* 4. ledna 1859, † 8. července 1926 na Král. Vinohradech), rodilý z Bělohradu u Nové Paky. V početně hojně slovesné produkci Raisově obrážejí se i jeho zevní osudy: vesnické jeho povídky berou svou látku buď z rodného kraje autorova, nebo z pohorského Hlinecka, kdež působil v 80. letech jako učitel v Trhové Kamenici a Hlinsku; úřad učitelský vedl jej nejen k hojnému spisování pro mládež, ale i k zdůrazňování tendence výchovné skoro ve všech spisech; přesídlení do obvodu pražského — od r. 1894 byl K. V. Rais ředitelem měšť. školy na Král. Vinohradech — rozšířilo jeho obzor a dalo mu potřebný odstup od látek i postav podhorského venkova. Do literatury vstoupil Rais jako epigon vlasteneckého básnictví, jako primitivní a idylický žák Sv. Čecha: prostota venkova, historická vzpomínka, láska k rodné půdě, sentimentální krajinomalba, prostá drobnokresba venkovských postaviček jsou hlavní náměty jeho veršovaných knih, »První květy« (1881), »Doma« (1883), »Obrazky od nás« (1885), »Obrazky veršem« (1886), »V záři minulosti« (1894), »Pod Zvičinou« (1906), určených mládeži a doplněných řadou veršiků a říkanek pro nejmenší děti. Z ostatní starší své vzpomínkové, krajinářské a vlastenecké lyriky uspořádal K. V. Rais výbor knihou »Z domova« (1912). K veršovaným těm pracím se druží hojně povídkové sbírky pro mládež; v některých obnovuje a napodobuje národní slovanské pohádky a pověsti; v jiných, zasažen vlivem V. B. Třebízského, vychovává elegickými příběhy z národní minulosti k uvědomění národnímu, tak zejména v charakteristických »Povídkách z starých hradů« (1888), »Listech z české kroniky« (1888) a »Z naší kroniky« (1892); někdy vypráví zábavným a přístupným způsobem příkladné životopisy českých spisovatelů a umělců; konečně sestavuje i výbory ze

starších spisovatelů se zřetelem výchovným. Tyto práce, vzniklé většinou v l. 1881—1892 a shrnuté v l. 1901—1925 do X dílných »Spisů pro mládež« (s nešťastnějšími sv. závěrečnými »Poslední léto« a »Na slunci«), značí v Raisově činnosti slovesnou přípravu a službu tendenci vlastenecko-pedagogické.

Vlastní literární význam K. V. Raise záleží v realistických obrazech z venkovského života na českém podhoří; kromě selského lidu vystupují tu i hojnou měrou učitelé a kněží venkovští, sloužící národním a buditelským snahám. Mezi knihami převládají soubory kratších prací; skladby rozměrem nejdelší, obě buditelské idyly »Zapadlí vlastenci«, »Západ«, pražská rodinná selanka »Pantáta Bezoušek« a vlastenecký román z národního rozmezí »O ztraceném ševci«, mají spíše ráz kroniky volně rozpředené; skutečným, promyšleně rozpředeným románům stojí nejbliže obě chmurné knihy rodinného a mravního rozvratu »Kalibův zločin« a »Na lepším«. Chronologický postup děl sem hledících jest tento: »V ý m i n k á ř i« (1891), »Horské kořeny« (1892), »Potměchuť« (1892), »Rodiče a děti« (1893), »Zapadlí vlastenci« (1894), »Kalibův zločin« (1895), »Lopota« (1895), »Za světem« (1896), »Pantáta Bezoušek« (1897), »P ů l p á n i« (1898), »Mezi lidmi« (1898), »Západ« (1899), »Paničkou« (1900), »Na lepším« (1901), »Sirotek« (1903), »Stehle« (1905), »Káča a jiné obrázky« (1906), »Trochu vřesu« (1919), »O ztraceném ševci« (1920) a pohrobně »Svatba« (1930). (Souborné vydání spisů Raisových z l. 1909—1932 shrnulo tyto práce do XXVI sv., z nichž čtyři vyplněny cyklu »Ze vzpomínek« [1922—1932].)

Většina výpravných prací Raisových, v nichž líčení zevního života venkovského i skrovná krajinomalba podány jsou střízlivě, až suše, kdežto vlastní příběhy vypravovány jsou s citovou vřelostí a lidumilnou účastí, má ráz chmurný. Rais volí s oblibou trpné a pokořené povahy, odstrčené a podlomené postavy, hmotně i duševně ujařmené existence, churavé a odkopnuté výměnkáře, starce opuštěné od dětí, nuzné podruhy, vysílené, životem vypotřebované ženy, dívky zkažené velkým městem a vracející se beznadějně do domova, churavé muže jdoucí na ves umřít, nepatrné zavržence osudu, toužící marně po lásce a něze, tiché duše vydrážděné nespravedlností a nezřízeností okolí až k zločinu. Ukazuje, jak tyto povahy, které charakterisuje velmi případně dialogem, někdy i monologem, vedou trudně a beznadějně, síleny náboženskou resignací a hlubokým smyslem pro

povinnost, svůj životní boj. Umí vystihnouti pravidelnou a krásnou zákonnost práce na poli a instinktivní jednotu sedláka a půdy. Obměňuje v celé životní rozmanitosti vztah starých rodičů k dětem, výměnkářů k hospodářům, podruhů k sedlákům. Jsa nadšeným vyznavačem posvátnosti venkova, neúnavně předvádí rozkladný vliv městské vzdělanosti a nemravnosti na české horaly; káře vystěhovalectví, zpanštělost, cizáctví, marnivost, odrodilství. Tento tradicionalismus se pojí s vlasteneckou tendencí v některých pracích, kreslicích v idealistickém osvětlení venkovské učitele a kněze, v »Zapadlých vlastencích« a v »Západě«, které se občas stýkají s obdobnými pracemi Jirákovými; v idylickém, rozvleklém »Pantátu Bezouškovi« se ocítá prostota venkova ve sporu se skutečností soudobé Prahy a dává tím podnět k zábavnému zpracování tklivě humoristickému. UVědomělá, ač nevtíravá tendence mravně výchovná, zastupuje u Raisa vlastní jednotící názor světový. Nikde se nezabývá Rais společenskými a hospodářskými vlivy na duše lidových svých reků; nikde nesestupuje k výkladu jejich povah a činů ze života instinktivního a pomijeje tuto stránku naprosto v oblasti erotické, líčí vztahy milostné jednostranně a kuse. Nikoliv z povahy své látky — právě v končinách jím líčených hýbají duši lidovou velké otázky náboženské, společenské, ba filosofické — vyhýbá se myšlenkovým problémům, rozvířujícím ducha i srdce jeho podhořanů, a vůbec jest spíše podrobným a vroucně zaujatým realistickým kronikářem svého lidu než jeho pronikavým psychologem neb tragickým básníkem širého zření. (O K. V. Raisovi viz studii A. Nováka v »Obzoru lit. a uměl.« 1900, progr. reálky v Táboře 1914 se studií St. Dvořáka, knihopisný soupis K. Nosovského v »Lit. rozhled.« 1926 a přátelskou charakteristiku od F. S. Procházky v »Alm. Čes. Akad.« 1927.)

Způsobem Raisovi příbuzným líčili krkonošské horaly i Josef Krušina ze Švamberka (1859—1914) a Josef Šír (1859—1920), onen s darem ostřejšího pozorování realistického a s hranatým jazykovým svérázem, tento s vřelejším soucitem pro lopotu lidu, ztravovaného hmotnou prací.

Jak Josef Holeček, tak Teréza Nováková došli mnohými odklikami literárního vývoje k psychologii českého venkovana s hlediska náboženských, sociálních a etických ideí, pro něž nebylo místa v realistickém díle Raisově a jež i K. Světlá i A. Stašek podávali v přebarvení romantickém; ale ani Holeček ani T. Nováková nepřekonali v sobě nikdy romantiku nadobro.

Jihočech **Josef Holeček** (1853—1929), narozený 27. února 1853 ve Stožicích u Vodňan, vstoupil jako člen básnické dru-

žiny »Anemonek« do literatury současně se školou Lumíra, ale dal se na cesty jí přímo protilehlé; jeť nejtypičtějším představitelem slavjanofilského směru v české literatuře, třebaže myšlenkový proud ten u něho má poněkud jiný ráz než původně na Rusi. Vzděláním, studiemi, četbou, cestami, politickým přesvědčením tíhl Josef Holeček, dlouholetý redaktor slovanské rubriky v »Národních listech«, k slovanskému jihu a východu. Slovanský jih znal z přímého názoru, získaného několikerým pobytem na Balkáně, hlavně na Černé Hoře: r. 1875 byl zpravodajem o hercegovském povstání, r. 1876 o černohorské válce s Turky; r. 1882 procestoval Černou Horu, r. 1897 srbskocharvátské krajiny na Balkáně, r. 1921 navštívil Jugoslavii v jejích nových poměrech po světové válce. Hledal spojitost mezi myšlenkovým i veřejným životem svého národa a slovanských soukmenovců; odmítal nadvládu západoevropských, jmenovitě německých vlivů u nás; odkazoval od mezinárodní knižní a společensky výlučné kultury k plemenné, životní, lidové vzdělanosti slovanské a vůbec k národní moudrosti, ukryté v hlubinách náboženského a mravního citění lidového. To vyslovil zevrubně v publicistických svých úvahách: »Rozmanité čtení« (1881, 1886, 1893), »Zrcadlo naší národní společnosti« (1881), »Ruskočeské kapitoly« (1891), »Zájezd na Rus« (1896), »Vysoké hráze třeba« (1904), »Česká šlechta« (1918). »Národní moudrost« (1920, jen I. díl), »Prvé tříletí československé republiky« (1922) a ve filosofii agrárního hnutí »Selství« (1928); nejedna z těchto prací obráží vedle hojné četby slavjanofilské cestovní a studijní dojmy z Ruska, které procestoval r. 1887 a 1889, kdy přes Cařihrad dojel až do Malé Asie.

Kladné rysy národní povahy slovanské, hrdinskou odhodlanost, mužnou pravdymilovnost, kmenovou soudržnost, smysl pro rodovou čest shledával nejprve u Slovanů balkánských, mezi něž ho uvedlo studium jejich národní epiky i povolání válečného zpravodaje za balkánské války. Plody tohoto studia jsou překlady a ohlasy rapsodické epiky jihoslovanské, kterou k nám uváděl již S. Kapper: »Junácké písně národa bulharského« (ve II sv. 1874 a 1875), »Hercegovské písně« (1876), »Srbská národní epika« (1909—1926 ve IV sv.), »Národní epika bosenských mohamedánů« (ve II sv. 1917 a 1920), a »Králevic Marko« (1922). V samostatné dílo mohutné síly výpravné vyrostla v stařeckých letech Holečkových (1917—1921) starodávná zkazka o proslulém hercegovském poturčenci XV. věku, Mehmedu pašovi Soko-

loviči, odpadlíku od národní víry, nikoli však od národního junáckého ideálu srbského; zde, v »Sokoloviči« (1922), založeném jako retrospektivní obraz života bohatýra, kleslého s nejvyšší moci do temnot žaláře, řeší básník primitivními výpravnými prostředky, ale s pečlivou psychologickou motivací jednak problém, jak z ubohé ráje stvořiti hrdinský národ, jednak otázku, kterak vnutiti Balkánu, třeba za cenu odrodilství, mravně hrdinský obsah srbsství. Jiným pozdním ohlasem prstonárodní poesie se šťastnými názvuky na lidovou baladistiku českou jest válečná skladba »Mráz čilirok 1916« (1929), šťastně střídající humor a smutek.

Z vlastního pozorování i studia poměrů černohorských ve válce i v míru vznikl nejprve informační spis »Černá Hora« (1876) a celá řada feuilletonistických obrazů národopisných a mravoličných: »Za svobodu« (1878—1880 ve III sv.), »Černá Hora v míru« (1883—1885 ve III sv.), »Na Černou Horu a Černá Hora koncem věku« (1899), »Bosna a Hercegovinou za okupace« (1901) a »V Jugoslavii 1924« (1927); postupně ukazuje spisovatel zánik staré národní povahy bohatýrské a její rozklad civilisací západní. Z novelistických prací černohorských, založených namnoze na lidové tradici a vydatně užívajících jak motivů, tak forem epiky prstonárodní, ulpěly »Černohorské povídky« (1880—1881 ve II sv.) na starší romanesknosti, kdežto »Junácké kresby černohorské« (1884—1889 ve III sv.) kombinují realistické pozorování a tendenčně idealisující pojetí v skladný obraz povahotvorný.*)

) Zájem o balkánské Slované, roznicený zvláště jihoslovanskými válkami za svobodu, je v českém písemnictví od 70. let značný. Vedle básnických opěvovatelů jejich hrdinství, obracějících se se Sv. Čechem a El. Krásnohorskou v čele nadšeně k slovanskému jihu, udržovali jej četní překladatelé z jihoslovanských jazyků; kromě uvedených již tlumočnicků jihoslovanské poesie, Josefa Koláře z generace starší a Jana Hudce z pokolení o něco mladšího, jest jmenovati ještě Františka Fahouna (1844—1900) a Josefa Zdeňka Raušara (1862), oba překladatele ze srbštiny a charvátštiny. V propagační snaze na prospěch Černé Hory nalezl Josef Holeček dva různorodé pokračovatele, Ing. Hořicu a Ludv. Kubu. Holečkův redakční i politický kolega a slezský buditel Ignác Hořica (1859—1902) voilil si za dějiště svých novelistických nenáročných obrázků Černou Horu a získal si u čtenářstva hlavně obliby svými konvenčně, ale švihně psanými novelami z vojenského života a z národnostního rozhraní slezského. Ludvík Kuba (v. n.) zahrnul do svých cestovních studií za slovanskou píseň a za duši slovanských národů v ní také Černou Horu, Staré Srbsko a Makedonii a zachytil

Všestrannost a hloubku svého zájmu o epickou poesii národní J. Holeček výrazně osvědčil cenným překladem obrovského finského lidového eposu »Kalevala«, z básněného E. Lönnrotem z finských národních písní epických v 30. a 40. l. Na »Kalevalu« upozornil u nás již v 60. l. V. B. Nebeský a v l. 70. znovu Fr. Mach; Holečkovi pak mohutné epos čudské přiblížil srovnávací jazykozpytec L. Geitler. Ještě koncem l. 70. se pustil Holeček do práce překladatelské, otiskoval z ní ukázky a uveřejnil v »Osvětě« studii o »Kalevale«, kterou mohl v V d. vydání až r. 1894—1896 i s literárně dějepisnou rozpravou vstupní; báseň převedena v rozměru originálu. Později připojil i přebásnění finské lyriky prostonárodní, »Kantelatar« (1904 a 1905 ve II sv.).

Práce ty, ať publicisticky propagační, ať básnicky tlumočnické, byly vlastně průpravou k velkému životnímu dílu Holečkovu, k němuž nemohl přistoupiti před prahem zralosti mužné; všechno zkoumání národního ducha slovanského vedlo ho domů, k vlastním krajanům a rodákům jihočeským. Dílo ho zaměstnávalo plných 40 let, z nichž první desetiletí jest dobou příprav a náčrtů, ale nad »Našimi«, aniž je dokončil, Holeček dne 6. března 1929 v Praze-Smíchově zemřel. Rozvrhnuv si plán, šerící se již ve vzpomínkových obrázcích z venkovského domova, psaných a otiskovaných v l. 70., a zabrav se r. 1888 soustavněji do mravopisného líčení domova, počal r. 1898 vydávati románový cyklus »Naši« knižně, od r. 1910 pak přepracovávati pro soubor svých spisů u Topičů; tam v letech 1910—1930 vyšlo 10 knih ve XII svazcích: I. Jak u nás žijou a umírají. — Frantík a Bartoň, II. Bartoň, III. Výprava, IV. Boubín, V. Adamova svatba (2 sv.), VI. Rok smrti, VII. Mraky, VIII. Emisaři (2 sv.), IX. Máje, X. Šlechtič a sedlák (z pozůstalosti, nedokončeno). Široce rozpředená kronika čtvrtstoletí selského jihočeského života v rodném Vodňansku v l. 1840—1866 měla s vydatným použitím dětských vzpomínek vyčerpati všecku zevní i vnitřní pravdu jihočeského kraje a kmene s hojnými pohledy retrospektivními. Není to román v pravém smyslu; komposice, kterou autor zamýšlel jako cyklus uzavřený, ale kterou přerval četnými episodami, se mu pod rukama stávala nejistou a nepřehlednou; dispoice dějová i sestavení hlavních osob svazek od svazku se mění; výklady etnologické zastírají nejednou jádro epické.

Vlastním středem cyklu, jehož první tři díly položeny do starobylých vesnic na Vodňansku, do Stožic a Lhoty Líkařovy a do své dojmy a zkušenosti hlavně národopisného rázu do několika knih slavjanofilsko-buditelských.

čtyř typických rodin selských, Kojanovy, Králencovy, Skobovy a Bakulovy, jest stožický sedlák Kojan, »silný křesťan« česko-bra-trských kořenů, s nimiž se však proplétají i názory ruských slavjanofilů a Holečkova koncepce hrdinství černo-horského, a hlubokého smyslu pro potřeby života, který v Bohu a v pravdě staví na základ staroselské kultury proti všem svodům lžicivili-sace moderní: Kojan se ukazuje celým mužem nejen v rodině a v hospodářství, ale i na půdě života obecného. Spisovatel pro-mítá svou životní koncepci namnoze mediem rosně svěžích dět-ských vzpomínek a v erotickém osvětlení, které lásku ani sen-timentální ani smyslnou pojímá jako bránu k manželství, stojí-címu ve službě pudy, rodu a Boha. Kojan a vedle něho jiný ja-drný sedlák Králenec — synové obou hrdinů Bartoň a Adam, hodní dědicové tradicí oteckých, jsou nositeli dalších dějů — stojí uprostřed návalu zhouby pro jihočeskou ves, kterou způsobuje panský velkostatek, židovská lichva, národně i nábožensky ob-myslní jesuité a konečně i pruští emisari; od IV. dílu, který přesouvá dějstva do vesnic na Netolicko, rozvíjí se obraz této zkázy, přivoděné od sedláků odpadlým hajným Boubínem a za-stihující hlavně veliký rod Špírkův a Šindelářův; ani zesvět-štělý sok Kojanův, sedlák Skoba ani starý a mladý Králenec nedovedou již odolati panské zvůli. Tato část skladby jest ne-poměrně slabší, dusíc děj nekonečnými rozmluvami, epiku živ-lem naučným a zpodobujíc v zápase se sedláky panské vrstvy, jež spisovatel zná jenom přibližně; líčí, hlavně pokud jde o u-rozené dámy, diletantsky v křiklavých barvách. Kojan se v IV. —VI. díle úplně ztrácí, a některé svazky ovládají postavy na-dobro podružné, pojaté a provedené jenom jako schematičtí nosi-telé určitých názorů. Teprve pak hl. v VII. a násl. díle se cyklus tématicky uzavírá, nejen milostně rodové děje kojanovské a králenecké se dořešují, nejen odpadlíci Boubín a Skoba se vra-cejí do selského tábora, ale zápas Kojanův s panstvem — pa-trně Schwarzenbergy — se vyvrcholuje, když tu přípravy k vál-ce rakousko-pruské přetrhují pásmo děje uzlinami diskusními. Nedokončená skladba jest přerována dlouho před vyřešením osu-du Kojanova a jeho synka Bartoně.

Ale česká duše národní otvírá se v tomto vzácném doku-mentu dokořán: brzy některá postava lidová, brzy volná roz-prava zvykoslovná, jindy osnova velké novelistické zápletky uvádějí až na dno problémů otrásajících prostou českou myslí, jejíž tvůrčí dílnu čtenáři odhaluje nepřebírané bohatství písní, pověstí, legend, zvykoslovných líčení, zvláště však kořená mluva a jadrný humor. O otázce náboženské, o poměru k půdě

a práci, o pokroku průmyslovém a zemědělském, o pojetí smrti, o vztazích rodinných, o rozporu šlechty a lidu, o křesťanství bratrském i jesuitském, o národnosti, odrodilství a vystěhovalectví, o mravním základě českého obrození s marnotratným bohatstvím podrobností pojednává tu do široka, ale i do hloubky národní filosof, znásobený bohatým básníkem, jemuž lze prominouti nedostatek umělecké kázně.

Na Holečkovu filosofii selství, promítnutou v »Našich«
básnicky a rozpředenou v přečetných spisech publicistických, působili stejně silně ruští »národnící«, blízcí směru realistickému, jako ruští slavjanofilové, vycházející z romantiky; ale ani mohutnější domácí hnutí agrární nezůstalo bez vlivu na Holečkův odvrát od ideí liberálních a na jeho ostré odlišení od domácího konservatismu, netajícího sympatií aristokraticko-feudálních. Ač Holeček důrazně a odmítavě kritisoval pobělohorské katolictví protireformační, nelze mluvit v jeho názoru o vědomém navazování na husitskou a českobratrskou tradici. Holečkova náboženská je nejbližší obecnému křesťanství předschismatickému, uchovanému v selském lidu a emanujícím občas ve velkých náboženských hnutích. Se středověkým gotickým křesťanstvím s církevní katolicitou, ale i s východním pravoslávím souvisí Holečkův patriarchální selský kolektivismus, stejně však vzdálený od obou směrů západní myšlenky, od moderního socialismu jako od klasického ideálu individualisticky humanitního: silný křesťan může plně sloužit Bohu jenom v rodině a obci, zabezpečené věrností k půdě. Tím vším se Holeček staví do protikladu k Májovcům a Lumírovcům a netušeně prohlubuje ideje ručovské. Ač v životě prokázal nemálo selského praktického realismu a odtud temenící kritičnosti, ač v díle osvědčil silný dar skutečnostního pozorování hlavně v detailu, ač se ostře stavěl proti citové a obrazotvorné exaltaci svých vrstevníků, byl Holeček v podstatě duchem romantickým. Romantický je též nadšeně kladný Holečkův poměr k lidové písni, nejen české, ale slovanské vůbec, který ještě silněji než druh jeho mladosti, J. V. Sládek, projevil překlady, ohlasy od jinošství až po »Sokoloviče«
a »Mráz«
a který vydatně pronikl i do »Našich«. Umělecky podřizoval Holeček zpravidla reálné modely, povýšené na skladné typy, doktríně romantické, a to do takové míry, že za ideovou funkcí mizí podíl reality a přímého pozorování; pak jeho dílo, mohutné v partiích lyricky a mravoličně vzpomínkových i v žívu povahotvorném, pozbývá iluze skutečnosti a přesvědčivé konkrétnosti, zvláště když umělecké uvědomění nedovedlo Holečka uchrániti před nedostatky kom-

posice, před romantickým míšením genrů a forem a nakonec před stařeckou výmluvností, jež daleko předčila epický proud nejgeniálnějšiho a nejrozsáhlejšiho románového zlomku české literatury.

Kde Holeček v »Našich« čerpá z vlastních vzpomínek, mísí báseň s pravdou; to platí i o jeho pamětech z dětských a jinošských let, jež s názvem »P e r o« (1922—1925) postoupily ve IV dílech k počátkům jeho literární a publicistické činnosti s dodatkem »M á s v é p o m o c« (1931), i o knize memoirové a politicko-kritické, »T r a g e d i e J u l i a G r é g r a« (1918); obou těchto děl třeba pro Holečkův životopis užívat s krajní opatrností. [Sebrané spisy Holečkovy vyšly nejprve nákl. vlastním v l. 1898—1908 v VII sv., od r. 1909 nákl. Topičovým (dosud XXII sv.). Rozbor díla a osobnosti podal Jan Voborník v monografii 1913, kritické ocenění, upadající namnoze do panegyriku, Em. Chalupný, »Dílo Jos. Holečka« (1926), ideový obraz se zvl. zřetelem k slovanské publicistice a filosofii Holečkově Jiří Horák v II. ročence »Slovanského ústavu« za r. 1929 o »národní filosofii« »Našich« pojednal Albert Pražák v progr. gymn. »Minervy« v Praze 1908 i Fr. Oberpfalcer, »Selská moudrost Holečkových »Našich« v »Brázdě« II; viz i téhož rozbor mluvy v »Našich« v »Jihočeské čítance« I, 1921.]

Ze stejných hloubek konservativního názoru a mravu lidového na jihozápadě Čech, kam se, získav si široký rozhled po národní povaze a moudrosti ostatních Slovanů, ponořil Jos. Holeček, čerpali dva rázovití znalci Chodska, J. Š. Baar a Jan Fr. Hruška, oba prosycení přísným duchem katolickým, oba prodšení zápallem pro kulturní hodnoty národní.

J i n d ř i c h Š i m o n B a a r (1869—1925) pocházel ze staré selské rodiny v Klenčí pod Čerchovem, kde se narodil 7. února 1869. Stav se knězem, kaplanoval a farářoval na různých místech v Čechách, ujevýznamněji v Ořechu u Prahy, odkud r. 1919 odešel na odpočinek do rodiště; tam zemřel 24. října 1925. Souviseje v mladších letech volněji s »Katolickou modernou«, věnoval mnoho životního úsilí reformnímu hnutí kněžskému; neodchyluje se v ničem od církevní věrouky a kázně, toužil po obrodě mravně sociální. Snahy ty prosvítají i jeho povídkami a románky z kněžského života, k nimž se po jinošských veršovaných pokusech obrátil, zaostřuje svou tendenci jednak proti zkostnatělé hierarchii a tíživému celibátu, jednak proti nespravedlivým odpůrcům duchovenstva; bolestný prožitek vyvažuje tendenci a svěží pozorování odškodňuje za konvenční pojetí. Jsou to práce: »C e s t o u k ř í ž o v o u« (1899, 4. vyd. 1901 s

n. »Román českého kněze«, »Farská panička« (1906), »Farské historky« (1908), »Kohouti« (1912), »K Bohu« (1914), »Holoubek« (1920) a »Kanovník« (1920); tu po Fr. Pravdovi a A. V. Šmilovském po prvé nakresleny věrné a životné typy českých kněží. V obou rozlehlých lidovýchovných románech, »Poslední z rodu Sedmerova« (1908) a ve zvláště zdařilém »Janu Cimburovi« (1908), postavil proti rozkladné novodobé civilisaci staré charakterní hodnoty jihočeského selství, řízeného duchem dělného křesťanství, skutečujícího království boží na zemi; v povahokresbě ukázal kazatelsky založený vypravěč pevnou ruku. Následuje řada povahopisných a mravoličných povídkových a románových obrazů z rodného Chodska, sytého zabarvení zvykoslovného a zemité příchuti dialektické v dialogu: »Prokravičku« (1905), »Skřivánek« (1913), »Poslední soud« (1913, s pokračováním »Na děkanství« 1919), »Hanče« (1917), »Hunás« (1921). Chodské románové letopisy Baarovy měly vyvrcholití cyklem »Nášše máma« ze zápasu o obecní lesy mezi chalupníky a sedláky v 40. l. na Domažlicku se širokým společenským a politickým pozadím a se sytou kulturní malbou hnutí obrozenského v duchu jiráskovském; Baar napsal tři díly, »Pání komisarčka« (1923), »Osmáčtyřicátníci« (1924) a »Lůsy« (1925), z nichž první obsahuje chodskou epizodu B. Němcové. Jak těsně srostl s tradicemi domova, prokázal cennou monografií o svém rodišti (1909, s Fr. Teplým), dvěma sbírkami pohádek, »Nášše pohádky« (1921) a »Chodské povídky a pohádky« (1922) a vroucí knihou o stromech a ptácích rodného kraje, »Na srdci přírody« (1925); všechny tyto práce vedle hodnoty vypravěčské vynikají i vahou spolehlivých dokumentů národopisných; celou svou lásku k řeči i duši Chodska vložil do populární písně »Bulačina«. Baarovo hluboké křesťanství vyzírá ze sbírky adventních kázání »Kristus — Světlo« (1901). V nejlepších pracích Baarových jako by ožil kazatelsky přísný duch realistického pozorovatele Vác. Kosmáka, s nímž byl spřízněn také vervou kazatelskou; hlubokým smyslem pro svébytnost lidové povahy a pro kulturní souvislost vesnických dějů s historií národní Baar však Kosmáka převyšuje. Sebr. spisy Baarovy v l. 1923—1934 v 30 sv. po smrti Baarově pořadá H. Štěpánková. (Srv. sborníček »J. Š. Baar a Chodové«, red. Fr. Teplého 1926; Jos. Šach, »J. Š. Baar v zrcadle vzpomínek« 1927; informační studii D. Stříbrného v »Čas. mod. filol.« 1912 a Máchalovu kapit. v II. vyd. »O českém románu novodobém« 1930.)

Z vědeckých studií dialektologických a z odborného sběratelství i zkoumání národopisného vyrostl **Jan František Hruška** (* 1865), rodák z Peci pod Čerchovem, dlouholetý profesor plzeňský. Hlavní jeho filologické dílo, »Dialektický slovník chodský« (1907), vyšlé ze školy Gebauerovy, má cenu základní; etnografické práce Hruškovy jsou: »V záblescích staré chodské slávy« (1903), »Z pozadí chodského národopisu« (1921) a »Mezi chodskými dřevorubci« (1935). Lidové tradice povídkové a pohádkové sebral a zaznamenal v 5 sv. knihy »Na hyjtě« (1917—1936) a od nich postoupil k vysoce rázovité povahokresebné tvorbě výpravné, »Náš pod Čerchovem« (1921—1931 ve 4 sv.), pro poznání chodského lidu neocenitelné. Mimo několik svazečků báchorek pro děti vytvořil Hruška tvůrčí silou originálního fabulisty, který vyniká stejným pozorovatelským smyslem pro veškeré zjevy přírodní jako vyžralou moudrostí nábožensky mravní, v lidovém duchu řadu bajek, bližších slohu lafontainovskému než lessingovskému a dodávajících nového života básnickému druhu, u nás (až na Fr. Procházku a Jos. Chudáčka) ležícímu ladem. Shrnuty jsou do knih: »Chodské bajky« (1901), »Nové chodské bajky« (1905 a rozšířené vyd. 1935), »Třetí kniha chodských bajek« (1914), »Jiskry z popela« (1917), »Za svobodu« (1920); nejlepší z nich pojaty do »Výboru z chodských bajek« (1929), na látkovém principu se zakládá anthologie »Bajky o včelách« (1923), svědčící o téže zálibě, v Hruškově rodě i v chodském lidu tradiční, jako svéživotopisné spisky »Děreček včalařem« (1914) a »Z pamětí děrečka včalaře« (1920 a 1927). Zvláštností podání Hruškova jest, jak spojuje s bajkou křesťanskou legendu a jak k věrnosti domovu připíná vzlet k Bohu, příznačný pro horoucně věřícího katolíka mocného entusiasmu mravního; to proniká i v jeho dvou knihách modliteb »Chléb náš vezdejší« (1904) a »Hořící keř« (1919) a v apologetickém spise popřevratovém »Proč jsem neodpádl a neodpádnul« (1920). (O Hruškovi srv. E. Felixe »Literární Plzeň v obryse« [II, 1933, str. 115—120] a zevrubněji téhož lit. studii »J. F. Hruška, Život a dílo« [1927], Emil Felix zredigoval i »Hruškov památník« [1935]. O Hruškovi bajkaři v. Arna Nováka essay »Popelka mezi dcerami Poesie« v knize »Duch a národ« [1936].)

Jenom omezenou měrou se k těmto zpodobovatelům lidu na českém západě záměrů realistických řadí konvenční povídkář šumavských hvozdů a jejich obyvatelů, Karel Klostermann.

Příroda ho více zajímá než lid; ani jazykově národní ani mravně názorové rysy ho nepoutají tolik jako krajinné prostředí; jenom změny hospodářské, pokud zasahují tvářnost kraje i povahu jeho příslušníků, soustředí jeho pozornost. Jest příznačné, že Klostermann, který i literárně kolísal mezi dvěma jazyky, nečiní valného rozdílu mezi Šumavany českými a německými.

Karel Klostermann (1848—1923) narodil se 15. února 1848 na německé straně Šumavy v Haagu v H. Rakousích, prožil mládí na rozhraní českoněmeckém v Sušici a uprostřed šumavských hvozdů, vykonal lékařská studia ve Vídni, stal se tam německým žurnalistou a r. 1873 profesorem německé reálky v Plzni, cítě se vždy uvědomělým Čechem. S pseudonymem Faustín, jež učinily známým malé causerie a obrázky otiskované od r. 1885 v pražské »Politik«, uveřejnil r. 1890 »Böhmerwaldskizzen« (česky vydány až 1925 s n. »Ze Šumavy«), jdoucí ve stopách německých básníků Šumavy a Českého lesa, Josefa Ranka a Adalberta Stiftera. Z německých feuilletonů, psaných pro »Politik«, vznikly později překladem vlastním i přátelským: »Vesvětlech a stínech Babelu« (1910), »Na útěku« (1923), »Na horké půdě« (1925), »Prázdniny na Šumavě a jiné kresby« (1926). Brzy po vydání německé knížečky se stal r. 1890 i českým spisovatelem; první jeho českou prací byla povídka »Rychtářův syn«, po níž hned následoval román »Ze světa lesních samot«. Upoutal lehkým a půvabným způsobem vypravování, švižně povídacím a barvitým slohem, ději napínavými, příběhy konvenčně eroticnými. Zevrubná líčení ze života sklářů, dřevařů, vorařů, pytláků a hajných šumavských, jmenovitě z osudného r. 1870, lýkožroutové to katastrofy, seskupuje kolem líbivých milostných historií jako barvitou dekorací. Vášnivým scénám vždy romaneskně uspořádaným dává odehrávati se v barvitém rámci krajinnářském, prosyceném nadšením pro hory a lesy. Zato nepostihuje Klostermann nikde svérázu lidového; nezahlobává se do duší svých postav, působících vždy spíše dojmem dekorativním. K šumavským pracím jeho náleží romány: »Ze světa lesních samot« (1892), »V ráji šumavském« (1893), »Skláři« (1897), »Kam spějí děti« (1901), »Světák z Podlesí« (1905) a »Zmizelá osada« (1920), i povídky: »V srdci šumavských hvozdů« (1896), »Ze šumavského Podlesí« (1908), »Pošumavské rapsodie« (1908), »Šumavské povídky« (1925). Časovou látkou poutá román ze života vídeňských Čechů »Za štěstím« (1895), pokusem o selskou kroniku rodinnou jsou rozlehlé

»Mlhy na Blatech« (1909), konvenčním obrazem nezdravých poměrů na středních školách pražských »Supplement« (1913 ve 4 sv.); jiné romány, vesměs konvenčního střihu, leckdy rozvleklého podání, jsou: »Hostinný dům« (1900), »Eccce homo!« (1915), »Pozdní láska« (1919) a »Pan Zbyněk Bukvice na Čakanově« (1924 ve 4 sv.). R. 1908 odešel do výslužby, kterou trávil v Plzni, oddán práci literární, ale v pozdní té nadprodukcí opustil již půdu šumavskou a tím pozbyl úrodnější inspirace. Zemřel 16. července 1923 ve Štěkně u Strakoníc. Sebrané spisy Klostermannovy zahrnují v l. 1894—1926 v 35 sv. vedle uvedených prací hojně humoresky, cestopisy, feuilletony rázu konvenčně zábavného s tendencí konservativní. (Nedokončené paměti Klostermannovy v kn. »Červánky mého mládí« [1926]. Vlastní životopis Klostermannův připojen k drobné monografii V. Dreslera, »Básník Šumavy«, 1914. Podrobný životopis a nekritický přehled prací podal M. Regal v monografii »Život a dílo K. Klostermanna« [1927]; syntetické strážlivé ocenění ve Felixově »Lit. Plzni v obryse« [II 1933, str. 110—115] a v Máchalově knize »O českém románu novodobém« 1930.)

Ještě mnohem silněji než u Jos. Holečka a K. V. Raise se projevují duchové svazky s generací ručovskou u nejenergičtější lidopisné realistky Terézy Novákové, která se sama vždy důrazně přihlašovala ke K. Světlé a Sv. Čechovi jako k svým učitelům. V základních svých dílech vycházela jako oni z ideje a nikoliv z dokumentu, jímž původní koncepci ověřovala; romantickou citovost a vášnivost vzdorné individualistky, jež od Schillera postoupila k Ibsenovi, nikdy nezapřela, ač v dílech lidopisného realismu proti ní bojovala krajní objektivitou, opírající se o průkaznost a názornost co nejhutnější.

Teréza Nováková (1853—1912), dívčím jménem Lanhausová, narodila se z poloněmecké rodiny v Praze 31. července 1853, ale záhy podlehla vlivu vlasteneckého a svobodomyšlného ruchu let 60. a 70. a stala se uvědomělou Češkou, na niž od začátku mocně působila K. Světlá. Provdavši se r. 1876 za profesora dra. Josefa Nováka, odešla s ním do Litomyšle, kde pobyla 19 let. Do literatury vstoupila r. 1882 a nejprve vydala několik svazků konvenční novelistiky, v nichž jednak s přecitlivělou dojatostí líčí bolestné osudy žen, hledajících uprostřed nechápavé společnosti mravní sebeurčení, jednak s mírnou ironií kreslí drobné zvrácenosti malého města. K těmto sbírkám novel: »Z naší národní společnosti« (1887), »Z měst a ze samot« (1890), »Kresby a črty« (1891), »Tři ženské

podobizny« (1897), »Dva obrazy staropražské (1920, obsahují autobiografický románek »Z jarních dob [1891] a genre »Z jeslí« [1893]), které v sebr. spisech byly přerovnány a z rukopisné pozůstalosti doplněny, druží se i ten denční zpracování osudů Zdenky Havlíčkové, »Maloměstský román« (1890) a opožděné paběrkování »Z lidu a pr lid« (1913), jež, rozmnoženo o »Dvě stařenky«, přešlo do definitivního svazku »Železný kříž a jiné povídky« (1926) Některé současné nebeletristické práce ukazovaly poučně k širším se obzorům spisovatelčiným. V lidově psané jubilejní monografii literár. dějepisné, »Karolina Světlá, její život a její spisy« (1890), se přihlásila k literárnímu svému vzoru K. Světlé, ženě intelektuální, hledající v duši lidové ozvuk myšlenkových proudů novodobých. Z pobytu v Litomyšli vzešly podrobné a odborné studie národopisné: »Kroj lidový a národní vyšívání na Litomyšlsku« (1891) a »Východočeské lomenice« (1903), pak krajopisné knihy, líčící scenerie dalších prací autorčiných: »Z nejvýchodnějších Čech« (1898), »Čechy Východní« (1905 v Ottových »Čechách«) a »Potulky po Čechách východních« (1913). Také populární, ženskému čtenářstvu určené obrazy z českých dějin, »Sla vín žen českých« (1894), naznačují další dráhu T. Novákové: národní dějiny české poutají ji hlavně po stránce náboženské; největší patos náleží teskné době emigrantské a protireformační. Tyto práce mají význam průpravný; doba zralosti literární nadchází až počátkem XX. století. Zatím T. Nováková znovu rozšířila svůj myšlenkový obzor hojnou přípravou a činností feministickou, které se zvláště věnovala od svého návratu do rodné Prahy r. 1895 a pro niž vytvořila orgán v časopise »Ženský svět« (1897—1907); rozsáhlý výběr feministických svých úvah, opřených o veliké vzdělání literární, jmenovitě v literaturách germánských, podala knihou »Ze ženského hnutí« (1912); zvláštní pozornost v řadě essayů věnovala H. Ibsenovi a R. Wagnerovi.

R. 1902 vyšel první svazek realistických kreseb a povídek z lidového života na Litomyšlsku, »Úlomky žuly« (značně rozšířené vyd. v sebr. spisech 1919; tu zvláště vynikající povídka »Na faře« z r. 1912), ostré charakteristiky, přísné rázovitosti; potud však vábil spisovatelku jen svérázný zevnějšek lidový a některé primitivní vztahy společenské. V dalších pěti rozsáhlých knihách tohoto řádu, v nichž se dějiště prací rozšířilo z Litomyšlska i na Poličsko a Skutečsko, ponořuje se veskrze do myšlenkového života východočeských venkovanů: v »Jana

Jílkovi« (1904) podává podle dobových dokumentů tragickou historii českého emigranta a českobratrského blouznivce z XVIII. věku; v »Jiřím Šmatlánu« (1906) kreslí dopodrobna duchovní rozvoj tvrdohlavého evangelického sektáře z Poličska, jenž umírá jako sociálně demokratický nadšenec; v románě »Na Librově gruntu« (1907) předvádí osvíceného sedláka od moravských hranic, v jehož důvěrných osudech se obrází politické osvobození z r. 1848; v nejrozsáhlejší a stavebně nejsložitější románové skladbě, »Děti čistého živého« (1909), sleduje na pozadí veřejných dějů obecně národních tragický rozvrat panteistické sekty »adamitské« na Skutečsku v druhé polovici XIX. století; »román kněze buditele«, »Drašaru« (1914), rámce opět zúženě monografického, sytě zobrazuje piaristický život řádový, literární ruch obrozenský a chmurnou existenci vesničanů na Poličsku jakožto pozadí temných osudů nešťastného kněze-spisovatele J. V. Michla, podloměného nespoutanou vášnivostí; i dětem určené »Dvě stařenky« (1909) váží látku z lidu východočeského. V těchto důsledně realistických a bohatě věcných románových komposicích, psaných s energickou mužností v pojetí i v provedení a se zvláštním smyslem pro stavebnou osnovu románovou i s darem pevné charakteristiky, jsou živly subjektivně citové nejprve zcela potlačeny, později skryty za dějem i charaktery postav. Na rozdíl od toho a na důkaz romantického založení básnířčina promítají pohádkové a legendární sbírky prós, »Rosné perly« (1902, II. rozmn. vyd. z r. 1922 s n. »Moderní pohádky«), »Skamenité stezky« (1908) a »Výkřiky a vzdechy« (1911, II. vyd. z r. 1923 rozmnoženo o dalších 5 čísel ze sklonku života autorčina, také o poslední její nedokončenou práci »V rychnoburském parku« z r. 1912), nepokrytě pod symboly a alegoriemi řečí lyricky melodickou nejosobnější vztahy autorčiny, jmenovitě neutěšitelné hoře mateřského srdce zlou Moranou strašně popleněného, neuspokojenou touhu po plném vyžití osudu a zachmuřený, na Byronovi a Wagnerovi orientovaný vzdor proti Bohu i sudbě; psycholog nalezne tento tragický názor i v obou vrcholných románech, v »Dětech čistého živého« a »Drašaru«. Svazec »Kreseb a dojmů z cest« (1911, spojeny se sv. »Z nejvýchodnějších Čech« definitivně v knihu »Spoutnicou holí a brašnou [1930]) zachycuje feuilletonisticky malebné postřehy, rozmarné epizody, historické i umělecké reminiscence z putování po Švýcařích a Německu. T. Nováková, která v l. 1908—1912 pobývala trvale v Proseči u Skutče, zemřela v Praze dne 13. listopadu 1912.

Sloučením krajního apriorního idealismu s konkrétním lidopisným realismem, dále romantickým kultem lidu, dějinné minulosti, českobratrské reformace národní připomíná Jos. Holečka, ale v pohledu na lid jest značný rozdíl mezi městkou, která si venkov s jeho rázovitými typy teprve odkryla, a synem starého selského kmene. Že integrace osobnosti a předmětné látky nebyla u ní úplná, ukazují její lyrické prósy. Tu se vzepřela proudu předmětného realismu a přiblížila se také zesílením prvku obrazového a melodického novoromantickému idealismu a tím překlenula v smělém oblouku vzdálenost prósy K. Světlé a pozdních fází R. Svobodové, jež se rozpiála za jejího života. (Sebr. spisy T. Novákové vyšly redakcí Arna Nováka v l. 1914—1930 v XVII sv., dvojí přehledný výběr z beletrie ve »Sbírce souvislé četby« 1928 a v »Kytici« 1931. »Náčrtek vlastního životopisu« do r. 1893 v publikaci syna spisovatelčina Arna Nováka, »O Teréze Novákové« 1930; krajinné pozadí jejich spisů osvětlil Jar. Novotný, »Kraj a dílo T. Novákové« [1924], »Jana Jílka« ocenila H. Pastrnková v »Čas. mod. filol.« 1913, »Děti čistého živého« rozebrala v »Topičově sborníku« 1921 Fl. Kleinschnitzová; kritické zhodnocení podali Ot. Theer v nekrologu v »Lumíru« [1912], F. X. Šalda v »Duši a díle« 1913 a Eva Jurčínová v »Podobiznách spisovatelek světové galerie« 1929; význam v národopise ocenil Jiří Horák v »Národopise čsl.«, [1933] v II. sv. »Českosl. vlastivědy«), důležitou její národopisnou korespondenci s Janem Prouskem otiskl J. V. Šimák v »Ž. světě« 1918.)

Ostatní novelistické práce z východních Čech — Al. Jirásek našel v lidu litomyšlském látku pro dvě dramata »Vojnarka« a »Otec« — mají více zajímavosti národopisné než literární. Z přímého sousedství »Jiřího Šmatlána« a »Jana Jílka« volila svou povídkovou látku Anna Popelková pro knihu »Za jeden hřích« (1897) s jemným citem pro dialekt, kterého i bedlivě T. Nováková šetří. Pohoří žďárské, které v několika pracích líčil již Fr. Pravda, kreslila od počátku 90. let v naivně realistických povídkách průhledné osnovy a mravoučné tendence, cítíc se sama následovnicí B. Němcové, s idealistickým optimismem, ale beze smyslu pro duchovní život lidu, pracujícího v lese »o dřevěném chlebě« neb tkalcovsky jako »páni od stavu« (toť názvy jejích sbírek z r. 1899 a z r. 1919), Vlasta Pittnerová (1858—1926, provdaná Weymelková). Starší sbírky jejích prostých povídek »Ze Žďárských hor« (1892), »Na rychtě« (1892), »Od Žďáru« (1894), »Obrazky ze Žďárských hor« (1897), »Z našich dě-

di n« (1899) jsou cennější než pozdější její nadprodukce, shrnovaná od r. 1919 doposud do olomouckého vydání souborného.

III. Genrové obrázky společenské. Již Neruda, horlivý milovník genu v malířství i v literatuře, ukázal, že genrové obrázky, zpodobující malé výseky současného života s pozornou láskou ke každodenní skutečnosti a se živým smyslem pro rysy charakteristické mohou býti případnou přípravou realistického povídkářství; obměnil tím předbřeznový způsob Rubšův. Zobrazoval v nich, tu s bohatým humorem, tu s lidumilným soucitem, tu s břitkou satirou rázovité postavičky z davu, někdy život celých tříd, pravidelně hmotně spoutaných a společensky závislých. Jeho cestou, jež byla souběžná s pracovní metodou Dickensovou a Bret Hartovou, šla uvědoměle neb neuvědoměle řada spisovatelů, kteří přese smysl pro skutečnost a přes lásku k realistickému detailu nezasluhují název realistů v pravém slova smyslu. Často v stavbě dějové dávají přednost fabuli romantické; postavy mimoděk rozvíjejí nikoliv podle životní zkušenosti, nýbrž podle starší slovesné tradice. Pracují jen v malých rozměrech a nemají ani koncepční síly ani dostatečného zájmu pro větší jednotící celky, takže se i jejich romány rozsyávají na hromadu figur, spoustu samostatných episod, shluk genrových obrázků. Také okolnost — osudná již pro Nerudu —, že ne jeden ze spisovatelů této skupiny pracoval horlivě jako feuilletonista, přispěla k roztržitosti a úryvkovitosti jejich prací. Původci těchto genrových obrázků společenských nechtěli s neosobním klidem a s epickou šíří malovati celistvost života, nýbrž zmocňovali se humorem, satirou neb nejčastěji lidumilným soucitem jeho jednotlivých zjevů. Své náměty často specialisovali, takže i látkově vytvořil si každý z nich svůj obor, často až titěrně vymezený. Zvláštní oblíbě se těšily látky maloměstské; nesložitě a jednostranné postavy malých měst daly se snadno prohlédnouti na dno a byly vděčným předmětem hned káravé satiry, hned dobrodušného humoru, do něhož pronikly i soustrastné slzy nad osudem vyděděnců kastovníctví venkovského.

Někteří z genrových povídkářů českých náleželi ke kruhu lumírovskému, ztělesňujícíce mimoděk jeho zásadní zápas mezi čistým umělectvím světoobčansky roztouženým a mezi národně výchovnými tendencemi kořenů buditelských: satiricky stíhali malost šosáckého domova, stavěli proti ní obrazy světácké elegance, umělecké šumnosti, nové technické civilisace, ale opět se skláněli s láskou k drobné a teplé skutečnosti rodného zázemí, někdy se snažice je povznésti kárně neb laskavě, jindy hle-

dajíce v něm prostou a tklivou lidskost — takto se rozdělili o úkol oba přední prosaíkové »Lumíra«, Jan Lier a František Herites, onen bližší Jar. Vrchlickému, tento Svat. Čechovi. Jiní ze společenských genristů byli zřejmými předchůdci realismu, tak zvláště Ignát Herrmann. Silným smyslem empirickým slídili po novém, syrovém, nepřebíraném životním obsahu, který pronikali poznáním, nikoliv formou: věrná a přesná reprodukce postav, dialogů, hlavně pak prostředí šla jim nad vlastní tvoření, a invenci u nich zatlačoval výhradní zájem látkový. Proto se nepovznegli k pravé stavbě románové a ulpěli namnoze na figurkaření. Ti i oni, lumírovští jako realističtí genristé a stejně i dramatikové Em. Bozděch a Lad. Stroupežnický i lyrik B. Kaminský, jsou humoristy, někdy trpčícími, někdy shovívavějšími; humor jejich temení spíše z lásky a soucitu k lidem než z obšáhleho myšlenkového pojetí života; a v tom bylo by možno shledávat jejich typicky slovanský rys, jehož si ani plně neuvědomovali. Nebude snad nemístné, vložíme-li do tohoto odstavce souvislejší výklad o humoristice české, o jejíž rozkvět i organizaci se Ignát Herrmann velmi zasloužil. —

Ve všech možnostech ovládl český maloměstský genre syn venkovského městečka, vodňanský lékárník a měšťanosta **František Herites** (* 27. února 1851 ve Vodňanech, † 19. ledna 1929 v Praze), kdysi předák jihočeské generace básnické z »Anemonek«, jeden z nejvěrnějších »Lumírovců«, pak mnoholetý (do r. 1896) člen literárního trojlístku vodňanského — věnoval mu r. 1904 své »Vodňanské vzpomínky« — konečně novinář a redaktor v Praze; cesty po alpských zemích, Itálii a Americe rozšířily jeho obzor životní. Herites vyšel od feuilletonistiky a drobnokresby, v níž dosáhl prvních úspěchů; po mladických a rozmarných »Arabských kresbách« (1880 a 1883 ve II díl.) následovala sbírka rázovitých charakteristik »Z mého herbáře« (1882), skrytých za alegoriemi květin, dále ostře tendenční feuilletony hlavně vlasteneckého ducha »Psáno pod čáru« (1885 a 1886 ve II díl.); skoro vždy houstnou Heritesovy besídky v genrovou kresbu povahopisnou a velmi často v malou povídku skrovného dějového jádra, měníce se z feuilletonů v arabesky jako u Čecha neb Mokrého. V pozdějších letech převládá i v knihách causerii nad humorem sentimentálnost, resignace, soustrázeň, temení z věrné víry v božské jádro člověka i chybujiícího: »Vrásky duše« (1897), »Naniti humoru« (1898), »Nalady a zátiší« (1901) a »Botanická pohádka« (1907). Jako genrový povídkář a podrobný kronikář malého města zprošťoval se He-

rites vždy více romantického děje ve prospěch ostré kresby postaviček a výstižného líčení společenských poměrů maloměstských; výše než jeho oblíbené rozmarné humoresky stojí některé náběhy k analýze mravních vztahů venkovského města ve formě téměř románové, většinou chmurného rázu. Maloměstská rodina jako pevný útvar tradiční ve svém rozkvětu, spíše však úpadku a rozkladu, zaměstnávala tu soucitného kronikáře, jenž se zřídka jevil psychologem, řídčeji společenským soudcem, a který nikdy jako pravý humorista neskrýval, že má své postavy ze srdce rád. Výpravné knihy Heritesovy jsou: »Z a dědictvím« (1883), »T a j e m s t v í s t r ý c e J o s e f a« (1885, hluboká psychologie stavu lékárnického, v němž Herites tkví rodem i povahou), »M a l o m ě s t s k é h u m o r e s k y« (1885 a 1886 ve II sv.), »D v ě p o v í d k y« (1887, obsahující »P o s l e d n í« a »P a n k a n c e l i s t a N o v á k«), »P o v í d k y« (1890 v »L i b u š i«), »T ř i c e s t y« (1892), »B e z c h l e b a« (1892), »D r o b n á p r ó s a« (1892), »Z e s t a r ý c h č a s ů« (1888), »D v ě p o v í d k y z m a l o m ě s t s k é h o ž i v o t a« (1894, obsahující »P ř í s l u š n í k y« a »S o u d c e N e s v a d b u«), »N á v š t ě v y« (1897), »B ů h v l i d u« (1897, rázovitý to pokus o proniknutí náboženských názorů lidových), »V l n y ž i v o t a« (1900). Do románové rozlohy se rozrostly Heritesovi práce: »J a n P ř i b y l« (1887), kronika národních i společenských zápasů ve Slezsku; »V š e d n í z j e v y« (1894), »M ě š ť a n s k á š l e c h t a« (1896); »K ř e m e n a h l í n a« (1909), příběh rodinného rozvratu podmíněného národním rozdílem manželů a »P o z l á t k o« (1920), chmurná románová analýsa úřednické bídy. Sebr. spisy Heritesovy vyšly v l. 1908—1920 v XV sv. a obsahují kromě otisku starších knih, leckdy v novém uspořádání, také prvotiny veršem a prósou z l. 1875—1876 »P r v n í v z l e t y« (mezi nimi i veršovaná povídka »M e m o i r y m r t v é h o«), soubor novelistiky a feuilletonistiky z let 1901—1908 »S k l i z e ň p o d z i m u« (1909) a cenné informační cestopisy »A m e r i k a a j i n é č r t y z c e s t« (1913). Jiný soubor od r. 1931 uvázl po prvních svazcích.

Všestrannější a oslnivější než Herites jest jiný představitel genrového obrazu společenského v 80. letech, rovněž ze skupiny »Lumíra«, **Jan Lier** (* 27. října 1852 v Kutné Hoře, † 2. června 1917 v Praze), dlouholetý knihovník »Průmyslové jednoty«. Také Jan Lier, horlivý kritik divadelní a zvláště výtvarný, dobyt prvních úspěchů jako feuilletonista; psal-li však nesložité a sentimentální Fr. Herites pod čáru pro lid, obracel se široce vzdělaný, značně zcestovalý, západní technikou a umě-

leckou kulturou nasycený Jan Lier ve svých causeriích, sršících vtípem a ironií, hlavně k vzdělanstvu. Jeho skvělé »Feuilletony« (1885—1889), původně otiskované v »Pokroku«, jsou pod rouškou pražské saisonní besídky řadou útočných kritik naší společnosti a vzdělanosti, a duchaplnou, ač výslovně jednostrannou uměleckou kronikou. Tím, že se důsledně a plně vzdávají hře rozmaru a ohňostrojm temperamentu, že se, zřikající se všeho utilitarismu, rozhodují pro čistý esteticismus, domýšlejí zásady »Lumíra« a znamenají místy pokrok i proti Nerudovi; zaostalost a neuvědomělost »českého Kocourkova«, sklánějícího se otrocky pode jeho duševní germanisace, měly v nich neúprosné zrcadlo. Causerie vniká i do Lierovy novelistiky, kde děj jest často pouhou záminkou pro vtipný hovor o nejrozmanitějších a vzájemně odlehlých námětech; ale společenské a mravní problémy probírá Lier většinou v duchu indiferentismu své liberalistické doby a mění je namnoze v pouhou hru ohňostrojevě duchaplnosti, která proniká jeho oblíbenými šermířskými zápasy břitkého dialogu. Lier se spokojuje nemožnými ději, které se vši jejich výstřední romantikou, převzatou z konvenční literatury francouzské, libovolně přenáší na českou půdu a tu obklopuje řízně provedenými satirami na náš maloměstský život; dobře kreslí postavy i výjimečné a rozpolcené, dbá hlavně o dějovou rušnost, zasahuje do fabulačního postupu umělou režií, avšak románovou stavbu začasté uvolňuje, aby se spokojil pouhou improvisací. Touto směsí rysů vyzporozorovaných a námětů přejatých z druhé ruky, touto neústrojnou převahou literární romantiky nad původní kresbou genrovou, tímto matením povídky s feuilletonem působí Lierovy práce při veškeré skvělosti výrazu někdy bizarně. Pro novost námětů bývaly svou dobou vedle jeho satir maloměstských vysoce ceněny Lierovy novely »železniční«; i jinde Lier rád vážil látku ze světa technického, průmyslového a kapitalisticky podnikatelského, jakož i z víření umělecké bohémy, kterou pronikavě znal a autenticky zpodoboval; v těchto látkových výbojích pokračoval na cestě nastoupené Jak. Arbesem. Literární činnost, vykazující »Novely« (IV sv. 1882—1886), »Arabesky a novely« (1885), »Hrusohněm« (1886), Lier r. 1893 přerušil; ze starších rozsáhlejších prací vyšly později knižně »Klín klínem« (z r. 1883, 1899), »Píseň míru« (z r. 1886, 1900), »Pokuta« (z r. 1887, 1902), »V područí litery« (z r. 1885, 1905), »Magdalena« (z r. 1888, 1918) a v Sebr. sp., které podle Lierova plánu, ale ve změněné úpravě jazykové v l. 1918—1922 v X sv. vydal V. Brtník: »Román Lutnových«

(z r. 1882) a »Vojtěcha Rývy nástupce« (z r. 1885, Lierova to práce nejrozsáhlejší), kromě několika souborů povídkových. [O Lierovi viz obsažné posudky J. Patočky v »Obzoru lit. a uměl.« 1901, 44 a 56, K. Sezimy v »Lumíru« 1919, 23—28, téhož zkratku v Ottově Slovn. Dod. III, 2, str. 1200 a stať Arna Nováka v »Krajanech a sousedech« 1922.]

Maloměstský obrázek genrový se proměnil v burleskní humoresku hrubého zrna a pochybného vtípu u **Václava Štecha** (* 29. dubna 1859 na Kladně); tu vesměs zdobuje spisovatel civilisačně pokročilejší vrstvu české buržoasie. Nejjadrnější z jeho humoristických snůšek jsou starší »Maloměstský pepř« (1893) a »Hloží« (1896), ale i v nich klesá vtíp často v trivialitu a rozmar v banálnost; Štechova satira maloměstských mravů a zlovyků přímo pohrdá povýšeným stanoviskem. Tři humoristicko-satirické romány z českých Kocourkovů, »Koleje« (1895), »U tří bláznů« (1899) a »Kovové ruce« (1903), se povznášejí přes uvolněnou kompozici a obrysovou psychologii k ironickým kronikám české buržoasie. Od r. 1911 vycházejí jeho »Knihy«, přinášející kromě starých prací také četné práce nové. Malé město je namnoze vystřídáno pražským předměstím, divadelní zákulisí se šustotem svého hedvábného spodního prádla a dvojsmyslného klepu se silně hlásí, sensačních prvků klíčových a dějových úskoků detektivních nechybí, posměšná satira pomíšena jest s mělkou pikantností, řeč klesá na pochybný žargon pražský. Z této pozdější Štechovy produkce charakteristické jsou velkoměstské i předměstské romány »Štěstí Zlatého hroznu« (1910), »Hřích paní Hýrové« (1918), »Řetěz« (1925), »Les krásných žen« (1925), »Pražský chorál« (1927), »Pobřeží lásky« (1929) a »Sladké vody« (1931); sem přiléhá i polemicko-causeristický »román divadelní skutečnosti«, »Vinohradský případ« (1922). V. Štech se tu všude jeví kronikářem, znalcem, ale i přítelem podnikavého měšťanstva a živnostnictva, které se dere spíše kupředu než vzhůru, usiluje o zisk, moc a blahobyť a vyčerpává se nakonec v smyslém požitkářství. Jako společenský pedagog se snažil Štech, učitel povoláním i nadáním, tyto vrstvy povzbuditi k občanským ctnostem. V dramatech vzbudil naděje výborný divadelník Štech, jenž zorganizoval vinohradské i brněnské jeviště, svými pokusy o hru společenskou, »Žena« (1888), »Zlatý děšť« (1890), poklesl pak od veselohry »Maloměstské tradice« (1887) k šamberkovským fraškám, leckdy vtípně v satiru vyhoceným, »Ohnivá země« (1898) a »Třetí zvonění«

(1900); sestup značí veselohry »Deskový statek« (1908), školská komedie »Habada a Jordán« (1911), »David a Goliáš« (1915), »Zmatená pohádka« (1920), přimykající se těsně k poslednímu jeho období vypravovatelskému; jsou shrnuty od r. 1911 v souboru.

Ignát Herrmannovi (* 12. srpna 1854 z rodiny královéhradecké v Horním Mlýně u Chotěboře, většinu života, od r. 1868, ztrávil v Praze, zemřel v Řevnicích u Prahy 8. července 1935), náleží zásluha, že genrovými obrazy, podmalovanými i humoristicky, vystihl lidový život pražský. V době, kdy bývalo titěrným zvykem rozlišovati novelistiku a román podle jejich námětů, častěji bylo voláno po »pražském« románě. Myslílo se na obsáhlé, široce založené dílo románové, které by typickým způsobem v složitém sociálním zrcadlení zachytilo celou Prahu současnou a tak v slohové jednotě pojalo starosvětské starousedlíky archaistické čtvrti, jejichž genrový básník povstal v Nerudovi, bohaté patricie, jejichž výstřední romantiku vyhnala do zámezí Světlá, dělnické třídy, které našly své romanopisce v Sabinovi, Pflegru Moravském, Arbesovi. Uvědoměli realisté 90. let napíali své plachty o závod k tomuto cíli, ale již Ignát Herrmann svou dobou býval vyhlášován za tvůrce románu pražského. Ne zcela právem; v jeho spisech jest zahrnut velmi nepatrný zlomek pražského života, a to ten, který má vlastně ráz maloměstský a který zatím zvelkoměštěním Prahy vůbec zanikl: malí obchodníci, nižší úředníci, řemeslnictvo a kramářstvo, fiakristé a Podskaláci, ženy z lidu a zbohatlí plebejci atd. Kromě toho nelíčí Herrmann nikde sociálních vrstev v celistvosti jejich zájmů, v složitosti jejich mravních vztahů, v souvislé jednotě velkoměstského života, nýbrž vybírá z davu figurky, předvádí je takorůzka fotograficky a kinematograficky čtenáři, objasňuje jejich povahu nějakou ostře pointovanou anekdotou, která pravidelně zastupuje děj. Jeho úspěch založen jest na tom, že Herrmann pražské lidové vrstvy zná nejen jako bystrý pozorovatel, ale přímo jako jejich příslušník. Jeho život, sám pěkný případ energické svépomoci, přivedl Herrmanna do styku s nejrůznějšími lidovými třídami: byl kupeckým mládencem, obchodním cestujícím, advokátním písařem, účetním příručím, administracním úředníkem, referentem ze soudní síně, redaktorem (od r. 1885 »Národních listů«) a tak vnikl nejen do nejrůznějších zákoutí a tajů pražského lidového života, ale i do způsobů jeho myšlení, citění, vyjadřování. V zachycení pražského žargonu, pražského pouličního vtipu, pražského dialogu byl mistrem. Nestál nad svými figurkami, nýbrž uprostřed nich;

raduje se s nimi v bodrém humoru a sdílí se o jejich životní nesnáze v dobráckém soucitu. Jejich laciná moudrost životní byla filosofií jeho; nikde neopouštěl země a všedního dne, stále podezíral se svými každodenními reky vášnivě srdce ze zmatečnosti, povzneseného ducha z přepjatosti. Nebyl ani myšlenkově ani umělecky schopen širších obzorů; jeho velký, vážný román jest v podstatě vyčerpávající studie interieurová, jeho humoristické příběhy, rozrůstající se na celé cykly, neměly děje vnitřně motivované. V malých figurkovitých kresbách záležel jeho vlastní význam; tam prokázal nejlépe i svou humoristickou lásku a něhu k malým lidským slabostem a k ostrakovaným třídám společenským.

Herrmannovy práce se dělí na dvě odlišné skupiny, první jest více feuilletonistického, druhá ryze novelistického rázu. Do oné náleží jeho hojně »nedělní povídky« a články z »Národních listů«, způsobu arabeskového, tendenčně causeristického, jimiž r. 1873 v »Palečku« debutoval a na něž feuilletonistika Nerudova nezůstala beze vlivu. Jsou to vedle prvotiny »Z chudého kalamáře« (1880) sbírky: »Páté přes deváté« (1895), »Na různé adresy« (1902), »Ztřeštěné historiky« (1902), »Muž bez třináctky a jiné povídky nedělní« (1909), »Vánoční koledy« (1919) a »Z povídek nedělního kronikáře« (1920), v souboru spisů pak »Burlesky« (1913), »O třech nebožtících a jiné historiky nedělní« (1931), »Rozházené kapitoly« (1936). K druhé skupině počítáme sbírky jeho pražských genrových obrázků, charakteristik pražského lidu, humoristických povídek: »Pražské figurky« (1884 a 1886, II sv.), »Drobní lidé« (1888, II sv.), »Z pražských zákoutí« (1889), »Bodří Pražané« (1893), »Domácí štěstí« (1893), »Dvě pražské idyly« (1896), »Tři povídky kratochvilné« (1913). K tomu přibýly v »Sebraných spisech«, jež od r. 1905 vycházejí (posud XLIII sv.), soubory: »Staří mládenci« (1908), »Rodiny a rodinky« (1909), »Ženitba páně Karafiátova« (1911), »Kancelářský prach« (1912), »Foxl Voříšek« (1912), »Z pamětí starého mrzouta« (1914), »Evička a jiné výjevy rodinné« (1920), »Ženitba bratří Adamů« (1930), »Pan Koriandl a spol.« (1935); svazek »Z chudého kalamáře« rozmnožen byl o »Pražské figurky« a »Pana Melichara« (1886). Románový rozměr mají kronika rozvratu chudé pražské kramářské rodiny »U snědeného krámu« (1890), nejlepší práce Herrmannova, pak hu-

moristický román pražského banašního měšťáctva o dvou částech, »Otec Kondelík a ženich Vejvara« (1898) a »Tchán Kondelík a zeť Vejvara« (1906) a z prací jeho stáří: »Příběh dušičkový« (1916), »Z notýsků Pavla Čamrdy« (1917), »Příběh jednoho dne« (1918), »Vdávky Nanynky Kulichovy« (1918), »Arthur a Leontýna« (1920), »Feličkův román« (1924 a 1925), »Příběh jednoho dne a jiné« (1932), »Historie Jaromíra Tykvy« (1934); v těchto seriálech nemírně rozvěklých zavládá namnoze sentimentalita vedle očitě tendence výchovné [Ignát Herrmann podal svou autobiografii s knihopisem ve »Vlastivědném sborníku východočeském« 1922 a mimoto napsal mnoho vzpomínek: »Blednoucí obrázky« (II sv. 1905 a 1929) obsahují paměti chotěbořské i hradecké, mezi těmito i utěšenou kroniku rodiny Pospíšilovy »Když si náš dědeček babičku bral«; jiné paměti hl. literární »O živých, o mrtvých« (II sv. 1915, 1928) a 3 sv. staropražských memoirů kulturně dějinného zaokrouhlení »Před padesáti lety« (1924, 1925, 1926). Důvěrný jeho přítel K. Šípek vydal »Čtení o Ign. Herrmannovi« (1916, zvl. otisk z »Topičova sborníku« 1916); K. Juda, »I. Herrmann« v 29. sv. »Českých hlav« (1924); zvl. číslo Herrmannovo »Věstníku Jednoty Sv. Čecha« 1924, Mil. Hýsek »Ignát Herrmann« (1934) a Arne Novák »Malý svět I. Herrmanna« v »Hovorech okamžiků« (1926)].

Zvláštní pozornost věnuje Herrmann, sám mistr komiky situační i karakterní a pěstitel humoru brzy sentimentálního, brzy burleskního, vyhýbající se však humoru fantasticky vynalézavému, organizaci literární humoristiky české. R. 1881 uspořádal též antologii českého humoristického básnictví, »Humor českého Parnassu« (výbor doplněn »Veselou hodinkou« K. Lužana [K. Čvančary] 1904). Od dob Nerudových, jenž byl po náběžích doby Rubšovy i Bendlovy a po satirickém humoru Havlíčkově jediným českým humoristou vyššího slohu, pěstoval humoristiku umělecky pouze Sv. Čech. Vedle něho vyrojilo se mnoho autorů směšných a ubohých humoresek bez vtípu a bez barvy, vypočítaných jen pro chvilkové obveselení; psali je na př. Karel Tůma (v. výše), Josef Štolba (v. v.), později Oldřich Seykora Kostelecký (1857—1922), Václav Štech (viz v.), František Hejda (1865—1919). Nejlepší humoristické práce obsahovaly dva humoristické časopisy: »Paleček« a »Švanda dudák«, oba s Herrmannem těsně spjaté. Nepochitický »Paleček« (1872—1887), založený v nakl. Ottově, byl zprvu redigován Jos. Štolbou a Aug.

Nevšimalem, r. 1876—1878 řídil jej Ignát Herrmann. »Š v a n d a d u d á k«, »poutník humoristický«, vycházel vedením Herrmannovým nepřetržitě 22 roky, 1882—1914; také, když byl po válce v letech 1924—1930 obnoven, účastnil se Herrmann redakce; vytvořil tu jmenovitě drastickou figuru groteskního divadelního referenta, někdejšího ředitele loutkového divadla Vavřince Lebedy. Od r. 1895 se přidružila k »Švandovi dudákovi« knihovna humoristické literatury, »Čítárna Švandy dudáka«. Z autorů, kteří se seskupili kolem těchto Herrmannových podniků, zmínky zasluhuje pět pseudonymů, Fa Presto, Karel Šípek, Václav Štika, Franta Župan a Alois Zábranský. O dvou z nich, Fa Prestovi (Karlů Maškovi) a Václavu Štikovi (Karlů Červinkovi), pojednáno výše mezi básníky; K. Šípek, Fr. Župan a Al. Zábranský zakotvili v humoristice celou osobností. K a r e l Š í p e k (vl. Josef Peška, 1857—1923), uvědomělý rodák bohदानecký, známý též jako obratný libretista a divadelní nadšenec od dob divadla Prozatímního, blíží se svými náměty vybíranými z lidového života pražského a z jeho figurkového bohatství i ze svěžích vzpomínek na rodné Polabí a milý svůj »Kocourkov«, proslavený již Langrem, I. Herrmannovi, převyšuje jej však šťastným jassem v humoru a harmonickou láskou ke všemu nepatrnému; o tom svědčí osm knih jeho povídek a črt: »Žertem i do pravdy« (1888), »R u b a l í c« (1892), »Z a v ě t r e m« (1902), »Č t v r t á k n i h a p o v í d e k a h u m o r e s e k« (1908), »K o m e d i e ž i t é a n e ž i t é« (1913), »Lidé šprýmovní a historiky o nich« (1916), »M u m r a j a p o p e l e c« (1917), »N a p o d z i m v o ř e š í« (1919), »S l a d k é n e s m y s l y« (1920) a »U n á s v M o k r o s o u š í« (1922). Franta Župan (vl. František Procházka, 1858—1929, rodák z Běštína na Hořovicu v Brdech a dlouholetý profesor v Kolíně) hledal se mnoho let, než našel svůj svéráz. Ani jeho povídky historické, ani humoresky vojenské, maloměstské a školské ho nemají, ač sbírky »V pavučině satiry« (1905) a »S průvodem rolniček« (1908) náleží k nejlepším knihám z okruhu »Švandy dudáka«. Ale v »P e p á n k u n e z d a r o v í« (ve 4 sv. 1907—1921: I. Starším bratrem, II. Školákem, III. Lojzík vychovatelem, IV. Kontracht velkého dědečka) podařil se mu pravý humoristický objev. Jen na pohled se podobá tento vtipný nezbeda různým rozpustilcům písemnictví amerického, v podstatě jest v něm kus české duše selské z téhož Podbrdí, jež vydalo lidový humor Sládkův, ba dříme i v něm satirická obdoba Holečkovy lidové filosofie s celou líbeznou naivností pravé poesie.

Leccos z toho přešlo i do »Pohádek a povídek« (ve 2 sv. 1920). Také Alois Záborský (1858—1921, vl. jménem Frant. Červínek, jiný pseudonym Balthasar Pelyněk), typický soudce hanácký od Litovle, tkví kořeny humoru v duši svého kmene jako jeho krajané F. S. Procházka, O. Bystřina a O. Přikryl. Odtud vyvážil svou rázovitou skladbu prvků burleskních a žvlů bájeslovných »Břehule čili poslední hastrman na Hané« (1919); v jiných knihách, »Z nového labyrintu světa« (1907), »Na potulkách se Švandou« (1919) a »Lásko, milá lásko« (1920), se mísí s hanáckým širokým smíchem břitká satira, hlavně na byrokracii namířená.

IV. Literatura zábavná a konvenční. Vedle spisovatelů, kteří svému tvoření vytkli cíle umělecké nebo se dali unášeti hlavními proudy slovesnými, sledující význačné vzory literární jsou v číselné převaze autoři, již nechtějí než bavit nebo tendenčně vychovávají své čtenáře bez uvědomělých zřetelů estetických. Značí v písemnictví vždy živel konservativní nebo zůstávají dlouho věrni přežilým módám literárním a namnoze žijí z odpadků starých dob a dávno mrtvých mistrů; ostatně vkus průměrného čtenářstva, jenž jest jejich vůdčím ukazatelem, pokulhává vždy o několik desetiletí za vážnými směry uměleckými. Po mnohé stránce znamenají ve vnitřním životě literárním prvek rozkladný; jejich nadprodukce, umožněna často improvisačním postupem, často i lhovostí o vyhraněný charakter slohový, nejednou dusí vážnou tvorbu uměleckou, ať již svou mnohostí nebo opanováním čtenářského zájmu.

V době, kdy umělci slovesní usilovali již jednak o dušezpytné zvniternění a prohloubení, jednak o soustavný a důsledný realismus, libovali si konvenční spisovatelé i nadále v čistě zevnější, hrubě látkové, dějově přeplněné romantice, v dobrodružných příbězích, libovolně fantastických zápletkách nebo opět v naivním okreslování povrchní skutečnosti života s všelikými lidumilnými a reformními tendencemi, které bývají do díla jen vnuceny. Kdežto vážní umělci se snaží viděti jasně a ostře, utápějí konvenční literáti vše v neukázněné, pohodlné sentimentalitě. Jestliže realismus zastává požadavek, aby spisovatel líčil pouze to, co zná a co prožil a aby své tvorbě vždy předesílal trpělivé studium věcné, konvenční literáti rádi kreslí v neurčitých tazích a mdlých barvách světy a vrstvy vzdálené, drážďící sice zvědavost povrchního čtenářstva, ale samému autoru známé jen matně, z doslechu, z dohadu, z knižních reminiscencí.

Právě v tom záleží zpravidla vítězství spisovatelů tohoto dru-

hu: uvedou do literatury dotud neznámé prostředí, sensačně novou látku, nevyužitou potud scenerii; tím strhnou k sobě čtenářstvo, žíznivé po překvapení, aby pak po léta mohli těžiti ze své speciality. V této věci jest konvenční beletrie v těsném vztahu k novinářskému zpravodajství, jako vůbec valná většina novelistů tohoto řádu se skládá ze žurnalistů. Odtud onen pestrý, napínavý, na zevní účín vypočtený sloh konvenční beletrie, v němž feuilletonistické prvky a zpravodajské živly dusivají vlastní povídkovou epiku. Mnohé z konvenčních spisovatelů poznali jsme již při přehledu povídek historických, vesnických a genrových; zde chceme v rychlém výčtu vyjmenovati autory, jejichž práce si buď libují v povrchním exotismu, buď v naivním zpodobování společenského ruchu, buď v žurnalistickém vzdělávání lidu pracemi tendenčně vyhocenými. Sentimentalismus spisování tendenčního dosahuje vrcholu v produkci některých ženských vypravovatelek. Samostatnou, literárně podružnou skupinou jsou moralisující povídkáři katoličtí.

Z veliké řady beletristů konvenčních vyjímáme několik význačnějších, kteří obratnou volbou látky, napínavou úpravou dějovou, živou malbou prostředí, poutavým způsobem vypravovacím vzbudili větší pozornost. Servác Bonifác Heller (1845—1922), jenž jako přítel Nerudův a Čechův, spoluredaktor »Lumíra« a »Květů«, člen redakce »Národních listů«, mladočeský řečník, politik a novinář, přímý znalec ruských poměrů zaujímal význačné místo v kulturní organizaci 70. a 80. let (napsal i řadu cenných vzpomínek politických i literárních, zvláště »Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického« v V sv. [1916—1924] a »Jubileum velké doby« [1918, o založení Nár. div.]), zobrazil v barvitě a pružně psaných románech dějové napínavosti a scénické účinnosti s osudovou záhadou na dně a nějakou ženskou náruživostí v popředí uprostřed teplého krajinného líčení a novinářsky zbarvených diskusí dvojí oblast. Skvělejšími barvami a lesklejší hrou osudu jsou nadány Hellerovy ruské romány s kavkazskými epizodami, námořní plavbou, salonní nádherou, scénami bitevními, na př. »Král stepi« (1881), »Bouře života« (1886). »Román na bojišti« (1890), »Salomonida« (1888), »Román na moři« (1892) a »Pan markýz« (1893); práce ty jsou beletristickým doprovodem Hellerových cestopisných a národopisných feuilletonů z let 60. a 70., vrcholících knihou »Život na Rusi« (1869). Mírnější kolorit, ale stejnou směs šablonovité romantiky a genrového studia skutečnosti mají romány s českými náměty, na př. »Hermína« (1895), »Ma-

rie Šťastná« (1897), »Za vlády Prusů« (1897), »Firma Stocký a spol.« (1899), »V ovzduší kláštera« (1906) a »Z pražské kroniky minulého století« (1916 a 1922). [Sebr. sp. vyd. neúplně v 8 sv. 1919—1923, studie o Hellerovi od M. Hýska v »Čes. revui« 1920.] Bohumil Havlasa (1852—1877), miláček Hálkův, upozornil na sebe více než romány dobrodružným životem, ženoucím se stále z domácí tišiny do rušného světa za hranicemi, jmenovitě na daleký slovanský východ, kde jako ruský voják v kavkazské válce předčasně našel smrt. Vášnivý neklid, dobrodružná fantastičnost, touha po všem výstředně barvitém, divoce exotickém, improvisační chvat charakterisují i jeho románové knihy, z nichž »V družině dobrodruha krále« (1875) z osudů Jana Lucemburského a »Kněz Jan« (1875) s postavou Jana Želivského v popředí mají námět historický, »Tiché vody« (1876) jsou romanticky pohnutou malbou dílem vysněného, dílem skutečného šlechtického života na jihočeském venkově v rodném kraji Havlasově na Bavorovsku, »Drak« (kn. až 1911) jest ozvukem bosenského povstání, »Périk« (kn. 1901) fantastickým ohlasem orientálských dojmů autorových; Havlasovo dílo doplňují feuilletony, shrnuté posléze s n. »Divokou Hercegovinou« (1928). (Sebr. sp. v 10 sv. vyd. Fr. Kovárna [1927—1928], životopisně nejspolehlivěji Jindř. Veselý, »O životě a díle B. Havlasy« [1927]; Ferd. Pátek zajímavě o románě »Tiché vody« v »Čas. mod. filol.« [1928]. Památku Havlasovu zaníceně oslavili Svatopluk Čech básní »Na hrob Havlasův« [1878] a J. V. Sládek elegií v »Jiskrách na moři« [1879].) Edvard Jelínek (1855—1897), vedle V. Štulce, F. A. Hory, Fr. Kvapila a Ad. Černého přední pěstitel vzájemnosti česko-polské (viz i níže), pokoušel se neúnavně dáti cestopisným svým reminiscencím, historickým arabeskám, společenským tužbám a panslavistickým dumám formu novelistickou. Naivní idealismus, ženská přecitlivělost, stálý sklon ke konvenci, pohodlné prodlévání při všem podružném a nahodilém, feuilletonistická povídkavost vyplňují jeho početnou produkci. Románový ráz má jen přesládlá dámská četba, »Motýlek z norské pohádky« (1893). Z jeho polopovídkových knih, věnovaných slovanské vzájemnosti, jmenujeme »Črty kozácké« (1885), »Črty litevské« (1886), »Ukrajinské dumy« (1888), »Slovanské návštěvy« (1889), »Slovanské črty« (1889), »Črty varšavské« (1890), »Jasem i stínem« (1890 a 1894).

Pavel Albieri (1861—1901, vl. Jan Mucek) vydal v 80. letech pravou spoustu plytkých lehce nahozených, vtipně a poutavě psaných povídek, črt, anekdot, besídek, čerpaných z vojenského ovzduší, z pruského obsazení a z konce graciousního i galantního XVIII. věku; od počátku 90. let líčil z vlastní zkušenosti život amerických Čechů, mezi nimiž předčasně zemřel. Rudolf Jaroslav Kronbauer (1864—1915) zastupoval vedle S. B. Hellera nejnplněji typ povídkáře-žurnalisty. S neklamným smyslem pro sensaci dovedl vysлідiti ve velkoměstském víření nejnapínavější látku, vyzískati z ní hrubé, ale působivé účiny; při zpracování konvenčním beze slohu, bez psychologie, bez vkusu nešetřil kalnou sentimentalitou, aby si na konec nasadil masku lidumilné tendence, společenského soucitu. Největšího úspěchu v průměrných vrstvách čtenářských dosáhl křiklavými povídkami z blázince, nalezince a porodnice, »Z posledních stanic« (1890), průhledným románovým zastřením sensačních středočeských katastrof peněžních, »Řina« (1902) a svazky genrových povídek a románů groteskního rázu »Z pražských katakomb« (1902), »Ze života naší bohémy« (1904), »Sedmá velmoc« (1906), »Snoubenci Umělecké lóže« (1912). Na sklonku života vydal řadu memoárových feuilletonů. Karel Švanda ze Semčic (1867—1928) ve »Fantastických povídkách« (1892) a »Bizarních povídkách« (1869), pohrávajících si se spiritismem, okultismem a magií, se smělou bravurou, leč s malou hloubkou vyvrcholil napínavost české novelistiky konvenční. Významný popularisátor sexuologický Emil Tréval (1859—1929, vl. Václav Walter), jenž se pokusil též v dramate, specialisoval se ve většině svých povídkových knih na chmurná témata duševních poruch, rozkladu vědomí, halucinací, utkvělých představ, podvědomých stavů psychických, zruďného erotismu. Látkový zájem, zvyšovaný lékařským povoláním autorovým, osvědčeným také v časopiseckém rozsáhlém cyklu »Z lidských dokumentů L. Vaška« (1916—1928), jest silnější, než umělecká schopnost tvůrčí, a tak v knihách »Zápas« (1898), »Mixtum compositum« (1899), »Duši za duši« (1901), »Těžké chvíle« (1902), »Maia« (1902), »Silnější než milování« (1904), »Právo ideálu« (1909), »Stříbrné své vlny voda vyleje« (1918), »Na prahu Kanaanu« (1919), »Průboj« (1920 a pokračování »Kdo za pravdu hoří« 1921), »Síla lži« (1921) vedle stran prozrazujících bystrý zor psychologický jest i mnoho povídacé konvence. Dvě knihy, »Za onoho ča-

s u« (1899) a »A n t i k y« (1907), se pokoušejí o objektivní epiku, obrácenou do daleké dávnověkosti. Některé ze svých prací psal Tréval se svou chotí a podpisoval se pak Tréval-Viola. (Sebr. spisy 1920—1929 ve 20 sv., nekrolog od V. Dyka v »Alm. Č. Akad.« 1930.) Lékařským zájmem psychologickým se podobá Trévalovi konický lékař Ferdinand Karafiát (1870—1928), v jehož deníkově založených knihách o trpících a léčících lidech silně zní struna soucitu a mravní odpovědnosti.

Z ostatních konvenčních novelistů zasluhují zmínky Josef Miroslov Hovorka (1848—1914), Čeněk Kalandra (1848—1928), Václav Beneš Šumavský (1850—1934), Josef Havlík (1850—1912), Jan Klecanda st. (1855—1920), Emanuel Zítek (1856—1934), Josef Ladislav Hrdina (* 1856), František Sokol Tůma (1855—1925), Gustav Hubáček (*1857, pseud. Alex Stráň a Václav Čech), Josef Deográd Konrád (1859—1921), Jan Antoš (1860—1899), Pavel List (* 1862, vl. Václav Schwáb), František S. Holeček (1865—1929), Jan Janča (1866—1928), Václav Plaček (1868—1925), J. V. z Finberka (* 1869, vl. Jan Václav Svoboda), Jan Osten (1871—1921, vl. Jan Ohrenstein), Antonín Nečásek (* 1871). Mezi nimi nejplodnější jsou novináři, Jan Klecanda, J. L. Hrdina, F. Sokol Tůma, jejichž díla vyšla také v sebr. spisech. Jan Klecanda, dlouholetý žurnalista ve službě severočeských menšin, líčil v románech namnoze rozvleklých a žvavých dělnický život a národnostní spory na česko-německém pomezí; spisy jeho vyplnily (1901—1925) 25 sv. souboru. J. L. Hrdina, feuilletonista »Národní Politiky«, nejčastěji volí náměty z pražských chudých vrstev. Recitátor, novinář, divadelní a kulturní buditel Ostravska F. Sokol-Tůma vypráví, silně nanášeje barvy v románech i dramatech o hornících, huťářích a továrních dělnících uhelné pánve ostravské, v »Černém království«, jak sluje jeho nejvýznamnější sociální trilogie románová (1901—1905, nové zprac. 1923—1926: I. V záři milionů, II. Na šachtě, III. Pan závodní) a o horalech valašských (zvl. »Valašská světice« [1922], »Lapači« [1922] a »Na kresách« [1922]) se zvláštním zřetelem k bojům jazykovým mezi Čechy, Poláky a Němci; velkého úspěchu došly jeho lidové hry »Pasekáři« (1904), »Gorali« (1913) a »Staříček Holuš a« (1920). Genrové obrázky z kanceláří a pisáren humoristicky zbarvené, jež do české literatury uvedl I. Herrmann, a jimiž zahájil svou novelistickou dráhu V. Hladík, psali z uvedených povídkářů zvláště Josef Havlík, Jan Antoš, Pavel List, Jan Osten.

Ze spisovatele, sem náležejících, se vyznačují B e r t a M ü h l s t e i n o v á (1847—1887) a A n n a Ř e h á k o v á (* 1850) silným sklonem sentimentálním. B. Mühlsteinová, povaha podstatou lyrická — vydala i sbírku přecitlivělých veršů —, zobrazovala se vždy znovu v ženských trpících a roztoužených postavách svých jednotvárných novel, jež vyšly s názvy »Povídky, novely a arabesky« (1880), »Na březích Nežárky« (1882), »Nové povídky« (1883) a »Vlasti a tobě (1886). Anna Řeháková, věrná strážkyně památky O. Sklenářové-Malé a mistrovská vyprávěčka memoarů, rámuje své konvenční příběhy nádechu sentimentálního a leckdy příchuti pedagogické do cestopisného a národopisného líčení, jež jest ozvukem dalekých jejích cest, také causeristicky zpracovaných a zvl. v partiích o Adrii výrazně výstižných; nejcharakterističtější z jejích knih jsou povídky »Žena a život« (1898), kde případně jest vystižen starší typ české emancipované ženy. Malým genrovým obrázkům, jaké v začátcích svých psaly T. Nováková a B. Viková-Kunětická, zůstala věrna T e r é z a S v a t o v á (* 1858). Nad ostatní své družky vkusem, duchaplností, lehkostí vypravování vynikla Anna Lauermannová, roz. Mikscheová, pišící s pseudonymem F e l i x T é v e r (1852—1932), přítelkyně rodiny Riegrovy, Jul. Zeyera, Ot. Theera, Mir. Rutteho. Své povídky, vyprávěné lehkým konverzačním způsobem, obestřela oparem lichotivé elegance, vlastní i jejím hříčkám dramatickým. Ta se často z dekoračního prostředku mění v životní zákon, ovládající osudy roztoužených a unavených mladých žen, roztráštěných a zádumčivých umělců, sentimentálních světáků, stávajíc se výrazem romantické touhy po neobyčejném a výjimečném. Vzpomínky na pobyt v Itálii, rozhovory o kráse a umění, bystré postřehy společenské koření dialog; stará Praha, vylíčená s lyrickou důvěrností, dává zpravidla rámec povídkám, nejšťastnějším v drobnomalbě interieurové. Povídky spisovatelka shrnula do svazků: »Povídky« (1894), »Její mladší bratr« (1900), »V soumraku« (1902), »Duše nezakotvené« (1908) a »Pan básník« (1910); jsou založeny celkem genrově realisticky. Ale pak vniká romantika (»vůně nedostupna«) do jejích zralejších prací, zahájených románkem »Na dvojí struně« (1912) a kříží se se vzpomínkovým realismem v jejích nejhodnotnějších skladbách »U božího oka« (1919), »Děti« (1921) a »V hradbách« (1924); ochabnutí sil mluví z obou posledních knih nespoutané fubulace, »Černý Lohengrin« (1927) a »Prapodivná historie« (1932). (Viz památník »O bábušce« 1935

se studií Mir. Rutteho.) Nejnižší stupeň zábavného vypravování ženského ukazují kroniky vzestupující banality pražské, předměstské i venkovské, jež Marie Popelková, provd. Bilianová (*1862) vydává s pseudonymem Popelka Bilianová od r. 1907 seriálově s názvy »D o p a n s k é h o s t a v u« a »P o d s e l s k ý k r o v«.

Katolická beletrie tendenční, která se shromažďovala ve sbírkách »Hlasy katolického spolku tiskového« (od r. 1870), »Z á b a v y v e č e r n í« (od r. 1880) a »L u d m i l a« (od r. 1876), opouštěla vždy více směr Pravdův, v němž primitivní realismus byl v rovnováze s mravoučnou tendencí, a zesilovala stále rysy konfesijní polemiky, útočného církevnictví, nesnášenlivého dogmatismu, charakterisující lidové práce Kosmákovy. Tyto znaky poznali jsme částečně již v starší době na Josefu Ehrenbergovi a Vojtěchu Pakostovi; vyvrcholení jejich v nejkřiklavějších barvách a ve způsobu opravdu protiliterárním obsahují spisy vikaristy Petra Kopala (1834—1917, psal jako novinář i s pseudonymem Petr Kopřiva), biskupa Edvarda Brynycha (1846—1902) a učitelů Václava Špačka (* 1856) a Josefa M. Kadlčáka (1856—1924); z nichž proniká u P. Kopala hrubý tón žurnalistický, u E. Brynycha vášeň kazatelská.

Spíše zábavně lidový než polemický účel sledovali ve svých povídkách faráři František Jiří Košťál (1857—1909) a Alois Dostál (1858—1934). Bohumil Brodský (* 1862, vl. Bohumil Zahradník) se pokouší zceliti rozpor mezi nábožensko-mravní tendencí skutečností malbou společenskou záměrů literárních; ale jeho nadprodukce — jeho sebrané spisy vystřídaly od r. 1903 již tři soubory, z nichž poslední přesáhl počet 80 sv. — tone v konvenci. Vedle hojných povídek — ze souborů jejich nejobsáhlejší jest mnohosvazková serie »Z v e s n i c a s a m o t« — napsal B. Brodský řadu široce založených románů, kde od cituplného podání ženských osudů dospěl přes složité rodinné historie až k malbě zápasů společenských v době válečné a popřevratové; z románů těch uvádíme některé starší a jadrnější: »O b ě t o v a n á« (1898), »O d u m ř e l á r a t o l e s t« (1898), »P o z d n í k v ě t« (1901), »V á c l a v L a m a č« (1903), »N a s o p e č n é p ů d ě« (1906), »L i b u š e T r n a v s k á« (1906). Jsou to díla zralého znalce současného života, lidumilného melioristy, ale mělkého psychologa, spokojujícího se vždy řešením konvenčním. (Přehled života a díla podává spisek K. Čvančary »B. Zahradník-Brodský« [1923].)

I č e š t í ž i d é, které již v 40. letech volal S. Kapper ke stolu

české kultury slovesné, vypracovali si tendenční povídky konfesijní příchuti. Příležitostně jejich vypravěče soustředil od r. 1881 »Kalendář českožidovský« a beletristická příloha »Českožidovských listů« (od r. 1894); oba podniky redigoval průkopník myšlenky českožidovské. Karel Fischer (1859—1906); práce jejich trpěly povrchní tendencí a mdlým schematisováním a nemohly se měřiti s duchaplnými úvahami sociologickými, v něž vyzrávaly články stoupenců asimilačního hnutí. Teprve středočeský rodák z Brandýska Vojtěch Rakous (1862—1935, vl. Vojtěch Österreicher), spisovatel jadrných knih povídek »Vojkovičtí a přespolní« (1910) a »Na rozcestí« (1914), vnesl životný realismus, mužný humor a břitkou charakteristiku do obrázků z tradičního života židů na českém venkově; typická dvojice židovská, Modche a Rezi, jež byla autorem také zdramatisována, došla popularity i mimo čtenářstvo židovské.

8. Česká feuilletonistika v období »Ruchu« a »Lumíra«. Memoáry.

Jan Neruda uvedl prchavý a rozmarný útvar feuilletonu na vysoký stupeň; ukázal zároveň cestu svým následovníkům. V l. 70. psal vedle něho s nemenším uměním, ale se skrovnějším rozhledem životním i V. Hálek své feuilletony, z nichž jmenovitě vynikaly epištoly k mládeži, obrázky z přírody a causerie cestopisné; tehdy i mladý Sv. Čech šťastně mísil v hravém, rozmarném, lehounkém feuilletonistickém rámci jemnou politickou satiru i náměty povídkové, prósu vzpomínkovou i úvahy časové, dojmy z cest i nápady z četby; tehdy napsal i S. B. Heller pod čáru zdařilé úvahy. V l. 80. se přihlašuje k feuilletonismu dvojí protilehlý tábor kulturní. Z konservativců vyrůstá na Moravě v kněžském »kukátkáři« V. Kosmákovi lidový feuilletonista mocné až drastické účinnosti, vedle něhož český katolický besídkář P. Kopal uráží hrubostí tónu. Umělečtí pokrokovci ze světoobčanského »Lumíra« měli dva dědice Nerudovy: něžný a citlivý pěstitel lehké arabesky František Herites byl lidumilný a často i prostonárodní ctitel rodné půdy, jejíž lidské typy zobrazoval rád v polopovídkových genrech s tendencí národně výchovnou; oslnivý a překypující virtuos posměšné i kárné causerie Jan Lier tíhl k výchově uměleckého vkusu a zakotvil proto ve feuilletoně výtvarně a divadelně kritickém, kde nemusil slevovati se své pohrdavé převahy estetické, západnické, protišosácké (o všech těchto feuilletonistech v. v.).

Znamenali-li Lier, písaři do listu konservativního, opravdový pokrok nejen formou, ale i názory, nelze to říci o nástupcích Nerudových v »Národních listech«, o Vilému Rybovi (1849—1907) a významnějším Josefu Kuffnerovi (1855—1928). Josef Kuffner (psal pod šiframi š neb β), jehož feuilletony sebrány jsou do knih »Chvilé a otázky« (1894), »Zdáni a podoby« (1899), »Scéna z scénou« (1900), »Slovanské svity« (1903) a »Časy letí« (1905), utajoval, druhdy ne bez koketerie, vlastní mínění o přetřásaných otázkách. Ztotožňoval se s průměrným vkusem obecnstva a pomáhal často šířiti běžné názory jak v otázkách divadelních, tak ve všeobecných kulturních záležitostech i konečně ve věcech slovanských, jimiž se rád a s propagační vřelostí zabýval. Jeho způsob psaní trpěl dvojí manýrou; Kuffner do omrzení převracel věci s prava na levo, z rubu na líc a opakoval stále své aforistické otázky, odpovědi, gnómy atd.; soustavou svěhlavých omylů jsou Kuffnerovy pozdní lživědecké rozpravy starožitnické a filologické, namnoze na obranu Rukopisů. Vedle Kuffnera psávali do »Národních listů« B o h d a n K a m i n s k ý své vynucené vtipné a mnohoslovné besedy a K a r e l M a š e k (Fa Presto) své umělecky hravé a rozmarné causerie. Lidové vrstvy úzkého obzoru nalézaly zálibu v nedělních feuilletonech v »Národní politice« J. L. Hrdiny; na Moravě psával pod čáru nejlépe buditelský J. M e r h a u t v »Moravské orlici«, jmenovitě o záležitostech kulturních, když byl již F r. J. K u b í č e k založil místní causerii brněnskou. Obrat do feuilletonistiky přineslo polemické pokolení realistické.

Se zvláštní oblibou pěstován byl feuilleton cestopisný, jenž v českém písemnictví má dávnou tradici již předobrozenskou. V novočeském období zahajují literaturu cestopisnou dva záznamy pobytů v Itálii. Kdežto však M. Z d. P o l á k se zabývá více pozorováním života soudobého a krás přírodních, J a n K o l l á r se obrací spíše do minulosti a k památkám kulturním; dvojí tento způsob pozorovací se stále střídá v cestopisech českých. Tvůrcem moderního českého feuilletonu cestopisného, k němuž i Havlíček, B. Němcová a K. Vl. Zap ve svých živě pozorovatelských črtách ze slovanských zemí kladli základy, jest J a n N e r u d a »Obrazy z ciziny« (1872) a »Menšími cestami«, o jejichž významu výše promluveno. Od Nerudovy doby všichni naši přední feuilletonisté vydali causerie též o svých cestách, tak zvláště V. H á l e k, S v. Č e c h, kteří poznali slovanské kraje a moře, J o s e f V. S l á d e k svými obrázky americkými; osvědčili se také tu krajináři-básníky a slovanskými

i svobodomyslnými nadšenci. Tyto tendence pronikají i v cestopisných obrazech z Rusi, jež podali J o s. K o l á ř, E d v a r d V a l e č k a, S. H e l l e r, J a r. H r u b ý a zvl. J o s. H o l e č e k, který (v. v.) balkánskými krajopisnými a lidovědnými črtami vytvořil rozsáhlé dílo cyklické; dojmy ze slovanských zemí zaznamenali také S v. H ů r b a n-V a j a n s k ý, B o h. H a v l a s a, K o n s t. J i r e č e k, E d v. J e l í n e k. Dráhu feuilletonu umělecko krajinného šťastně zahájili O t. H o s t i n s k ý a J a r. G o l l v 70. l. v »Lumíru«, onen listy z Italie, tento články o Německu, Holandsku a Anglii; v téže době český sochař B o h. S c h n i r c h živě zachytil výtvarné dojmy italské. Několikrát byly zaznamenány také dojmy z cest po Řecku, které podnikli klasičtí filologové J. V. P r á š e k, M e t h o d ě j M o l č í k, J o s e f K r á l a L a d i s l a v B r t n i c k ý; historicko-starovědný účel studijní proniká v těchto cestopisných obrázcích.

U řady spisovatelů se stal cestopisný feuilleton literární specialitou. Čeští cestovatelé po Africe a objevitelé neznámých krajů a kmenů v nich, badatel světové pověsti lékař E m i l H o l u b (1847—1902) a přírodopysce A n t o n í n S t e c k e r (1855—1888) nevydali sice v mateřštině sami cestopisných svých děl, podobně jako dobrodruh-zlatokopec a hledač diamantů, na obou polokoulích zcestovalý Č e n ě k P a c l t (1815—1887), ale byli českým spisovatelům podnětem, aby si všímali zeměpisných a národopisných zvláštností. Také překlady některých klasických děl cestopisných, na př. Cookových, Darwinových, Nansenových, Nordenskjöldových, Stanleyových, Swen Hedinových, přispěly k zvýšení úrovně cestopisné causerie české. I spojuje česká literatura cestopisná snahu vzdělávati a poučovati naukově s lehkým feuilletonistickým způsobem vypravování, zájem zeměpisný a národopisný s tendencí baviti čtenáře, někdy i humoristicky; teprve později proniká ve feuilletonech cestopisných také zřetel umělecko výtvarný, kulturně psychologický. Po stopách Nerudových šel J o s e f W ů n s c h (1842—1907); vedle feuilletonistických obrázků ve třech knihách psaných česky (»P o m o ř i a p o s o u š i« 1880, »Z b l í z k a a z d á l i« 1888, »M e z i m o h a m e d á n y« 1889 a »M i m o c h o d e m« 1891), výtěžil ze svých cest celou Evropou, přední Asií a sever. Afrikou i řadu německých vědeckých zeměpisných statí. P a v e l D u r d í k (1843—1903) zachytil v živých barvách a se štavnatým humorem exotické své zkušenosti na malajských ostrovech (»P ě t l e t n a S u m a t ř e« (1893). Neobyčejně barvitě vypravoval rozmarňný dramatik J o s e f Š t o l b a (v. v.) o svých zkušenostech v Americe (»K l e p y z c e s t« 1873 a »Z a o c e á n e m« 1874—1876

a »Americké povídky« 1882), o své pouti skandinávské (»Na skandinávském severu« 1884 a »Za polární kruh« 1890), o cestách v Holandsku (»Na půdě moři urvané« 1896) i o dojmech z Balkánu (»Ze slunných koutů Evropy« 1918). Objemem svých cest kolem světa, stejnoměrným zájmem o jevy přírodní a národopisné, malebností líčení, přístupností slohu, vtipnou rozmanitostí se stali zvláště populárními Josef Kořenský (* 1847), a E. St. Vráz (1860—1932); kromě menších děl, určených většinou mládeži, vydal onen »Cestou kolem světa« (1895—1897), »K protinožcům« (1903—1904) a »Světlem a přírodou« (1918); tento »Z cest E. St. Vráze« a »Cesty světem« (III d. 1900—1904). Největší řadu cestopisných feuilletonů napsal pražský profesor a první ceremoniář republiky, Jiří Guth (* 1861), jenž uveřejnil některé své práce s pseudonymem Gaston Humbert. Cestopisných jeho svazků jest ke dvaceti svazkům, mezi nimi i trojdílný soubor »Causerie z cest« (1891—1895). Vedou čtenáře křížem celou Evropou od Skandinávie ke Gibraltaru, od Irska do Hellady a dotýkají se nejen severní Afriky, ale i Ameriky, nejdou však nad prchavé dojmy kvapícího turisty, který si nepopřává času pro delší pobyt a chuť pro hlubší pozorování; také vtipkování a úsilné projevování duchaplnosti unavuje čtenáře, odškodňovaného lehkou vervou vypravovatelskou pozorovatele znalého společnosti i kultury. Jiří Guth, jenž se zapsal význačně také do českého písemnictví vzpomínkového, uveřejnil i četné překlady z francouzštiny a věnoval se posléze jako »český Knigge« výchově společenského mravu, taktu a vkusu; i tyto knihy, z nichž hlavní jest »Společenský katechismus« (1914), jsou psány lehkým a vkusným perem feuilletonistovým. S pseudonymem Stanislav Jarkovský vydal od r. 1897 dva romány a několik svazků genrových obrázků novelistických, namnoze čerpaných z rodinných pamětí ze života profesorstva a žactva středoškolského i z vlastních vzpomínek na poměry v zachovalém měšťanstvu českého severovýchodu. Cestopisné feuilletony vydali též geolog Otakar Feistmantel (1848—1891), Otto Pinkas (1849—1890), znalec Přední Asie a severní Afriky Quido Mansvet, vl. František Klement (1851—1933), zeměpisec znalý hlavně Kavkazu a Přední Asie Emanuel Fait (1854—1929), rozmarný beletrista a hudebník Eugen Miroslav Rutte (1855—1903); ze spisovatelek Anna Řeháková, Teréza Nováková a Božena Viková-Kunětická.

Do této souvislosti náleží i velké dílo vlastivědné, napsané

většinou slohem cestopisné causerie, jen výjimečně v podání vědeckém, Ottovy »Č e c h y« (1883—1908), vyšedší redakcí Fr. Ad. Šuberta, F. A. Borovského a Al. Jiráka v XV objemných svazcích. Volný proud zábavného feuilletonu bývá přerušován dějepisnými a místopisnými poznámkami, k lyricky vzdutému líčení krajinářskému se pojí mnoho pasáží národopisných; někdy i básně jsou vkládány do textu. Sepsání se účastnila řada beletristů z generace 80. let, a ne jeden tu prozradil mnoho o vztazích ke kraji, odkud buď vyšel, nebo kde zakotvila jeho činnost literární.

(Přehled české literatury cestopisné podal zevrubně Jos. Stěhule v 10. sv. [»Osvěta«] »Československé vlastivědy« [1931].)

Mezi Nerudovými feuilletony některé mají ráz kulturně historický, shromažďující kolem určitého tématu mosaikovým způsobem drobtý mravoličné, jednotlivosti kulturní, výpisky z různých dokumentárních pramenů a pokoušejíce se touto cestou psychologicky proniknouti k duchu různých dob a k povaze rozmanitých národů; po této cestě šli vyzbrojeni vědomostmi odbornými v některých svých pracích Zikmund Winter, Čeněk Zíbrt a dva sběratelé, občas i badatelé ve zvykosloví, oba středoškolská profesori, zběžnější J o s e f K o š ť á l (1851—1920) a důkladnější F r a n t i š e k V l a d i m í r V y k o u k a l (1857—1933), pracovník ve školství a literární kritice, jehož národopisné práce vynikají stálým zřetelem srovnávacím.

Feuilleton **přírodopisný** se spokojoval popularisací poznatků přírodních věd a častěji než k čtenářstvu literárnímu se obracel k vrstvám lidovým a k mládeži, jen někteří spisovatelé se pokoušeli dáti svým obrázkům z přírody náladový nádech, barvitější dikci, osobitější sloh. Z nich zvláště zasluhují zmínky: autor svěžích zoologických obrázků pro děti K a r e l S t a r ý (1831—1898); populární tlumočnick poznatků zeměpisných a hvězdářských, profesor matematiky na pražské universitě F r a n t i š e k J o s e f S t u d n i č k a (1836—1903); neobyčejně plodný feuilletonista B o h u m i l B a u š e (1845—1924) a jemně stilisující vypravěč J i ř í J a n d a (* 1865). Umělcem z této skupiny byl proslulý profesor medicínské fakulty české university a i v klinických pracích mistr jasného a jadrného výkladu, J o s e f T h o m a y e r (* 23. března 1853 v Trhanově, † 18. října 1927 v Praze), jenž v krásné literatuře vystupuje pod anagramem R. E. J a m o t. Jako žák Nerudův a pozorovatel velmi samostatný počal své drobné obrázky z volné přírody, z českého venkova, vtipné a rázovité charakteristiky lidových typů, mžikové fotografie z lesa a polí v 70. letech otiskovati v »Lumíru«,

do jehož družiny i osobními vztahy náležel; shrnul je pak v knize »Příroda a lidé« (1881) a doplnil svazky »Vedle cesty« (1895), »Po různých stezkách« (1902) a »Žloutne listí« (1905). Knihami těmi vane svěží lesní vzduch, vůně hlíny a intimní láska k přírodě, neobyčejně jemně pozorované a též slohově stojí vysoko; J. V. Sládek ve věnování »Starosvětských písniček« postavil črty důvěrného svého přítele na roveň přírodní próse Američana Thoreaua. V l. 1919—1925 vydal Thomayer XI sv. »Sebrané spisy z oboru lehčí prósy«, které kromě drobností lékařských a zajímavých příspěvků z literární diagnostiky obsahují také vzpomínky »Zpouti životní«. »Dojmy pocestné« a »Studie a vzpomínky«. (O Thomayerovi viz nekrolog od L. Syllaby v »Alm. Č. Akad.« 1928 a charakteristiku Arna Nováka v »Nosičích pochodní« 1928). Causerie lékařská a zdravotnická, kterou založil u nás Filip Stanislav Kodym, pěstována byla lékaři Vladimírem Preiningrem (1865—1901) a Duchoslavem Panýrkem (* 1867).

Skrovněji než u jiných národů byla u nás dlouho zastoupena literatura **memoárová**,*) která za hranicemi počítá mezi své pěstitelé nejen spisovatele a učence, ale i státníky, vojevůdce, šlechtice, vznešené ženy a tak poskytuje přímé pohledy do celého kulturního a veřejného života, hromadíc zároveň pro dějepisce neocenitelný materiál. Memoáry bývají pravidelně řazeny do těsné souvislosti feuilletonistiky, a to právem. I nejlepší vypravovatelé podávají své vzpomínky nikoli soustavně spořádaný neb v pragmatickém sledu historickém, nýbrž podle nahodilé hry vnějších popudů a duševních vznětů, křísících zlomkový obraz minulosti, a tak těkají často od děje k ději, od jednotlivosti zcela podle způsobu feuilletonistů. Poměrná chudoba memoárového písemnictví českého má několik příčin. Hlavní jest ta, že literatura česká nemá ani šlechtických ani patricijských tradic společenských, z nichž na evropském západě memoáry nejšťastněji vyrůstají; že dlouho nebylo vůbec osobám, vyjadřujícím se česky, práno účastniti se politického života většího slohu, a že tudíž memoárům chyběl význačnější obsah; konečně že spisovatelé vědomě potlačovali svou osobnost, tuto vlastní soustřeďující nositelku děl vzpomínkových, v zájmu celkového prospěchu národního.

*) Literatura memoárová se zde podává jen v přehledu, který v příčině osobností pisatelů i v ročení hlavních děl odkazuje na jiná místa příručky; na rozdíl od ostatních čtvrtí této kapitoly se tu sleduje vzpomínkové písemnictví přes období »Ruchu« a »Lumíra« až do přítomnosti.

První obrozenské paměti rázu vskutku literárního pocházejí od J a n a K o l l á r a, souměrně rozdělené a stilisticky propracované; naproti tomu autobiografické i memoárové záznamy F r a n t. P a l a c k é h o jsou spíše sbírkami materiálu; nižší vrstvy obrozenské literatury předbřeznové zobrazil ve »Vzpomínkách starého vlastence« vlastenecký lékař, literát a překladatel J o s e f B o j i s l a v P i c h l (1813—1888), známý zvláště svými společenskými antologiemi, »zpěvníky« a »krasořečníky«. Společenské pozadí života předbřeznového mluví k nám důvěrně z dvojích memoárových záznamů prostých venkovanů, tkvějících kořeny pevně v půdě lidové ještě v dobách robotních. Jsou to »Paměti babičky Kavalírové«, A n t o n i e K a v a l í r o v é roz. Adlerové (1804—1879), tchyně J. V. Friče, které vydal její vnuk J. J. Frič; prostá venkovanka z Posázaví vypráví tu o strastech i slastech v rodině a v hospodářství slohem tak svěžím a jazykem tak ryzím, že to znalcům připomnělo »Babičku« B. Němcové. Z doby o něco později a z kraje mladoboleslavského jsou to »Paměti« mlynáře v Podčejku u Ml. Boleslavě, F r a n t. D ě d i n y (1834—1914), vrcholící osvobozením lidu selského a tím se dotýkající i dějů veřejných; vydal je syn pisatelův, zeměpisec Václav Dědina.

Počátky politického života českého ve spojení se současnou kronikou literární širokým memoárovým způsobem zaznamenali nám dva protichůdci: krasořečnický svobodomyšlník básník J o s e f V. F r i č v místy nespolehlivých, všude osobitých a často velmi barvitých »Pamětech«, a suchopárný historik konservativního přesvědčení V á c l a v V l a d i v o j T o m e k v přesných, avšak nezáživných »Pamětech mého života«. V leccěms doplňuje je plytký a chvastavý, ale do událostí zasvěcený J a k u b M a l ý »Vzpomínkami starého vlastence« a »Naším znovuzrozením«; vlastní vzpomínky dokresluje užitím historických i politických dokumentů. Umělecky zpracovala své memoary po J. Kollárovi teprve zase K a r o l i n a S v ě t l á: v »Upomínkách« křísí starou Prahu z první pol. XIX. věku, v doplňující je knize »Z literárního soukromí« literární prostředí svých slovesných začátků; i ve svých vzpomínkových dílech »Z mého mládí« a »Co přinesla léta« navázala E l. K r á s n o h o r s k á jak metodou, tak podáním na svou učitelku. Sama pak byla vzorem A n n ě Ř e h á k o v é, kdežto mladší P a v l a M o u d r á vnesla do teplé malby staropražské svých dětských a dívčích rozpomínek již živel impresionistický. Z konservativních staromilců z »Osvěty« A l o i s V o j t ě c h Š m i l o v s k ý a V á c l a v V l č e k dali mladistvým svým vzpomínkám, nesoucím se k venkovu, rámeček dopola po-

vidkový; to učinil ve zvýšené míře i S v a t o p l u k Č e c h, jehož mnohé práce výpravné užívají materiálu vzpomínkového. Jeho přítel S e r v á c H e l l e r oživil ve vřele a názorně psaných črtách »Z minulé doby našeho života« politický i literární svět své mladosti, tak důležité kulturně; podobně bohatou látku, zabírající vesnický i maloměstský venkov, Prahu i slovanské země, literaturu i politiku, obsahují »Vzpomínky« A n t a l a S t a š k a. A l o i s J i r á s e k připsal vzpomínkové dílo »Z mých pamětí« přímo na kroniku svého rodného kraje »U nás« a provedl nejlépe oddíly o hronovském domově, o jeho lidu a tradicích, jakož i části jednající o válce z r. 1866; memoáry školské, učitelské, literární v I. a II. díle spisu jsou nesoustředěné; značně se jim blíží 4 sv. »Ze vzpomínek« K. V. R a i s e, nejcenějších tam, kde si spisovatel oživuje svůj domov a léta studentská. Podobnou životností se vyznačují T h o m a y e r o v y vzpomínky »Z poutí životní«, zvláště teplé v líčení západočeského domova a lékařských studií, a celá řada memoárových feuilletonů a »blednoucích obrázků« I g n á t a H e r r m a n n a, vystihujících maloměstské prostředí rodinné stejně teple jako pražské poměry před půlstoletím. Nade všechny tyto memoary vynikají plastikou podání a prudkostí charakteristiky paměti »Pero«, označené případně jako »román-paměti« J o s e f a H o l e č k a, kde v typických rysech, ale bez úzkostlivého zřetele k pravdě a někde i k pravděpodobnosti zpodobil své jihočeské studie a pražské i jihoslovan-ské počátky spisovatelské a novinářské. Půvabnou primitivností působí P r a v d o v y a K o s m á k o v y vzpomínky idylicky laděné a paměti valašského básníka primitiva Josefa Kaluse, v nichž vedle zapadlého horského domova pisatelova ožívají i literární poměry na Moravě.

Tito autoři se snažili paměti své zaokrouhliti, jejich látku historicky a umělecky ovládnouti; ostatní spisovatelé memoárů podávají úryvkovitě a namnoze jen kronikářsky materiál vzpomínkový. Nejvýše z nich stojí »Život starého kantora« od J a n a E. K o s i n y, jenž líčí se starodávnou obsírností a náladovou živostí svět venkovský a školský; ten zpodobují též »Paměti starého učitele vlastence« od A n t o n í n a K o n s t a n t í n a V i t á k a (1835—1906), svěží »Obrázky ze staré školy« od F r a n t i š k a W e n i g a a valná část střízlivých pamětí historika A u g u s t a S e d l á č k a a s nimi v píseckých partiích souběžné vzpomínky dějepisce a publicisty K a r l a N i n g r a (1827—1913); školské poměry na Moravě posunul v popředí svého »Života-Pamětí« V i k t o r K a m i l J e ř á b e k. Rázu většinou literárního jsou L a d i s l a v a Q u i s a »Kniha vzpomínek«,

Edvarda Jelínka »Vzpomínky«, Františka Heritese »Vodňanské vzpomínky«, Antonína Klášterského rozsáhlé a samolibé »Vzpomínky a portrety«, osvětlující hlavně okruh Jar. Vrchlického, Jar. Kvapila sto kapitol ze západočeského domova, ale hlavně z Prahy (od konce 80. let) literární, divadelní a posléze politické, »O čem vím«. Jan Herben zahrtil také své memoárové práce, »Deset let proti proudu« a »Knihu vzpomínek«, s látkou spíše politickou než literární jako většinu své publicistiky polemicky, kdežto Rudolf Richard Hofmeister dovedl ve své životopisné trilogii »Kořeny«, »Probíjení« a »Život člověka« statečnou cestu samouka k literatuře povznést k zajímavosti románové. Jak význačnou složkou prósy J. S. Machara, »Konfesemi literáta« počínajíc, jsou jeho paměti, zpravidla prostoupené ukázkami korespondence, bude vyloženo v rozboru jeho feuilletonistiky; při Ot. Březinovi promluvíme o hojně vzpomínkové literatuře, která svými úponky po básnickově smrti opředla jeho osobnost, reprodukuje, málokdy autenticky, i hovory s ním; o četných memoárech hereckých a divadelních v. výše.

Od počátku XX. stol. vycházejí hojněji memoáry politické, líčící hlavně státoprávní zápas v 60. a 70. l.: »Paměti Karla Mattuše a Albína Bráfa«, »Deník« Edvarda Grégra, »Vzpomínky« Josefa Baráka a »Ze zašlých dob« Josefa R. Vilímka st.; období poněkud mladší osvětlují hojně vzpomínkové spisy Karla Adámka, Holečkův spis o Juliu Grégrovi a tři díly Kaizlovy »Z mého života«. Samostatnou větev politických memoárů tvoří rozsáhlá a různorodá vzpomínková literatura o světové válce, o zahraničním i domácím odboji, o budování Československé republiky; bude o ní promluveno v souvislosti jiné.

Ze souborných publikací memoárových obsahují hojně literární látky »Vzpomínky na paměť 30leté činnosti Umělecké besedy« (1893), »Černá hodinka« (1892 a 1893), kterou z pamětí svých členů sestavil literární spolek »Máj« a »Almanach Národních listů« (1911). Od r. 1925 vydává za redakce Mil. Hýska III. třída »České akademie věd a umění« knihovnu literárních vzpomínek »Paměti«.

9. Slovenské krásné písemnictví let 80.

S národně výchovnými snahami, pokračujícími v obrozen-
ských tradicích, jak se s nimi potkáváme mezi Ruchovci, ale také
s formálním úsilím a s propagačním světoobčanstvím Lumí-

rovců se stýkají slovenští básníci let 80.; opětovně si nad jejich díly i projevy připomínáme jména Sv. Čecha a Jar. Vrchlického.

Žalné podmínky veřejného života na Slovensku v jařmu maďarském stále přituhujícím uvedly i literárním vůdcům stejně jako politickým náčelníkům na mysl nutnost uvědomělé obrany proti utiskovatelům; zanítily též jejich srdce utopistickými nadějemi ve vysvobození přicházející ze slovanského, hlavně ruského východu; naplnily jejich duševní zrak žárlivou a láskyplnou pozorností pro domácí lidový svéráz; hesla: domů! k lidu! k půdě! se ozývají opětovně v různých obměnách. Vlastenecky tendenční poesii se nevyhnul a nechtěl vyhnouti žádný z veršovců slovenských, a stará romantika štúrovská zaznívá v ní vedle rusky vzdělaného slavjanofilství; jako Sládkovičův odkaz zůstává bibličtina i u nejpokročilejších umělců slova vůdčí zásadou slohovou. Vedle nápodoby písně prostonárodní, jak ji přejímali spisovatelé 80. let od svých otců, proniká však — ve shodě s vývojem básnictví českého, zapíraného teoreticky, ale následovaného prakticky — nový sloh široce řečnický a malebně dekorační. I na Slovensku, které si teprve pozdě uvědomuje potřebu pravidelné přízvuchné prosodie a hudební melodičnosti, zavládá v této době zálibný kult slova a umělé formy částečně za vlivu Jaroslava Vrchlického; mnohem později však, namnoze až na sklonku let 90. uvádí hl. Hviezdoslav do slovenského písemnictví nové básnické vzory v překladech, které pomáhají, jinak než realistický criticismus, bourati čínskou zeď, vztyčenou úzkostlivými separatisty svatomartinskými proti západu.

Období, které národnímu životu slovenskému nadešlo v druhé polovici sedmdesátých let po příkrých pronásledovacích krocích maďarských vlád značí nebývalý úpadek veřejného života a národní vzdělanosti. Přední literární i publicističtí mluvčí staršího pokolení štúrovského vymřeli; nových talentů skoro nepřibývalo; spolkových ani časopiseckých středisek nebylo — zavládla nálada sklíčenosti, podobná oné, jaká vyznačovala Čechy za reakce let padesátých. Slovenská inteligence, pro niž se kdysi Štúr nadarmo snažil získati zámožné zemanstvo, nebyla dostatečně vyzbrojena pro doby zlé: idealistická filosofie, pojatá blouznivě až mysticky, odváděla ji od života a ochromovala její vůli; matný panslavismus upínal hlavně po balkánských válkách naděje k Rusku, které nemohlo a nechtělo pomoci; v literatuře se to jeví hojnými překlady z ruštiny, v jazyce neústrojně zaváděnými rusismy. V těžké té době i štúrovští separatisté, na př. J. M. Hurban v »Nitře« r. 1876 a 1877, pokusili se navázati přetrhané duševní spojení s Čechami, a od českých spisovatelů se

jim dostalo odezvy přátelské: milovali, navštěvovali, studovali Slovensko, a někteří, na př. Ad. Heyduk, R. Pokorný a Jos. Holeček, přímo pracovali ve stopách J. V. Friče a B. Němcové pro literární výměnu mezi Čechami a Slovenskem; Sv. Čech a Jar. Vrchlický se příležitostnými projevy prokázali, jako dříve již J. Neruda, zastánci jednoty československé; syn českého otce a slovenské matky, Jaroslav Vlček, založil o málo později literární dějepis na Slovensku, prodšený myšlenkou vnitřní sounáležitosti. Ale proti těmto snahám jednotitelským se ozýval hlavně z Turč. Sv. Martina silný odpor separatistický, ztělesněný zvláště postavou Sv. Hurbana Vajanského; teprve v době realismu zlomilo mladé pokolení moc této násilné odluky.

V Hurbanu Vajanském na samém konci 70. let povstal Slovensku významný básník, dědic jména i snah Josefa Mil. Hurbana; vlasteneckého lyrika v něm záhy doplnil ještě významnější povídkář a romanopisec; umělce provázela neúnavně vlastenecký publicista, hotový trpěti pro své přesvědčení; takto stál Svetožár Hurban Vajanský po celé čtvrtstoletí v popředí slovesného i veřejného života na Slovensku a vtiskoval mu svůj osobitý ráz, zvláště dvojí svou romantickou jistotou: věrou v praslovanskou svojskost Slovenska a nadějí v obrození, ba v záchranu domova politickou i kulturní supremacií Ruska.

Svetožár Hurban Vajanský (1847—1916) narodil se jako syn velkého národního buditele slovenského Josefa Hurbana 16. ledna 1847 v Hlbokém. Gymnasium studoval v H. Levárech, Těšíně, Stendale v Německu a B. Bystrici, práva v Bratislavě a v Pešti. R. 1847—1878 byl advokátem na různých místech na Slovensku, posléze v Lipt. Sv. Mikuláši, na to se účastnil okupačních bojů v Bosně. Navrátiv se do vlasti, stal se žurnalistou a jako redaktor »Národních novin« a spoluredaktor »Slovenských pohľadů« r. 1881 obnovených, žil, stále stihán a pokutován vládou maďarskou, v Turčanském Sv. Martině do smrti 17. srpna 1916.

Literární činnost Svet. Hurbana Vajanského se počíná r. 1873 verši, prozrazujícími vlivy německých epigonských lyriků, poznaných za studií. Plnějšího obsahu životního nabyly jeho básně pobytem ve válečné službě na slovanském jihu a přemítáním o národním osvobození otčiny; oba tyto motivy se slévají v první sbírce Vajanského »T a t r y a m o r e« (1880), jež připomíná Krásnohorskou, v leccems i Heydukův »Cymbál a husle«. Do lyriky, kterou rád epigramaticky vyhrocuje, dívá se občas životu tvrdě po mužsku do tváře, přimísil Vajanský některé skladby epické rázu byronských veršovaných povídek z období má-

jovského, jimž vadí ledabylá kompozice, na př. veršovanou povídku »Herodes«, prodšenou prudkou tendencí protimaďarskou.

Knihou vlastenecké lyriky vzdorné i odvetné jest sbírka »Zpodjarma« (1884 v Nerudových »Poetických besedách«); reflexivní a formálně virtuosní »Verše« (1890), v nichž uváděl na Slovensko po prvě umělé formy románské po způsobu Vrchlického, vynikají zvláště několika teplými obrázky turčanské přírody a lidového života; některé dodatky obsahuje »Knihaveršov« (1909). Pokusem o veršovanou povídku s látkou fantastickou, ale s reflexemi moderními jest »Vilín« (1885). Nejúplnější obraz básnické činnosti Vajanského podávají posud III. a VI. sv. prvního souboru jeho děl.

R. 1880 přinesl první větší novelu Vajanského »L'alijs«, pak následovaly povídky »Kandidát«, »Mierduše«, »Podrost«, »Búrka v zátiší« a »Babie leto«; r. 1883 a 1884 dva svazky »Beseda dum« předvedly Vajanského jako romanopisce, obsahující vedle novel dvě široce založené skladby, »Letiace tien« a »Suchá ratolesť«. Pozdější velké romány Vajanského jsou »Pustokvet« (1893), »Koreň a výhonky« (1895—1896) a »Kotlín« (1901). [Některé práce Vajanského vyšly i v českých překladech, tak »Suchá ratolesť«, »Letící stíny« a 4 sv. novel a drobných prací; výbor z básní s »Herodem« v čele v čes. překl. uspořádal (v »Svět. knih.« 1912) Jos. Svítíl.]

Souborná vydání děl Vajanského jsou dvě: první o XII sv. v Turč. Sv. Martině 1907—1913; druhé (posud XVIII sv.) v Trnavě a Turč. Sv. Martině od r. 1924, obsahuje kromě uvedených básní a románů 6 dílů povídek a rozprávek, mezi nimi i větší práce, »Blížence«, »Podivín« a »Závejami náruživostí«, z různých dob spisovatelových. Barvitě cestopisy »Volosko—Venecia« a »Sofia—Pleven«, »Dubrovnik—Cetinie« i vzpomínkový cyklus »Zväzenia« dokreslují jeho nadšené slovenství i slovanství. Vrcholem novinářské činnosti Vajanského, uložené kromě »Nár. novin« v »Slov. pohľadech«, která se nese duchem národně konservativním, jest »Život Štefana Moyses« (1897), malující názorně Slovensko kolem politického vůdce let 60. Literárně kritickou i slovesně historickou žeň Vajanského, roztroušenou po »Nár. novinách«, shrnují v sebraných spisech dva svazky (oba 1936): životopisy a studie »Slovenski spisovatelia« a recenze i drobnější kritiky »Diela slovenských spisovateľov«, kdež i soubor nadšených statí Vajanského o Hviez-

doslavovi; v »Náladách a výhladech« (1897) formuluje své pojetí novodobé kultury na Slovensku se separatistickým ostnem proti Čechům, v nichž jeho slavjanofilské srdce vidí úpadkové západníky bez čistoty a zdraví, což ukazoval zvláště prudce na bezděčném svém formálním učiteli Jar. Vrchlickém.

Vajanský prosaik stojí výše než Vajanský básník. Vyšed ideově ze školy Štúrovy, vzdělav se umělecky na dílech Turgeněvových, Gončarovových i Tolstého, ale nezavrhuje ani měšťanský tendenční realismus Spielhagenův, Vajanský toužil jak ve svěžích malých povídkách, tak ve velkých románech zachytiti obraz soudobé společnosti slovenské, v níž sám po mnoho let zaujímal místo vynikající; zhusta však nahrazoval skutečnost fikcí a postulátem, společenským snem a knižní reminiscencí. S největší zálibou a názorností líčil Vajanský svět slovenského zemanstva, v jehož kulturně národní poslání věřil stejně jako kdysi Štúr, ale právě hlavně zemanstvo idealisoval, vztyčuje jako střediska svých románů typy kladné, jaké v pomaďarštělé gentry na Slovensku nežily a nežijí; pak se stával konvenčním a nepravdivým, aniž dosahoval kritičnosti, s jakou čeští autoři, na př. Schulz neb Šmilovský analysovali statkářstvo urozené i měšťanské. Své postavy, typické pro Slovensko posledního čtvrtstoletí věku XIX., rozvíjí v romaneskních dějích, často nalézá místo k projevení vlastních názorů veřejných, k zaujaté diskusi politické a k vyjádření osobních vzpomínek. Vedle novináře proniká tu však také básník, jmenovitě v líčení přírodních krás; po boku národního pedagoga se hlásí k slovu i epik, znající život důkladně a věrně. Svetozár Hurban Vajanský jest básník tak zv. zlatého střeodoceští uprostřed mezi realismem a rodinnou konvencí, mezi tendencí a malbou sociální; jen střední teplota vládne v jeho knihách. [O Hurbanu Vajanském, jehož práce byly vítány s porozuměním v Čechách Nerudou i Sv. Čechem, srv. kromě příslušných partií u Vlčka, Frýdeckého a Pražáka studii Fr. Votruby v »Přehledě« (1909), stař Alb. Pražáka v »Slov. přehledě« 1910, téhož monografii »Studentská léta Sv. H. Vajanského« (Sborn. filos. fak. univ. Komenského, Bratislava 1925) a Andr. Mráze »Svet. Hurban Vajanský« 1926; pro první informaci se stanoviska českého viz Svítílův úvod k vyd. v »Svět. knih.« a Pražákovu politickou charakteristiku v V. sv. »Tvůrců dějin« (1936).]

Mezi epigony výpravného umění národně výchovné tendence Hurbana Vajanského vynikly dvě ženy, jimž lahodily idealisace zemanských kruhů, národně výchovná tendence i tlumená sentimentálnost jejich mistra; obě zůstaly v psychologii i v po-

jetí žena úkolu daleko za moderní českou tvorbou ženskou. Elena Maróthyová-Šoltésová (* 6. ledna 1855 v Krupině, od r. 1875 žije v Turč. Sv. Martině), postoupila od drobných povídek: »Na dedine«, »V čiernickej škole« k rozsáhlému románu slovenského odrodilce z kruhů zemanských, jenž se k národu opětně vrátí, »Proti prúdu« (1894); tu se ukázala věrnou nohsledou H. Vajanského. Avšak teprve v románových zápiskách »Moje deti — dva životy od kolísky po hrob« (1923 a 1924), vyčerpaných ze zkušeností vlastního mateřství a namnoze tryskajících z bolestné inspirace válečné, odhrnula běžnou konvenci a pohroužila se do hloubek citových skutečností v prostém a jímavém rámci reálném (Sebr. spisy o VI sv. v Turč. Sv. Martině 1921—1925, autobiografie »Sede mdesiat rokov života« 1925, výbor z její publicistiky uspořádala L. Mrázová s n. »Začatá cesta« 1934). S El. Šoltésovou stojí v čele kulturně uvědomovacího a národně buditelského hnutí slovenských žen v duchu El. Krásnohorské zakladatelka ženského časopisu »Dennica«, Terezia Vansová (roz. Medvecká, * 18. dubna 1857; žije od r. 1911 v Báňské Bystrici). Od r. 1884 otiskovala drobné povídky, až pronikla r. 1889 románem »Sirota Podhradských« (1889), po němž následovaly ještě dvě větší skladby »Kliatba« (1927) a »Sestry« (1930). Ve velké řadě rozprávek »z naší dediny« se pokoušela o psychologii rodinnou i společenskou hlavně z kruhů školských a farských (»Suplikant«, »Chovanica«, »Vlecia tma«, »Rozsobášení«), ale upadala často do konvence; výborně se jí dařily dětské postavičky. V l. 1919—1922 vyšly v Turč. Sv. Martině III sv. sebr. děl, r. 1928 soubor »Ako za svojho a iná próza«, v nejnovější době pokračuje v souboru jejích prací pražské nakl. Mazáčovo. Častěji než Šoltésová a Vansová hová lidovýchovné tendenci Ludmila Podjavorinská (vl. Ludmila Riznerová (* 1872 v H. Bzincích na Nitře, žije v N. Městě nad Váhem); kromě říkáněk pro děti a prostičkých veršů heydukovského rázu »Zvesny života« (1895) a »Balad« (1930) napsala řadu idealisovaných novel z lidu a přírody, na př. »Votroctve«, »Blud«, nad něž vynikají rozsmarné a humoristické črty dědinské »Na prievoze«, »Fako Ďura Kotúlk«, »Žena«. Z povídkářů, kteří šli po stopách Hurbana Vajanského, ale občas se přichylovali k jadrnějšímu zachycování skutečnosti, dlužno uvésti novináře Antona Bielka (1857—1911), tendenčního vypravěče horalských rozprávek, občas výrazně realistických, a amerického redaktora Gustáva Maršalla (1862—1916), zpodobitele slovenského živlu v zámoří;

lidový spisovatel učitel a kantor Rehor Uram Podtatranský (1846—1924) čerpal náměty pro své konvenční práce hlavně z dějin. Na nové cesty novelistice slovenské ukázal teprve uvědomělý realista Kukučín.

Nejmohutnější osobnost slovenského básnictví, Hviezdoslav, vyrůstá názorově ze sládkovičovského kultu přírody a lidu a prohlubuje na rozdíl od Štúra i Hurbana Vajanského své pojetí národa v duchu moderní demokracie; i tento lidový, protizemanský rys sblížuje jej se Sv. Čechem. Jako Čech nebyl ani Hviezdoslav mužem myšlenky, nýbrž básníkem citu a obrazové názornosti; jeho cit tryskal z tradičních hloubek biblické kultury, jeho obrazová názornost se živila z prožitého poznání přírodně i kmenově nejzachovalejších krajů slovenských, zvláště Oravy; také plnozvuká řeč Hviezdoslavova, původně vycházející z bibličtiny Sládkovičovy, se napájí stále vydatněji z pramenů mluvy a podřečí větší měrou než u kteréhokoli slovenského básníka a liší se tím značně od knižního jazyka Čechova, přibližujíc se plasticí Mickiewiczově, která se projevuje i v různé kresbě postav. Jako Sv. Čech byl též Hviezdoslav podivuhodným dělníkem a mistrem umělé formy, již úplně odlučoval od slohu prostonárodní písně, tak příznačného pro celou literární romantiku na Slovensku; učil se mnoho od západoevropských básníků, z kterých hojně překládal, i přímo od Jar. Vrchlického, jehož umné formy (sonety, terciny, sestiny, ghazely) se skutečnou virtuositou napodobil. I stál podobně jako Andrej Sládkovič v době Štúrově a za 60. let v čele básnictví slovenského za posledního čtvrtstoletí.

Hviezdoslav (1849—1921), vl. jménem **Pavel Országh**, se narodil 2. února 1849 ve Vyšním Kubíně. Již za gymnasijských studií v Miškovci a v Kežmarku Országh básnil, ale maďarsky po vzoru Petöfiho; teprve na hranici let gymnasijských a právnických se probudil národnostně a vstoupil do šlépějí Sládkovičových. Vystudovav v Prešově práva, byl okr. soudcem v Dol. Kubíně, pak se stal advokátem a usadil se 1879 v Náměstově; r. 1899 odešel na odpočinek do Dol. Kubína, kdež zemřel 8. listopadu 1921. Do slovesné literatury Országh vstoupil r. 1868 s pseudonymem Jozef Zbranský, vydal »Básnické prviesenky«; širě rozvinul svůj talent v almanachu »Nápred«. V této době byl Hviezdoslav reflexivním básníkem bujné fantasmie, tíhnoucí často k alegorii a mlhavému blouznění; k Sládkovičovu pronikavému působení formálnímu přistupuje silný ideový vliv Kollárův. Pravý svůj tón našel až po r. 1880, kdy »Slovenské pohľady« počaly přinášeti jeho reflexivní i po-

pisnou lyriku i ukázky tvorby epické; od r. 1886, kdy knižně vydal nejkrásnější své epické dílo »Hájnikovu ženu«, o-tiskovanou v l. 1884—1886 v »Slov. pohľadech«, jest zralým mistrem. Úhrnem obsahují Hviezdoslavovy sebrané básnické spisy ve čtyřech svazcích dva díly epické, dva díly lyrické, do nichž přešly tři cykly »Letorostů« (1885, 1886, 1887, 1893—1895); »Prviesienky«, »Zpomienky«, »Sonet-y«, »Letorosty«, »Žalmy a hymny«, »Z prechádzok jarom i letom«, »Dozvuky«; vynikají tu kromě svěžích a zanícených obrazů oravské přírody básně hned formální virtuosnosti ze školy Vrchlického, hned přízvuku náboženského, který občas užívá slohu proroků starozákonních a jindy chórické mluvy řeckých tragiků. Ve válce doplnily lyriku »Krvavé sonety« (1919), ukazující k Hviezdoslavově mesiášské víře v lepší budoucnost slovenského národa, kterou si věrný Slovan a ušlechtilý humanista představoval na rozdíl od Vajanského v jednotě s Čechami; »Lyr a« (1921) shrnula v V. sv. básnických děl Hviezdoslavovu lyriku rodinně důvěrnou a náladově reflexivní z posledního 20letí. Z epiky jeho kromě zmíněné tragické idyly venkovské s pozadím syté krajinomalby, »Hájnikovy ženy«, význačná jest jako dílo vyvrážděných sil tvůrčích 2dílná rodinná kronika domu zemanského, obrozeného zdravou krví selskou, »Ežo Vlkolinský« (1890) a »Gábor Vlkolinský« (1897—1899), i menší skladby »Bútor a Čútor« (1888), »Na obnôcke« (1889), »V žatvu« (1890), »Poludienok« (1891) vesměs s bohatstvím lidových typů. Slovenský život jest ukryt též za mohutnými postavami jeho básní biblických (výbor z nich v »Svět. kn.« 1912); Starý zákon dal jim nejen látku, ale i monumentální sloh. Jsou to: »A gar« (1883), »Ráchel« (1891), »Kain« (1892) a »Sen Šalamúnov« (1900); tyto dvě ve scénické formě.

R. 1909 se vrátil Hviezdoslav po několika mladistvých pokusech ze 60. let mezi dramatiky velkou tragedií »Herodes a Herodias«, jež tvoří IV. sv. jeho sebr. děl.

Hviezdoslav byl také skvělý překladatel světové poesie a klasické výtvořiny dramatické, lyrické i epické, jež přebásnil, spolu ukazují k jeho vzorům. V popředí stojí čtyři dramatické básně: Shakespearův »Hamlet, kráľovič dánsky« (1903) a »Sen noci svätójánskej« (1905), Madáčhova »Tragédia človeka« (1906) i Puškinův »Boris Godunov« (1909). Kromě toho překládal ze slovan-ských básníků Mickiewicze (»Krymské sonety« 1901), Słowac-

kého, Lermontova («Pieseň o cárovi Ivanovi» 1902); z německých klasiků Goetha (balady a prolog »F a u s t a« 1900), Schillera, z poetů maďarských Petőfiho a Aranyho. Mnoho prací Hviezdoslavových jest posud nesebráno, většinou otištěny v »Slovenských pohľadech«. [»S o b r a n é s p i s y b á s n i c k é« Hviezdoslava vyd. v l. 1921—1931 v XV sv. v Turč. Sv. Martině a obsahují vedle V sv. lyriky, V sv. epiky a I sv. dramata také IV sv. básnických překladů. Cenný »Výber z lyriky« v svatomartinském »Čítanie študujúcej mládeže« VI, 1923.]

Hviezdoslav souvisí co nejužší s básnickou školou Sládkovičovou, ale znamená zároveň přechod od ní k poesii Sv. Čecha. Národní romantika projevuje se u něho ohnivým, nadšeným vlastenectvím a mesiášskou věrou v poslání Slovenska v budoucnosti. Oddaně a skoro mysticky miluje prostý lid, vyhledává a opěvuje jej při polních pracích, v lesní samotě, v nejtěsnějším vztahu k přírodě. Vždy líčí své osoby se subjektivním zaujetím, se sympatií, s idealisujícím přívitem. Cele hrouzí se do tajemství hvozdů a hor, do báhorkovité samoty, daleko od kultury a při tom až k samým kořenům domova slovenského. Vypravuje-li epické příběhy, ukrývá děj pod záplavou krajinářského líčení sytých barev. Prosté postavy vyrůstají z široké malby přírodního neb společenského prostředí, ale vývojem přibývá figurám hutnosti a individuálního života, ač rozvoj děje je i nadále mnohdy konvenční. [Literatura o Hviezdoslavovi jest většinou jubilejní z let 1899, 1909 a 1919 a obsahuje velkou řadu článků v časopisech českých i slovenských, z těchto hlavně v »Slov. pohľadech« a »Prúdech«. Významné z nich jsou zvláště: Škultétyho životopisné příspěvky v »Slov. pohľ.« 1919, tamže Riznerova bibliografie, Neresnického výklad mladosti básníkovy v »Prúdech« 1910, Votrubův rozbor liter. kritický v »Novině« 1912 a v »Prúdech« 1919, jež věnovaly Hviezdoslavovi celé dvojčíslo, Frýdeckého vyšetření poměru k Vrchlickému ve »Sborníku Vrchlického« 1916; stati v »Slov. přehl.« 1909 a v »Národě« 1919 od Alb. Pražáka a jeho monografie »Hviezdoslav a Dante« ve »Sborn. filos. fakulty Komenického univ.« II., 1924; Fr. Kleinschnitzové »Sládkovič a Hviezdoslavova lyrika« ve Vlčkově sborníku »Z dějin literatury« 1920. Knižní, velmi významné práce podal P. Bujnák dvě r. 1919: celistvý obraz »P. Országh-Hviezdoslav« (v Lipt. Sv. Mikuláši) a »Sobrané kritiky I. Hviezdoslav« (v Bratislavě), kam shrnul řadu studií; populární spisky: Št. Krčméry 1921 a Fr. Táborský 1919.] .

Vrstevníky Hviezdoslavovými v poesii byli: vojenský kněz Ondřej Bella (1851—1903), plastický písničkář lidové noty, jenž své »trávnice« vydal jako »Piesne« (1880); ev. kněz Martin Sládkovičov (vl. Braxatoris, syn velkého Andreje, 1863—1934), který teprve ve »Verších« (1919) shrnul svou čtvrtstoletou žeň bezvadného a umného formalismu i klidné, vyzralé citovosti, občas realisticky vyztuženou; katolický farář Tichomír Milkin (1864—1920, vl. Ján Donoval), kritik i teoretik prosodický, šťastně napodobil antiku. Martin Sládkovičov, tlumočnick Goethova »Fausta« a Schillerova »Tella«, jako horlivý překladatel si hojně všímal básnictví ruského; stejně i věrný nohsleda Hviezdoslavův, advokátní úředník Izidor Žiak-Somolický (1863—1918), který se pokusil též o Victora Huga.

c) Doba kritického a sociálního realismu a reakce proti němu.

(1894—1914)

1. Povaha doby.

Poměry veřejné. Dvacetiletí českého veřejného života před vypuknutím světové války jest vyplněno stálým křížením národně politického zápasu a výbojných zájmů sociálních; jestliže poměr obou národů v zemích koruny svatováclavské nabývá po zmařených pokusech o českoněmecké vyrovnání krajního radikalismu, dostává se snahám o společensky hospodářskou přeměnu občas rázu přímo revolučního. I jeví se časová nálada pravým opakem životního uklidnění za období předešlého. V soulase se znepokojeným ovzduším evropským, v němž houstnou předtuchy a znamení nadcházejícího válečného vzplanutí i společenského převratu světového, zavládá také na naší půdě, a to jak v oblasti veřejné tak kulturní, bouřné napětí, jakoby předzvěst nedočkavě blížících se konfliktů a katastrofálního řešení. Všecko to se projevuje s příkrou drsností spodního pesimistického tónu, která ostře kontrastuje se zdobnou elegancí a s uhlazenou laskavostí optimistického pokolení předchozího. Nová generace, jež zvítězivši v literární a kulturní revoluci nad svými předchůdci, se stává nositelkou vývoje, dívá se nejen na umění, ale i na život a společnost s bezohlednou kritičností a studuje i přijímá skutečnost netoliko v poesii s drsným, až krutým realismem; ráda filosofuje, dovolávajíc se svého myslitelského učitele, »kladivem« a neváhá, podle slov svého oblíbeného drama-